

32610

255.07.02.02.01.06.41246
DERGI A/052-31-32
Türk Dili

TÜRK DİLİ

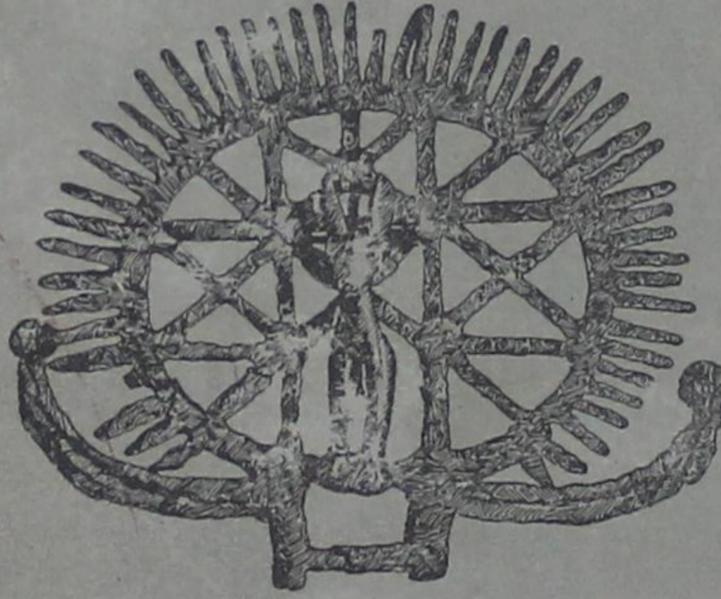
Türkçe - Fransızca

BELLETEN

Bulletin publié par la Société Linguistique Turque

No: 31 - 32

İlkteşrin - Octobre 1938

1938

İSTANBUL

DEVLET BASIMEVİ

TÜRK DİLİ

Türkçe - Fransızca

BELLETEN

ULU ÖNDER ATATÜRKÜN Dil Kurumuna Yüce iltifatları

T. D. K. nun 12 Temmuzda düşen kuruluş yıl dönümü ile altıncı Dil Bayramı günü olan 26 Eylülde ve Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümü olan 29 İlkteşrinde Ulu Önderimize çekilen kutlama telgraflarına verdikleri cevapları, sonsuz sevinç ve kıvançla Belletenimize koyuyoruz :

*Bay İbrahim Necmi Dilmen
Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri*

Dolmabahçe, 13. VII. 1938

C. Teşekkür eder, çalışmalarınızda muvaffakiyetler dilerim.

K. Atatürk

TÜRK DİL KURUMU
KÜTÜPHANESİ
Esas No <i>T.D.K. 12</i>
Kayıt No <i>6118</i>

İptal edilmiştir.

Bay İbrahim Necmi Dilmen
Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri

Dolmabahçe, 27. IX. 1938

C. Dil Bayramı münasebetiyle bana karşı gösterilen temiz duygulardan çok mütehassis oldum teşekkür eder verimli çalışmalarınızda sürekli başarılar dilerim.

K. Atatürk

Bay İbrahim Necmi Dilmen
Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri

Dolmabahçe, 31. X. 1938

C. Fize de kutlu olsun.

K. Atatürk

*Altıncı Dil Bayramı Söylevi
üzerine yüksek iltifatları*

Atatürk, bugünkü Altıncı Dil Bayramı münasebetiyle Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri İbrahim Necmi Dilmen'in verdiği konferansı radyoda dinlemişler, bu konferansı çok beğendiklerinin ve konferansçıyı tebrik ettiklerinin radyo ile ilânını emir buyurmuşlardır. [1]

[1] Yüksek iradeleriyle İstanbul Radyosundan söylenmiştir.

ULU ÖNDERİN

Kamutayı açmak üzere Başbakan Celâl Bayarın okuduğu yüce söylevlerinde Dil Kurumuna iltifatları

Çürk Tarih ve Dil Kurumlarının çalışmaları takdire lâyük kıymet ve mahiyet arz etmektedir. Tarih tezimizi reddedilmez delil ve vesikalarla ilim dünyasına tanıtan Tarih Kurumu memleketin muhtelif yerlerinde yeniden kazılar yaptırmış ve beynelmilel toplantılara muvaffakiyetle iştirak ederek yaptığı tebliğlerle ecnebî uzmanların alâka ve takdirlerini kazanmıştır.

Dil Kurumu en güzel ve feyizli bir iş olarak türlü ilimlere ait Çürkçe terimleri tesbit etmiş ve bu suretle dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtulma yolunda esaslı adımını atmıştır.

Bu yıl okullarımızda tedrisatın Çürkçe terimlerle yazılmış kitaplarla başlamış olmasını kültür hayatımız için mühim bir hâdise olarak kaydetmek isterim.

ULU ÖNDERİMİZE

T. D. K. NUN TELGRAFLARI

K. ATATÜRK

TÜRKİYE CUMUR BAŞKANI

Dolmabahçe, 12. VII. 1938

Altı yıl önce bugün kutsal elinizle kurulmuş ve o günden beri hep yüksek himaye ve irşatlarınızla dilcilik yolunda ileri adımlar atmış olan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte bu değerli günü sonsuz şükranlarla kutlar, ellerinizden öperek size sıhhatler, saadetler, muvaffakiyetler dilerim, pek sayın Ulu Önderim

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

K. ATATÜRK

TÜRKİYE CUMUR BAŞKANI

Dolmabahçe, 30. VIII. 1938

Bundan on altı yıl önce bugün eşsiz Başkumandanlık zaferiyle yeni hayata doğmasını temin buyurduğunuz Türk milletini yeryüzü kültür varlığının en yüksek derecelerine erdirmek üzere Lâtin aslından yeni Türk harfleriyle mutlulandırmak kararını da tarihin güzel bir tesadüfü olarak bundan on yıl önce yine bu kutsal günün arifesinde Dolmabahçe Sarayında Yüce Başkanlığınız altında toplanan yurdun bütün kalem sahiplerine tasdik ettirmiş olduğunuz için 30 Ağustos Türklüğün hem zafer, hem alfabe bayramı olmuştur.

Alfabe inkılâbının verimleri üzerine kurulmuş ve o yolda yüksek irşatlarınız altında çalışmakta bulunmuş olan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte bu mutlu çifte bayram gününü kutlar, Türklüğe sonsuz iyilikler yaratan kutsal ellerinizden sonsuz saygılarla

öperek siz Ulu Önderimize sıhhatler, saadetler ve daha pek çok iler başarılar dilerim, Pek Yüce Önderim.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

K. ATATÜRK

TÜRKİYE CUMUR BAŞKANI

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

On yıl önce Alfabe devrimiyle kutsal ve canlandırıcı elinizi üzerine koyduğunuz Türk dilinin 26 Eylül 1932 de toplanan İlk Kurultayı, dil ve tarih yolundaki yüksek buluşlarınızın değer biçilmez verimlerinden biridir. Altıncı Dil Bayramının sevinci içinde bütün duygu ve saygılarımız, hep bu inkılâpları yaratan ve Türklüğü yeniden canlandıran siz Ulu Önderimizde toplanmaktadır. Hakikî değerini ancak dehanızın bulduğu Türk Dilinin bu mutlu bayramını, Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, kutlayarak, Yüce varlığınıza uzun ve başarılarla dolu ömürler diler, sonsuz ve içten saygılarla ellerinizi öperim, Pek Yüce Önderim.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

K. ATATÜRK

TÜRKİYE CUMUR BAŞKANI

Ankara, 29. X. 1938

Kutsal elinizle ölüm uçurumundan kurtarılarak tarihe sığınmayan asaleti yeniden canlandırılmış ve yer yüzüne tanıtılmış olan Türk Milletine Yüce dehanızın bağışladığı Cümhuriyetin on beşinci yıl dönümünü, yüksek varlığınıza hayata ve ilham alan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, kendi yarattığınız Cümhuriyetin daha pek çok yıl dönümlerini sıhhatle, âfiyetle, saadetle, muvaffakiyetle idrak buyurmanızı candan, gönülden dileyerek hayat ve ulviyet kaynağı olan ellerinizden sonsuz saygılarla öperim, Pek Ulu Önderim.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

CUMUR BAŐKANLIK GENEL SEKRETERLİĞİNE

Ankara, 1. XI. 1938

Ulu Önderimizin Kamutayın açılma söylevlerinde Türk Dil Kurumu hakkında kullanılan lûtuflar ve iltifat dolu yüce sözlerden dolayı bütün Kurum arkadaşlarıyla birlikte sonsuz şükranlarla kutsal ellerinden öptüğümüzün ve bu yüksek iltifattan yeni çalışmalar için kuvvet aldığımızın yüce katlarına arzını saygılarla dilerim.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

LOZAN GÜNÜ

ALTINCI DİL BAYRAMI, VE XV. CÜMHURİYET
BAYRAMINDA

PEK SAYIN İSMET İNÖNÜ İLE TELGRAFLAŞMALAR
SAYIN İSMET İNÖNÜ'NÜN TELGRAFLARI

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN
TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Çankaya, 24. VII. 1938

Tebriklerinize hararetle teşekkür ederim. Tebriklerimi sunarım.
İSMET İNÖNÜ

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN
TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Çankaya, 27. IX. 1938

*Türk Dili bayramını kutlar, sayın değerli Kuruma yüce hizmetler
ve muvaffakiyetler dilerim.*

İSMET İNÖNÜ

SAYIN İ. NECMİ DİLMEN
TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Çankaya, 30. X. 1938

Çok teşekkürle büyük bayramı tebrik eder gözlerinizden öperim.

İSMET İNÖNÜ

KURUMUN TELGRAFLARI

PEK SAYIN İSMET İNÖNÜ

Dolmabahçe, 24. VII. 1938

Üçyüz yıldanberi kılıcın kazandığını bile kalemle kaybetmek acılarına kanıksamış olan Türk tarihinde ilk defa olarak Başkumandanlık Meydan Muharebesi zaferinin verimlerini Avrupa diplomasisine tasdik ettirmek şerefini Lozanda milletimize kazandırdığınız mutlu günün yıldönümünü Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, size afiyetler, saadetler ve muvaffakiyetler dilerim, Pek Sayın İnönü.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

PEK SAYIN İSMET İNÖNÜ

Dolmabahçe, 29. IX. 1938

Her zaman yüksek himayenizle onur duyan Türk Dil Kurumunun Altıncı Dil Bayramını kutlama vesilesiyle telgrafla taltif buyurmanızdan dolayı, Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, içten teşekkürlerimizi sunar, teveccühünüzün çalışmalarımız için ayrıca bir kuvvet teşkil ettiğini arz ile ellerinizden öperim.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

PEK SAYIN İSMET İNÖNÜ

Ankara, 29. X. 1938

Yıllarca onursal Başkanlığınızdan ve yüksek himayenizden feyzalmış olan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte Cumhuriyetin onbeşinci yıl dönümünü yüce varlığınıza kutlar, içten ve derin saygılarla ellerinizden öperim.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

ALTINCI DİL BAYRAMI KUTLAMA
TELGRAFLARI

NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Meclis, 28. IX. 1938

Dil bayramı münasebetiyle gösterilen duygulara teşekkür eder saygılarımı sunarım.

B. M. M. Reisi
M. A. Renda

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Kaplıca, 27. IX. 1938

Şefimizin millete hediye ettiği inkılâplar arasında şüphesiz en ehemmiyetle yer almış olan Dil inkılâbımızın altıncı yıl dönümü vesilesiyle sizin ve kıymetli arkadaşlarınızın gösterdikleri yüksek duygulara teşekkür eder, bundan sonraki çalışmalarınızda da aynı başarının elde edilmesini dilerim.

Başvekil
Celâl Bayar

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERLİĞİNE

Ankara-Bakanlık, 28. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramının kutlanması münasebetiyle ordu ve hakkımda gösterilen sevgilere teşekkür eder, bilmukabele saygılarımı sunarım.

Genel Kurmay Başkanı
Mareşal Fevzi Çakmak

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Kaplıca: 26. IX. 1938

Teşekkür eder başarılar dilerim.

Dahiliye Vekili ve C. H. P.
Genel Sekreteri
Şükrü Kaya

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Ankara, 29. IX, 1938

Her şeyde Şefimiz ATATURK'ün yüksek ilhamlarıyla başlayan dil inkılâbının altıncı bayramını kutlayan telinizi memnuniyetle aldım arkadaşlarımla birlikte gösterdiğiniz iyi dileklere teşekkür eder size de kutlu olması dileklerimizle karşılık saygılarımızı sunarız.

Kültür Bakanı
Saffet Arıkan

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERLİĞİNE

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Türk milletinin kültür hayatında pek mühim ve mesut bir hâdise teşkil eden dil inkılâbının yıl dönümü münasebetiyle Kurumumuzun en samimî tebriklerini sunar, şimdiye kadarki çalışmalarıyla millî irfana büyük hizmetler ifa etmiş olan kardeş Dil Kurumuna derin saygılarımla yeni muvaffakiyetler dilerim.

Türk Tarih Kurumu
Asbaşkanı
Afet

BAY NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Ankara-Yenişehir, 26. IX. 1938

Dil bayramımız Büyük koruyucumuzun ışıkları altında yeni başarılarla başlangıç olsun size ve sayın arkadaşlarıma derin saygılarım.

Naim Onat

PEK SAYIN GENEL SEKRETERLİĞE

TÜRK DİL KURUMU

Ankara - Yenişehir, 26. IX. 1938

Bugün 26 Eylül Dil bayramımızın altıncı yıl dönümünü kutlarken daima sevgi ve saygı ile bağlandığımız yüksek şahsiyetinize ve merkez kurulu üyeleri bulunan sayın büyüklerimize duyduğumuz sevinç kıvanç ve heyecanı sunmayı bütün Kurum arkadaşlarıyla birlikte can ve gönülden arzu ettik.

Türk Dil Kurumu İşyarı
Ferit Develü

KURUMUN TELGRAFLARI

MUSTAFA ABDÜLHALİK RENDA

KAMUTAY BAŞKANI

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramını size ve Başkanlığınızla onurlanan Yüce Kamutaya Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, içten ve derin saygılarla kutlarım, Pek Sayın Başkan.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

CELÂL BAYAR

TÜRKİYE BAŞBAKANI

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramını, Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, kutlar, içten ve derin saygılarımızı sunarım, Pek Sayın Başbakan.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

GENEL KURMAY BAŞKANI

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramını, Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, içten ve derin saygılarla ellerinizden öperim, Pek Sayın Mareşal

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

ŞÜKRÜ KAYA

İÇ İŞLERİ BAKANI VE

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ GENEL SEKRETERİ

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramını Yüce özünüze ve sizde şahıslanan Parti ve Halkevi örgünlerine, Kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, kutlar içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Genel Sekreter.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

SAFFET ARIKAN
KÜLTÜR BAKANİ

Dolmabahçe, 26. IX. 1938

Altıncı Dil Bayramını, Başkanlığınızla sevinç ve kıvanç duyan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, Yüce özünüze ve başında bulunduğunuz Türk Kültür ailesine kutlar, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Bakan.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANLIĞINA

Dolmabahçe, 29. IX. 1938

26. IX. 1938 de yazılmış 584 sayılı buyrultularını büyük bir sevinç ve kıvançla aldım.

Büyük Türk inkılâbının en önemli cephelerinden biri olan kültür devrimimizde tarih ve dil üzerinde iki kardeş Kurumun el ele paralel çalışmalarıyla elde edilen verimler, Türk Dil Kurumu ve öz ve büyük kardeşi Türk Tarih Kurumuna karşı sarsılmaz bağlarla bağlamıştır.

Her iki Kurumu kuran ve koruyan Ulu Önderin kutsal himayesi altında ilk Türk Dil Kurultayının toplandığı 26 Eylül 1932 nin anfisini kutlayan Dil Bayramımız dolayısıyla Kurumumuza karşı gösterilen ilgi, bu bağları bir kat daha kuvvetlendirmiştir.

Sonsuz teşekkür ve saygılarımızın kabulünü dilerim, Sayın Başkan.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

NAİM ONAT

KONYA SAYLAVI

Dolmabahçe, 29. IX. 1938

Dil Bayramı dolayısıyla Kuruma ve benimle arkadaşlarımıza karşı gösterdiğiniz teveccühe teşekkürler eder, karşılık kutlama ve saygılarımı sunarım.

T. D. Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

BAY FERİT DEVELÜ

TÜRK DİL KURUMU

Dolmabahçe, 29. IX. 1938

Dil Bayramı dolayısıyla sizin ve arkadaşlarınızın caından duygularına teşekkür eder, bilmukabele bayramınızı kutlayarak hepinizin gözlerinden öperim.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İbrahim Necmi Dilmen

Kurumun Teşekkürleri

Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğinden:

26 Eylüldeki Altıncı Dil Bayramı dolayısıyla İlbaylıklar ve İlçebaylıklarla Uray Başkanlıklarından ve Cümhuriyet Halk Partisi ve Halkevi örgütleriyle birçok dilseverlerden gelen kutlama telgraf ve yazılarından dolayı Türk Dil Kurumunun Kamuya teşekkürlerini ve karşılık kutlamalarını bildirmeğe Anadolu Ajansının aracılığını dilerim.

CÜMHURİYET BAYRAMINDA

Alınan Kutlama Telgrafları

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ N. DİLMEN

Meclis I. XI. 1938

Bayramınızı kutlar teşekkür ve saygılarımı sunarım.

B. M. M. Reisi
M. A. Renda

NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Ankara, 30. X. 1938

Cümhuriyetimizin on beşinci yıl dönümü vesilesiyle vuku bulan tebriklerinize teşekkür eder büyük millî bayramımızın size de kutlu, aziz milletimiz için refah ve saadette dolu olmasını dilerim.

Başvekil
Celâl Bayar

TÜRK DİL KURUMU

Ankara, 29. X. 1938

Türk inkılâp ve istiklâlinin ve bütün başarıların yaratıcısı Büyük Şefinin yüksek idaresi altında biribiri ardı sıra on beş yıllık sulh inşa hamle ve refah devresini idrak eden büyük Türk milletinin lâayık olduğu ve yarattığı Cümhuriyet Bayramını candan kutlar sevgiler sunarım.

Dahiliye Vekili C. H. P. Genel Sekreteri
Ş. Kaya

BAY İBRAHİM NECMİ DİLMEN

DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

En büyük bayramımızın on beşinci yıldönümünü kutliyan tebrikinizi şükranla aldım. Karşılık tebriklerimin kabulünü dilerim.

Kültür Bakanı

S. Arıkan

PEK SAYIN BAY İ. N. DİLMEN

Ankara, 30. X. 1938

Sizin ve arkadaşlarınızın teveccüh, iltifat ve tebrikleriyle çok müte-hassis oldum, ben de bayramınızı kutlar ve cümlenize sevgi ve saygıla-rımı sunarım.

H. Bayur

SAYIN İBRAHİM NECMİ DİLMEN

TÜRK DİL KURUMU GENEL SEKRETERİ

Diyarbakır, 30. X. 1938

Yüksek iltifatlarına teşekkürle Kurumun Sayın üyelerine hürmetle-rimi sunar çok önemli olan yolunuzda daha başarılar diler büyük bayramı kutlarım.

A. Özmen

Çekilen Telgraflar

MUSTAFA ABDÜLHÂLİK RENDA

KAMUTAY BAŞKANI

Ankara, 29. X. 1938

Cümhuriyetin on beşinci yıl dönümünü, onursal Başkanlığınızdan feyzalan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, yüce zatınıza ve Türk Kamutayına kutlar, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Başkan.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri

İ. Necmi Dilmen

CELÂL BAYAR

TÜRKİYE BAŞBAKANI

Ankara, 29. X. 1938

Türk Cümhuriyetinin on beşinci yıl dönümünü onursal başkanlığınızdan feyz ve şeref alan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, yüce zatınıza kutlar, sonsuz ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Başbakan.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

MAREŞAL FEVZİ ÇAKMAK

GENEL KURMAY BAŞKANI

Ankara, 29. X. 1938

Cümhuriyetin on beşinci yıl dönümünü, onursal Başlangınızdan ışık alan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla, yüce zatınıza ve başında bulunduğunuz Türk ordusuna kutlar, sonsuz saygılarla ellerinizden öperim, Pek Sayın Mareşal.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

ŞÜKRÜ KAYA

İÇ İŞLERİ BAKANI VE CÜMHURİYET

HALK PARTİSİ GENEL SEKRETERİ

Ankara, 29. X. 1938

Cümhuriyetin on beşinci yıl dönümünü, Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, yüce zatınıza ve başında bulunduğunuz Parti ve Halkevi örgütlerine kutlar, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Genel Sekreter.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

SAFFET ARIKAN

KÜLTÜR BAKANI

Ankara, 29. X. 1938

Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümünü, Başkanlığınızdan onur ve feyzalan Türk Dil Kurumundaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte, siz yüce Başkanımıza ve başında bulunduğunuz Türk Kültür ailesine kutlar, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Bakan.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

HİKMET BAYUR

Ankara, 29. X. 1938

Başkanlığınızın değerli hatırasını hiç unutmayan Türk Dil Kurumundaki çalışma arkadaşlarımla birlikte Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümünü kutlar, içten saygılarımı sunarım.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

ÂBİDİN ÖZMEN

BİRİNCİ GENEL MÜFETTİŞ

Ankara, 29. X. 1938

Başkanlığınızın hatırasını daima muhafaza eden Türk Dil Kurumundaki çalışma arkadaşlarımla birlikte Cumhuriyetin on beşinci yıl dönümünü kutlar, içten saygılarımı sunarım.

Türk Dil Kurumu Genel Sekreteri
İ. Necmi Dilmen

Harf İnkılâbı

Onuncu yılı dolayısıyla 9. VIII. 1938 akşamı Sarayburnu parkında Kurum Genel Sekreterinin söylevi

Sayın Yurттаşlarım,

Bundan on yıl önceydi : burada, Sarayburnu parkında, Cümhuriyet Halk Partisinin bir bahçe eğlentisi vardı. Ulu Önderimiz **ATATÜRK**, bu toplantıya onur vermişlerdi. Onun, üzerinde Türklüğün büyüklüğü parlıyan kutsal yüzünü gösterdiği her yerde olduğu gibi, burada da bütün halk onun etrafında toplanmıştı. Her hareketine dikkat ediliyor, her sözü kulaktan kulağa tekrarlanarak belleniyordu.

Türk tarihine yeni bir güneş doğuran bu gecenin ilerlediği sırada, Ulu Önderimiz, bir nutuk söylediler. Bu kısa nutuk, bütün Türk milletini yeni ve büyük bir seferberliğe çağırıyordu. Bu seferberlik, bilmezliğe karşı açılan amansız bir harbin işaretiydi.

ATATÜRK, varlığını kurtardığı ve büyüklüğünü herkesten iyi bildiği Türklüğü bir utançtan kurtarmak için ileri atılıyordu. Bu utanç ta medeniyet dünyasına girmiş olan Türkün yüzde sekseni, okuma yazma bilmez olmasından ileri geliyordu.

Ulu Önder, Türk adının nekadar eski bir medeniyeti temsil ettiğini herkesten iyi biliyordu. Onun için yer yüzü medeniyetlerinin fışkırdığı bu berrak Türk kaynağının şimdi bilmezlik karanlıklarıyla örtülü kalmasına razı olamazdı.

Türklüğü her yandan saran siyasal ve sosyal zincirleri kırmış, yüz yıllarca hasta ve nihayet Cihan Harbinin sonunda ölü sanılan bu millete yeniden can, yeniden istiklâl vermiş olan büyük Türk Dâhisi, bu canlanmış milleti okuma yazma güçlükleriyle sendeler, medeniyet dünyasına giremez bir halde bırakamazdı.

Niçin okuyamıyor, yazamıyorduk?

Çünkü okuma yazma vasıtası olan yazı, dilimizin kendi öz yapısından doğmuş, onun kendi ihtiyaçlarını karşılayabilir bir şekilde değildi. Geçmişin karanlıklarına karışmış sebepler altında Arap yazısını, türkçeye

göre fazlalıkları ve eksikleriyle, Türk diliyle uyuşmayan imlâ şekilleri ve kaideleriyle birlikte benimsemiştik.

Bunun neticesi olarak okuma yazma yoluna ayak atan Türk yavrusu kendisini yabancı bir muhitte buluyor, kafasındaki bütün zekâ kuvvetlerini kullanarak yıllarla uğraştığı halde yine her sözü kolayca okuyup doğruca yazamıyordu.

On yıl önce elimizde bulunan yazıda doğrudan doğruya vokal yoktu. Bir elif, bir he, bir vav, bir ye vokal rolünü oynuyordu. Fakat bunlardan her biri türlü seslere alâmetti. Elif, yerine göre a, e, o, ö, u, ü, ı, i seslerinin hepsinin yerine geçiyordu; he kimi a, e seslerinin, kimi de h konsonunun yerini tutuyordu. Vav, o, ö, u, ü vokalleriyle v konsonunun tek işaretiydi. Ye de ı, i, u, ü vokallerinin ve y konsonunun yerini tutuyordu.

Konsonlar içinde de bu kargaşalık vardı: bir t sesi için iki, bir s sesi için üç, bir h sesi için yine üç, bir z sesi için dört şekil vardı; buna karşı bir kef harfi dört başka başka sesle okunuyordu.

Harflerin şekilleri öyle bir halde idi ki her birinin yalnız, başta, ortada, sonda aldıkları yazılışlarla her harfi dört kere öğrenmek lâzımgeliyordu.

En fenası da imlâda belli bir yol olmadığından liseden, hattâ üniversiteden çıkanlar bile, bir kelimeyi doğru okumak için güçlüğü uğruyorlardı.

(Duran) kelimesini (devran) diye okuyup okutan edebiyat öğretmenleri vardı. Çünkü bu iki kelimenin yazılışında bir fark yoktu.

Halbuki biz, büyük bir savaştan yeni bir kültür dünyasına çıkmış bir millettik. Az zamanda çok yol alarak dünya kültürüne yetişmek, bizden ileri gitmiş olanlarla at başı beraber yürümek ve daha ileri geçmek ateşi içimizde yanıyordu. Bu koşuda muvaffak olmak için bize tayyareler gibi süratli vasıtalar lâzımdı.

İşte yeni Türk harfleri, böyle bir ihtiyaca karşı gelmek üzere kabul edilmişti.

Yeni Türk harfleri, Lâtin esasından alınmıştı. Fakat doğrudan doğruya filân veya falan milletin yazısını almıyorduk. Dilimizin kendi vokal ve konsonlarına Lâtin yazısı şekillerinden birini işaret olarak kabul ediyorduk. Lâtin yazılarında bulunmayan ı vokali için i nin noktasız bir şeklini aldık. Ö ve ü vokallerini o ve u nun üzerine birer işaret koyarak karşıladık. Ç ve ş sesleri için c ve s nin altlarına birer işaret koyduk. Yeni Türk harfleri, dilimizin söyleniş yapısına uyan ve her kelimeyi manası bilinmese bile okumak imkânı veren bir şekilde ortaya konmuştu.

Şimdi, on yıllık bir çalışmadan sonra arkaya bakınca görüyoruz ki okul çağını aşmış olan yurttaşlardan yalnız millet okullarında iki buçuk milyon insan bugün okuma yazma öğrenmiş bulunuyor. Okullara ve orduya her yıl giren ve orada okuma yazma öğrenenler bu sayının dışındadır. Onlar da katılırsa bu sayı belki iki katını da geçer.

Demek ki bugün göğsümüz kabararak artık Türk milletinde okur yazarlar nispeti bu milleti utandıracak derecede değildir, diyebiliriz.

Yeni Türk harflerinin bu verimi kendi başına bir büyük inkılâp demektir; halbuki harf inkılâbının manası bundan ibaret te değildir. Biz bu inkılâp ile yüz yıllarca içinde çürüdüğümüz şark kültürünün kapısını kapamış, dünyayı saran yeni ve ileri garp kültürünün içine girmiş olduk. Tarihin büyük Türk milletine verdiği kültür yaratıcılığı, kültür öncülüğü vazifesine yeniden el koymak yolunu bulduk.

Tarih bize gösteriyor ki, hakikî ve büyük kültür kaynağı Orta Asyada, Ana Türk yurdunda idi. Tarihten önceki devirlerde neolitik ve maden medeniyetlerini ilk yaratan ve göçlerde yer yüzünün her tarafına götürenler, bizim en eski dedelerimiz olan Orta Asya brakisefal Türkleridir. Bu göçler, yalnız tarihten önceki devirlerde olmadı. Bütün tarih devirlerini büyük bir Türk göçü ve onun yarattığı yeni dünya muvazenesi sınırlandırmıştır.

Her vardığı yere yeni kültür ışıkları götüren Türkler, son bir kaç yüz yıl içinde, bu yüksek ödevden mahrum kalmışlar, kendi tarihlerinin ve dillerinin yüksekliğini bile unutmuşlardı.

Harf inkılâbiyle açılan yeni ve ileri kültür devresi bize tarihimizin ve dilimizin bu unutulmuş safhalarını yeniden göstermektedir.

Türk tarih tezi, şanlı milletimizin en uzak mazidenberi yer yüzünde oynadığı yüksek kültür yaratıcılığı rolünü ilim dünyasına tanıtmıştır. Türk Dil Tezi de, ana dilimizin ne kadar eski, ne kadar derin, ne kadar orijinel bir dil olduğunu, İndo - Öropeen ve Semitik denilen dil gruplarında kültür taşıyan sözlerin ilkel Türk dilinden kaynak aldığını meydana çıkarmıştır.

Yeni Türk harfleri olmasaydı, kültür dillerinin ana dili bizim dilimiz olduğunu bulmağa imkân tasavvur edilemezdi.

Ulu Önder **ATATÜRK**, bütün bu neticeleri daha bundan on yıl önce görmüştü. Türk İnkılâbı sahifelerine altın yazıyla yazılmağa lâyık olan 9 Ağustos 1928 nutkunda Ulu Önderin şu sözlerine bakınız:

“Lisanımızı muhakkak anlamak istiyoruz. Bu yeni harflerle pek çabuk, mükemmel bir surette anlayacağız. Anladığımızın âsarına yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Ben buna kat’iyyen eminim. Siz de emin olunuz.”

O gün, belki de bütün muhitiyle anlaşılmamış olan bu sözün manası bugün pek açıktır. Lisanımızı anlamak, onun bütün mahiyetini, tarihini, tarihten öncesini, yer yüzü dilleri arasındaki yüksek yerini anlamak demektir. İşte, yine **ATATÜRK**'ün kutsal eliyle kurduğu Türk Dil Kurumu, altı yıldanberi bu saha üzerinde çalışmakta, onun yüksek ve eşsiz irşatları sayesinde dilimizin hakikî mahiyetini anlamağa ve anlatmağa uğraşmaktadır.

Harf, tarih, dil inkılâpları, **ATATÜRK** Türkiyesinin ve Kemalist rejimin kültür sahasında ileri doğru attığı geniş adımları temsil eder. Böylece **ATATÜRK**, yokluk uçurumundan çıkardığı büyük Türk milletini ileride de her türlü felâketten koruyacak yeni bilgi silâhlarıyla teçhiz etmektedir.

Kendisinin dediği gibi Türk milleti "iftihar etmek için yaratılmış ve iftiharla tarihini doldurmuş bir millettir,,. Bu milletin tarihini dolduran iftiharların en büyüğü de, koynunda **ATATÜRK** gibi bir deha yetiştirmiş olmasıdır.

Dünyaya hayret veren büyük Türk Dâhisine ve onun yüksek eserine sonsuz saygı ve şükranlarla sözümü bitiriyorum.

Altıncı Dil Bayramı Programı

Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğinden :

1 — 1932 yılında ilk Türk Dil Kurultayının toplandığı 26 Eylül günü, Dil Bayramı olarak, bundan önceki yıllarda olduğu gibi, bu yıl da Türk Dil Kurumu üyeleri, halkevleri, gazeteler ve yurdun bütün dilseverleri arasında kutlanacaktır.

2 — 26 Eylül 1938 pazartesi günü saat 18 de Ankara ve İstanbul radyoları İstanbul radyo merkezinde birleştirilecek ve Türk Dil Kurumu adına radyo ile bir söylev verilecektir.

3 — Halkevleri, kendi bölgelerinin durumuna göre söylev saatinden önce veya sonra toplantılar yaparak Dil Bayramını kutlayacaklar, dil üzerine konferanslar, söylevler vermek, şiirler okutmak yollu tezahürlerde bulunacaklardır. Saat 18 de radyosu olan halkevleri radyo ile verilecek söylevi de toplu olarak dinliyeceklerdir.

Halkevlerinde bu bayram gününde verilen konferans ve söylevlerin birer kopyesi Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilecektir.

4 — Türkiye gazeteleri 26 ve 27 Eylül sayılarında, gündelik olmıyan mecmualar da bu tarihlerden sonraki ilk nüshalarında dil bayramını kutlayacaklar, Türkiyede dil çalışmaları üzerine yazılar yazacaklardır.

Gazete ve mecmuaların Dil Bayramı yazıları bulunan sayılarından birer tanesi de ayrıca Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilecektir.

5 — Bütün kutlama ve tezahürlerden başlıca şu noktaların tebarüz ettirilmesine çalışılacaktır :

a — Ulu Önder **ATATÜRK**'ün kendi kutsal eliyle kurduğu ve koruduğu Türk Dil Kurumunun altı yılı dolduran çalışmaları, hergün biraz daha genişliyerek ilerlemekte olduğu ;

b — Dilimizin geniş varlıklarını bulmak üzere yapılan ve yapılmakta olan araştırmaların verimi, yalnız Türk Dili lehçelerini aydınlatmakla kalmıyarak, bütün kültür dillerini ve genel dil bilgisini ilgilendirecek yüksek bir buluşa, yani bütün yeryüzü dillerinin kültürel varlıklarının ana kaynağı ilkel Türk dili olduğunu ortaya çıkaran "Güneş - Dil,, teorisine vardığı ;

c — Türk tarih tezinin öz kardeşi "Güneş-Dil," teorisinin 1936 da üçüncü Türk Dil Kurultayınca kabul edildiği gibi, 1937 de Bükreşte toplanan Arsiulusal Preistorik arkeoloji ve antropoloji kongresiyle İstanbul da toplanan İkinci Türk Tarih Kongresine tebliğ olunmak suretiyle bir kat daha kuvvetlendiği ;

x d — (Yazı ve konuşma dillerinin elden geldiği kadar birbirine yaklaştırılması ve yazılarımızın halkça kolaylıkla anlaşılması yolundaki çalışmalar da ileri götürülerek, ilk ve orta öğretim ders kitaplarındaki terimlerin karşılıkları da ortaya konmağa başlamış, geçen ders yılında bunlardan matematik, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik, jeoloji derslerine ait dört binden fazla terim karşılıkları bütün öğretmenlerle ders kitabı yazarlara broşür halinde dağıtılarak düşünceleri sorulduğu ve önümüzdeki ders yılı kitaplarına bu terimler geçirildiği gibi, yeni ders yılı için de coğrafya, kozmağrafya, tarih, etnoğrafya, filozofi ve pisikoloji edebiyat, hukuk terimleri karşılıklarının da hazırlanmakta bulunmuş olduğu;))

6 — Halka hitabeden söylev, konferans, şiir ve yazılarda elden geldiği kadar herkesin anlayabileceği açık, sade, düzgün, pürüzsüz ve güzel bir Türkçe kullanılmasına çalışılacaktır.

Altıncı Dil Bayramında Türk Dil Kurumu Adına Genel Sekreter İ. N. Dilmen'in Söylevi

Sayın Yurttaşlarım,

Bugün, Altıncı Dil Bayramı günüdür.

Altı yıl önce bugün, Birinci Türk Dil Kurultayı toplanmıştı. Dolmabahçe Sarayının büyük merasim salonunda . . o kuruluşundanberi boş, değersiz, fakat tantanalı bayramlaşmalardan başka bir şey görmemiş azametli kubbelerin altında.. Cümhuriyetin ve inkılâbın feyzi, yeni bir ilim kaynaşması uyandırmıştı. Başta, Türklüğün Dâhî kurtarıcısı ATATÜRK olduğu halde, yurdun bütün büyükleri, bütün devlet, dil, yazı, edebiyat adamları orada idiler. Hepsinin yüzlerinde bir inkılâp ışığı parlıyordu. Yepyeni ve büyük bir inkılâbın ilk adımını atmağa davet edilmiş olan bu binden fazla kafa adamı, orada, günlerce, yeni doğan bir ülkü güneşinin parıltıları altında, düşündüler, konuştular.

Türk inkılâp tarihinin yeni ve parlak bir sahifesini açan bu toplantının manası pek büyüktü. Burada hazırlanan devrim, kendi başına bir tek hareket değildi. İstiklâl savaşındanberi sürüp giden büyük millî inkılâplar serisinin bir cephesi idi.

Türk milletini, düşkün ve bitkin imparatorluğun ardınca sürüklendiği uçurumdan kuvvetli bir elle tutup kurtaran büyük millî deha, topraklarımızı düşman ellerden geri aldıktan sonra, bir daha böyle bir felâkete imkân bırakmıyacak inkılâpları tahakkuk ettirme savaşına girişmişti.

Bu inkılâp hamlelerinin en önemli bir cephesi de millî dil ve millî tarih üzerinde toplanıyordu. Bu hareket, 1928 de harf inkılâbiyle başladı. Bununla, yıllarca çalışıldığı halde okuması, yazması güçlükten kurtulmayan eciş bücüş bir yazı yerine üç ay içinde okuması yazması öğrenilir asrî ve medenî bir yazı kazandık.

1931 de ATATÜRK'ün yüksek himayesi altında kurulan Türk Tarih Kurumu, Türklüğün tarihte ve tarihten önceki hakikî yerini göstererek, birçok hurafeleri ortadan kaldırdı.

İşte bu inkılâplardan sonra, ATATÜRK, yeniden dil sahasına dönerek, kutsal eliyle Türk Dil Kurumunu yarattı ve 26 Eylül 1932 de onun yüksek himayesi altında ilk Türk Dil Kurultayı toplandı.

Bu Kurultayın programında, dilimizin yeryüzü dilleri arasındaki hakikî yerinin ortaya konması başlı bir madde olarak yazılı idi. Yine bu programda Türkçenin en yeni, en medenî ihtiyaçları karşılayabilecek bir tekâmüle erdirilmesi büyük bir hedef olarak gösterilmişti.

Kısa görenler, bu geniş program maddelerini anlamadılar. Bu koca toplantıdan çıkacak şeyi, kimisi dilin fakirleşmesine de bakmıyarak sadece tasfiyesi, kimisi de bir lûgat veya gramer kitabı yazılması gibi basit bir şekilde gördüler. Büyük ve geniş bir inkılâbın dil üzerinde açacağı yeni ufukları görmek her gözün yapabileceği bir iş değildi.

Fakat bütün Türk inkılâbının temellerini atan Büyük Dâhî ATATÜRK, dil inkılâbının hakikî hedeflerini de biliyordu. İstiklâl savaşında milyonlarca ümitsizin yüreğine damla damla ümit iksiri akıtan Yüce Başkumandan, bu bilgi savaşında da yüz binlerce mütereddidin yüreklerine yeni buluş ışıkları saçıyordu.

O görüyordu ki mesele, dilimizde yabancı sanılan birkaç bin kelimenin değiştirilmesiyle halledilebilecek kadar basit değildir. O anlıyordu ki Türk dilini fakirleştirmek değil, zenginleştirmek ilkel basitliğine götürmek değil, en geniş kültür mefhumlarına erdirmek lâzımdır. O biliyordu ki Türkçe, zannedilemediği gibi, Ural - Altay dil ailesinin Altay şubesine mensup, İndo-Öropeen ve Semitik dil ailelerinden ayrı bir dil değil, yer yüzünün bütün kültür dillerine ana kaynaklık etmiş, zengin, asil, büyük bir dildir.

Bütün bu görüş, anlayış ve bilişleri bir araya getirerek, yurdumuzda ve ilim dünyasında, Türk dilinin hakikî mahiyetini ortaya koyacak ilmî delilleri toplamak, Kurultayın ve Dil Kurumunun üstlerine aldıkları büyük ödevi teşkil ediyordu.

İşte bugün, altıncı yıl dönümüne erdiğimiz kuruluşun ana hatları . . .

* * *

Bu hedeflere varmak için, yapılması gerekli olan işler nelerdi?

Bir kere dilimizin şimdiye kadar saklı duran hakikî varlıklarını bulup ortaya çıkarmak lâzımdı. Halkın ağzında konuşulan, yer yer manası anlaşılan on binlerce söz vardı ki Osmanlı devrinin yazı dilinde yer alamamıştı. Bunları halkın konuşma dilinden birer birer toplamak, her birini inceden inceye eliyerek, dile yapabilecekleri hizmetleri belirtmek gerekti.

Sonra, Türk dilinin bütün lehçelerini birer birer incelemek, bunların kitap sahifelerinde sakladıkları dil varlıklarını da ortaya koymak lâzımdı.

Gerek halk dilinden, gerek eski, yeni lehçelerden toplanacak dil hazinelerini inceledikçe dilimizin varlıkları birer birer kendini göstermeğe başladı. Türkçenin fakirliği iddiasının ne kadar boş, ne kadar manasız bir saçma düşünce olduğunu anlamakta gecikmedik.

Yalnız Türkiye içinde halk ağzından söz derleme işi, Kuruma 150 binden fazla kelime fişi getirdi. Bunları bir araya getirmek üzere basılmakta olan (Derleme Dergisi) nde şimdiye kadar lûgatlara girmemiş 25-30 bin halk sözü bulunacaktır.

Halk bilgisi üzerindeki derleme işi de 15 bin kadar fiş getirmiştir. Bu fişler, kelime fişleri değildir. Halk inanları, görenekler, masallar, bil-meceler, maniler, türküler, destanlar, tekerlemeler, ata sözleri gibi folklor materyelleri bu fişlerde toplanmıştır. İşlendikçe bunların her birinden bir çok kelime çıkacaktır.

Ayrıca bir de sentaks derlemesi yapılmış, bundan da beş bine yakın fiş gelmiştir. Bunlar da halk konuşmalarında cümle kuruluşunun türlü şekilleri üzerinde bizi aydınlatacaktır.

Türk dilinin lehçeleri üzerinde tam incelemeler yapabilmek için, bunlara ait lûgat ve gramer kitaplarına baş vurulmuştur. Lehçe lûgatlerinden şimdiye kadar Yakut, Altay-Aladağ, Çuvaş, Uranha, Kazak-Kırgız, Başkurt, Gagavuz, Votyak lûgatleri dilimize çevrilmiş, bunlardan Yakut lûgatinin basılmasına da başlanmıştır.

Radlofun Türk Lehçeler Lûgati ile Zaharofun Mançu lûgati de tercüme edilmektedir.

Kâşgarlı Mahmudun Divanü Lûgat-it-Türk adlı değerli eserinin elde bulunan üç tercümesi birbirleriyle ve hepsi de asıl eserin Arapçasiyle karşılaştırılarak son şekli hazırlanmaktadır. Bu tercüme tamam olunca ayrıca basılacak ve alfabetik bir de endeks yapılacaktır.

Bütün bu tercüme lûgatlerin verecekleri dil malzemesini Türkiye lehçesinin lûgatleriyle ve Tarama Dergisindeki dil varlıklarıyla birleştirerek büyük bir (Türk Lehçeler Lûgati) yapmak üzere program hazırlanmış, işe de başlanmıştır.

Hüseyin Kâzım Kadirinin Büyük Türk Lûgâtinin henüz basılmamış olan üçüncü ve dördüncü ciltleri de basılmaktadır.

Gramer kitaplarında Yakut, Çuvaş, Altay gramerleri ile Radlofun «Türk Dil Morfolojisine Giriş» ve Bangın «Türk İstifham Zamirleri» eserleri de dilimize çevrilmiştir.

Bunlar ve lûgat malzemesi incelenerek (Mukayeseli Türk Lehçeler Grameri) için mataryel cetvelleri hazırlanmaktadır.

Dilimizin gramer varlıklarıyla İndo-Öropeen dilleri grameri arasındaki birliği gösterecek karşılaştırma cetvelleri de yapılmaktadır. Bunlar kelime karşılaştırmalarıyla birleşerek İndo-Öropeen dil ailesinin ana Türk diline yabancı bir zümre olmadığı maddî delillerle ortaya konulacaktır.

Kitaplarda saklı duran dil varlıklarını ortaya çıkarmak ve dilimizin (Litre) lûgati tarzında bir kamusunu vücuda getirmek üzere de kütüpha-

nelerde bulunan yazma ve basma eserler ve lûgatler taratılmaktadır. Şimdiye kadar taramaya verilen 285 eserden 110 u taranmıştır. Ötekiler de taranmaktadır.

Bu taramalar bitince fişlerin kontrolü, kaynaştırılması ve Büyük Türk Kamusunun ortaya konulması için de ayrı bir program hazırlanmaktadır.

Büyük Türk Kamusu, Türkiye Türkçesinin bütün dil varlıklarını, yalnız bugünkü manalarıyla değil, geçmişteki bütün mana değişimleriyle ve her birinin kitaplardan alınmış örnekleriyle birlikte koynunda topluyacaktır.

Elde edilen dil varlıklarına ve bunların incelemesiyle dilimizin hakikî mahiyeti üzerinde varılan kanaatlere dayanarak, ilk ve orta öğretim okulları ders kitaplarındaki terimlerin Türkçeleştirilmesi işine de girişilmiştir.

Geçen yıl hazırlanan 4 binden fazla terim, öğretmenlerden gelen mütalealara göre düzeltme ve eklemeleri yapılarak bu yıl ders kitaplarına girmiştir. Bunlar, matematik, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik ve jeoloji terimleridir.

Bu terimler, düzeltme ve eklemeleriyle birlikte (Türk Dili) belletenin bir arada çıkan 23-26 sayısında toplanmıştır.

Önümüzdeki yıl içinde de coğrafya, kozmoğrafya, tarih ve etnoğrafya, filozofi ve psikoloji, edebiyat, hukuk terimleri broşürler halinde öğretmenlerin mütalea ve denemelerine sunulacaktır.

İlk ve orta öğretim terimlerinin arkası alındıktan ve gelecek mütalealara ve yapılacak incelemelere göre gerekli düzeltme ve eklemeler de tamamlandıktan sonra hepsi bir (terimler dergisi)nde toplanacaktır.

Bütün bu toplanan ve üzerlerinde çalışılmakta olan dil varlıkları, dilimizin şimdiye kadar bilinmemiş olan hakikî mahiyeti üzerinde yeni ve mühim bir kanaat uyandırmıştır.

«Güneş-Dil Teorisi» adı altında lengüistik tarihinde yer alan bu kanaat, yalnız dil etütlerinin verimi olmakla kalmaz. Türk tarih tezinin de bu teori üzerinde büyük bir tesiri vardır.

Türk tarih tezi, yeryüzünde neolitik medeniyetin ilk doğduğu yeri Orta Asyadaki Türk ana yurdu olarak göstermiştir.

Dil teorisi de bu noktadan hareket ederek ilk medeniyetin ifade edildiği dilin Türkçe olduğunu göstermiş, göç yolları ile yeryüzünün her yanına yayılan bu medeniyetin vardığı ülkelere ait dillerde bu ana dilin izlerini aramıştır. İşte bu aramada eski milletlerin dillerinde geniş Türk dil varlıkları görülmüştür. Avrupanın en eski halkı denilen Kelt veya Selt'lerin Türk Kalaç kabilesinden başka birşey olmadığını Avrupalı bilginler de teslim etmektedirler. Bu ismin izleri, yalnız eskiden Galya

denilen şimdiki Fransa ve şimalî İtalyada, büyük Biritanya adasının Gal kısmında değil, Galiçyada ve Orta Anadoludaki Galatyada da görülmektedir. Eski Etrüsklerin kendilerine verdikleri Turçki adının Türk demek olduğunda şüphe var mıdır?

Doğu Akdenizin bir kısmının adı olan Thyrrennien denizinin isminde Turan kelimesi kendini göstermiyor mu? Türk Avarların isimlerini İbrani ve İber kavimlerinin adlarında bulmuyor muyuz?

Amerika yerli dillerinde de Türk dili materyellerinin bulunuşu, göç sahasının yalnız garbe ve cenube değil, şarka doğru da alabildiğine genişlediğini göstermiyor mu?

Türk tarih tezinin öz kardeşi olan Türk Dil Teorisi, bu esastan aldığı kuvveti, dilin ve dillerin orijini üzerindeki görüşlerle artırmaktadır. İnsan dilinin orijini üzerinde bugüne kadar ileri sürülmüş teoriler arasında en kuvvetlisi, söz dilinin işaretle anlatılabilen maddî ihtiyaçların üstünde manevî bir inan kaynağını ifade için kullanıldığı yolundaki görüştür.

İlk insanların inan kaynakları üzerinde yapılan araştırmalar, bunun en çok Güneş üzerinde toplandığını ortaya koymuştur. İlk tapılan totemin güneş olduğu anlaşılınca, söz dilinin ilk kelimesi de bu totemin adı olacağına tereddüt edilemez.

İşte "Güneş-Dil Teorisi," bu noktalardan hareket ederek, kültür dillerinin ana kaynağı güneş anlamlı bir ana kökte bulunacağını görmüştür. Bu ana kök bir (ağ) sesiyle ifade edilmektedir.

(Ağ) ana kökündeki ana güneş anlamı, güneşte bulunan veya tasavvur edilen küllî anlamların her birine yayılarak, "ışık, hararet, hareket, su, ses," gibi maddî ve "kuvvet, kudret, hakimiyet, zekâ, sevgi, hayat, faaliyet, kelâm," gibi manevî mefhumların hepsini içine almıştır.

Ana kökte toplanan bu anlamların ince farklarını ifade için konsonlar, türlü roller alarak gruplanmışlardır. Birtakımı - (y, k, g, h) ve (v, b, p, f, m) gibi - ana kök manasını temsil ve teşhis rollerini yapmışlar, birtakımı - (n, s, ş, c, ç, z, j, l) gibi - yakın veya uzak saha anlamlarını olarak fikirlerin birbirleriyle bağlantılarını yaratmışlar, birtakımı - (t, d) gibi - yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarını, bir takımı da - (r) gibi - takarrür ve temerküz manasını üzerlerine almışlardır.

Konsonlara verilen bu anlamlar, hayalî bir tasavvurdan ibaret değildir. Bunu şarktaki Hurufiliğe veya eski İbranilerdeki Kabalizme benzetenler, acınacak bir kısa görürlükle kendilerini gülünç mevkie düşürmüş olurlar. Türk dilinin kelime kuruluşunu analitik bir görüşle inceliyenler ise bunun delillerini kolaylıkla bulurlar.

Bir tek misal olarak fiil sıygalarımıza bakalım: meselâ (yapmak) nin olmuş bitmiş olduğunu göstermek için (yaptı) deriz. İşte burada t-pılmış olmaklık anlamını gösteren (t) dir.

Yine bu işin daimî surette vukuunu göstermek istersek (yapar) deriz. Burada da yapmanın takarrür ve temerküzü manası (r) ile ifade edilmiştir.

Yine bu işin pek uzakta olan meçhul biri tarafından yapıldığını anlatmak istersek (yapıldı) ve (yapılır) sözlerini kullanırız ki bunlardaki en uzak saha anlamı (l) ile gösterilmiştir.

Görülüyor ki konson anlamları hayalden değil, dil realitesinden çıkarılmıştır.

Ana kökle konson anlamları üzerine kurulmuş olan "Güneş-Dil Teorisi," nin hedefi de yanlış anlaşılmalıdır. Bunun muhtaç olduğumuz birtakım kelimeleri Türk aslından gelmiş sayarak almak için ileri sürüldüğünü zannedenler aldanmışlardır.

"Güneş-Dil Teorisi," kültür dillerinin ana kaynağını bulmağa yarıyan bir karşılaştırma metodu ve bir kelimenin anlamıyla olan ilgisini ortaya çıkaran bir analiz sistemidir.

Bu iki büyük vazifeyi teorimizin nasıl başardığını göstermek için bir misal alalım:

(Directeur) kelimesi herkesin Fransızca diye bildiği bir kelimedir. Fransız ve Lâtin etimoloji lûgatleri bu kelimeyi Lâtince (Director) kelimesinden gelmiş olarak gösterirler. Onlara göre baştaki (d) sonradan katılmış "fikri kuvvetlendirmeğe yarıyan," bir örnektir. Lâtince kelimenin aslı (regere) fiilinde ve (rectum) ismindedir. Kelimenin İndo-Öropeen dillerdeki müşterek ve farazî kökü (ergo) veya (reg) dir ki düz hat üzerinde bir hareket manasına gelir. Sondaki (tor) veya (teur) ise, bu işi yapanı gösterir bir son ektir.

İşte Avrupa etimolojisinin varabildiği bilgi bundan ibarettir.

Şimdi (Güneş-Dil) metoduyla kelimenin en eski kökü denilen (ergo) veya (reg) sözünü inceliyelim:

Burada iki konson görüyoruz: biri (r), öteki (g). Başta bulunması lâzım gelen ve asıl "hareket," anlamını taşıyan ana kök, kelimedede düşmüştür.

(R) konsonu bu hareketin takarrür ve temerküzünü, (g) konsonu da bu takarrür ve temerküz kendi üzerinde vaki olan süje veya objeyi gösterir. Bu halde (reg) muhayyel kökünün Türkçede karşılığı (erek) ve (ergo) farazî kökünün Türkçede karşılığı (ergi) olur.

(Ermek) kelimesi, her Türkün bildiği gibi, "bir maksada varmak," manasınadır. Bundan gelen (erek) ve (ergi) sözleri de kendisine doğru yürünülen maksadı ifade eder.

Görülüyor ki Avrupa etimolojisinin dilleri zorliya zorliya hayalen bulduğu kökler, hakikatte kök değil, ana Türk dilinin canlı kelimeleridir.

Bunun baş tarafına gelen (d) elemanın rolü de doğru hat üzerinde yapılan hareketin bir yapıcı tarafından tanzimini anlatmaktır. Fransızca (diriger) bu manaya olduğu gibi (direct) kelimesi de Türkçe (doğru) kelimesinin bir değişiminden başka bir şey değildir.

(D) konsonunun yapıcı, yaptırıcı anlamı Türkçede "sahip, Allah," anlamlarına olan (idi) kelimesinden doğar.

Sondaki (tor) ve (tör) ekleri de Türkçe (etmek) fiilinden (eder) sıygısından ibarettir.

Böylece kelimenin bütün unsurlarını Türk dilinin canlı kelimelerinde bulunca (Director) ve (Directeur) sözlerinin Türkçe (Doğrutur) kelimesiyle bir olduğunu kolaylıkla anlarız. Gerçekten de direktörün vazifesi bir maksada doğru yapılan hareketin doğruca icrasını teminden ibaret değil midir?

Arapçada bunun karşılığı olan (idare) kelimesinden de manayı kuran elemanlar yine (d) ve (r) elemanlarıdır.

İşte (Güneş-Dil) analizleri bu yoldan yürüyerek İndo - Öropeen ve Semitik dillerin ana kaynağı Türkçe olduğunu göstermektedir. Bundan başka (Güneş-Dil) metodu, bir kelimenin neden şu veya bu manaya geldiğini de ortaya çıkarmaktadır ki bu muvaffakiyet bugüne kadar hiç bir dil teorisine nasip olmamıştır.

Fransızca (Diriger) kelimesinin "tanzim ve idare etmek,, (Direct) kelimesinin "doğru,, Arapça (idare) kelimesinin "çevirmek ve döndürmek,, ve "tanzim etmek,, anlamlarına gelişini Güneş - Dil teorisinin yardımı olmadan anlatmak güçtür. Fakat Güneş-Dil analizi, bunların başlarında "hareket,, anlamlı bir ana kök olduğunu, (d) elemanın onu yapanı, (r) elemanın da onun bir süje veya objede takarrürünü anlattığını gösterince hepsinin de "bir hareketin bir süje veya objede takarrür ve temerküzü,, anlamına geldiğini meydana çıkarır.

"Güneş-Dil,, teorisinin bu verimleri önünde, fikri taassup bulutlariyle örtülmemiş olan bir dil bilgininin kanaat edinmese bile düşünme ve arama ihtiyacı duymamasına bizce imkân yoktur.

Önümüzdeki yıllarda teorimizin esaslarını ve verimlerini Avrupa dilleriyle de neşrederek ve arsiulusal dil toplantılarında anlatarak, Türk milî dehasından doğan bu büyük hakikati dünyaya tanıtmaya muvaffak olacağımızı umuyoruz.

Bütün bu başarıları ve bütün yarına bağlı ümitleri, Türk dilciliği, millî dehayı aziz şahsiyetinde toplayan Ulu Önder ATATÜRK'e borçludur.

Dil bayramımızı kutlarken, onun bütün Türklüğün sevgilisi olan yüksek varlığına en derin saygı ve şükranlarımızı sunar, Ulu Tanrıdan Ona sıhhat, afiyet, saadet ve muvaffakiyetle dolu uzun ömürler dilerim.

CUMHURİYETİN ON BEŞİNCİ YILDÖNÜMÜNDE

TÜRK DİL İNKILÂBİ HAKKINDA KURUM GENEL SEKRETERİNİN ANKARA RADYOSUNDA VERDİĞİ KONFERANS

Sayın yurttaşlarım,

Ulu Önder ATATÜRK'ün yüce adını sonsuz saygı ile anarak söze başlarım.

Tarihin içinde eşi bulunmıyan bu büyük Deha, Türkiyeyi ve Türklüğü pek köklü bir inkılâp ile canlandırmıştır.

Bu inkılâp, yalnız bir saha üzerinde olmadı; bütün millî varlık, bütün millî hayat değişti. Türklük, onun yaratıcı elinde yeniden dirildi.

Bu inkılâp sahaları içinde kültüre taallük eden ileri atılış hamlelerinden Tarih ve Dil inkılâpları en ön sırayı tutmaktadırlar.

Türk Dil inkılâbı, on yıl önce Harf inkılâbiyle başlamıştır. O zamana kadar yazımız, dilimizin kuruluşuyla hiçbir ilgisi olmıyan, okuma yazmayı alabildiğine güçleştiren bir şekilde idi. ATATÜRK'ün önderliğiyle en yeni, en sosyal, kültür dünyasının usullerine en uygun bir yeni Türk yazısı ortaya çıktı. Bu yazı okuyup yazmayı son derece kolaylaştırdı. Bugün bir Türk çocuğu için okuma yazma öğrenmek, en çoğu, üç aylık bir çalışma işidir.

Dilimizi yabancı yazıdan kurtardıktan sonra, Dil inkılâbının ikinci bir safhası açıldı : dilimizi yabancı sözlerden ve yabancı kaidelerden kurtarmak safhası...

ATATÜRK inkılâbı, bu işi, daha önce bu yolda adım atanlar gibi, dar bir çerçevede görmedi. Arapça, Farsça, Grekçe Fransızca sanılan bir kelimeyi dilimizden atalım demek yetmez; o kelimeyi atarken onun anlattığı manayı da fikrimizden çıkarmak tehlikesinden korunmak, o manayı nasıl anlatacağımızı düşünmek gerektir. Bu da, ancak Türk dilinin bütün varlıklarını toplamak ve bunlardan ne yolda faydalanabileceğimizi saptamakla olur.

Bu düşünce, dil inkılâbının çerçevesini alabildiğine genişletmiştir. Denilebilir ki inkılâbın müspet cephesi ancak bu düşünce ile başladı.

Yalnız yabancı söz ve kaideden kurtulmak gibi menfi ve dar bir istekten, dilin bütün varlıklarını aramak, bulmak, incelemek, her birinden dil için edilebilecek kazançları sağlamak gibi müspet ve geniş bir vargıya geçildi.

İşte, ATATÜRK'ün yüce ve değer biçilmez koruyuculuğu ve yol göstericiliği ile, altı yıldanberi üzerinde çalışılan Dil inkılâbının yüksek geniş hedefi budur.

Türk dilinin varlıkları, halkın konuşma dilinde, Türk lehçelerinin lûgatlerinde, eski ve yeni kitaplarda, hasılı bulunabileceği her yerde arandı ve aranmaktadır.

Halkın konuşma dili üzerinde yalnız Türkiyede yapılan metodik bir derleme, bize birkaç yıl içinde halk ağzında konuşulan sözleri gösterir 150 binden fazla fiş getirdi. Bunlar bir araya getirilerek 25-30 bin kelimelik bir «Derleme Dergisi» hazırlanmakta ve basılmaktadır.

Bunlardan başka bir de «Folklor Derlemesi» yapılmış, halk arasındaki inanlar, görenekler, masallar, bilmeceler, tekerlemeler, atasözleri, maniler, destanlar, türküler fiş halinde toplanmağa başlamıştır. Şimdiye kadar elimize gelen fişler 15 bine varmıştır. Bunların her birinden birçok dil varlığı çıkacaktır.

Türk lehçelerinin lûgatlerinde de dil varlıklarımızı aramak için, bu lehçelere ait lûgatleri toplamak ve dilimize çevirmek gerekti.

Türkiye dışı lehçelere ait lûgatlerden Yakut, Altay - Aladağ, Çuvaş, Uranha, Kazak - Kırgız, Başkurt, Gagavuz, Kumuk, Balkar lûgatleri dilimize çevrilmiş, bunlardan en önemlisi olan Yakut lûgatinin basılmasına da başlanmıştır.

Kâşgarlı Mahmudun Divanü Lûgat - it - Türk adlı meşhur lûgatinin Arapçadan Türkçeye üç tercümesiyle aslı karşılaştırılarak son basım şekli hazırlanmaktadır.

Birçok lehçeleri içinde toplayan Radlofun meşhur Türk Lehçeler Lûgati ile Zaharofun Mançu lûgati tercüme edilmektedir.

Hüseyin Kâzım Kadrinin iki cildi basılmış olan Büyük Türk Lûgatinin üçüncü ve dördüncü ciltleri de bastırılmaktadır.

Bütün bu lehçe varlıkları bir araya getirilerek ve Türkiye lehçesinin lûgatleri ile birleştirilerek bir «Türk Lehçeler Lûgati», yapılacaktır. Bu büyük eserin hazırlanmasına ait program yapılmış ve tatbikına da girişilmiştir.

Lehçe gramerlerinden Yakut, Çuvaş, Altay gramerleri ile Redlofun «Türk Dil Morfolojisine Giriş», ve Bangın «Türk İstifham Zamirleri», eserleri dilimize çevrilmiştir. Daha birtakım gramerler de tercüme edilecek-

tır. Türkiye lehçesinin tarihî gramer gidişini aramak üzere Ondördüncü asırdan beriye doğru olan eserlerde gramer varlıklarının taranmasına başlanmıştır.

Tercüme edilen ve edilecek olan gramerler ile lûgat materyelleri ve taramalar, "Mukayeseli Türk Lehçeler Grameri," ile "Tarihî Türk Grameri," eserlerini kurmağa yarıyacaktır.

Eski ve yeni kitaplardaki dil varlıklarını ortaya çıkarmak ve "Büyük Türk Kamusu," na hazırlık olmak üzere kütüphanelerimizde bulunan eski, yeni, yazma, basma eserlerin ve lûgatlerin taranmasına girişilmiştir. Şimdiye kadar 285 eser taramaya verilmiş, bunlardan 110 u tamam olmuştur. Sayısı 100 bine yaklaşan tarama fişleri bir yandan kontrol edilmektedir.

Bu taramaların arkası alındıktan sonra, dilimizin her bir kelimesinin, yalnız bugünkü manaları değil, geçmişteki bütün mana değişimleri de kitaplardan alınmış örneklerle gösterilerek, Türkçenin (Litre) lûgati mahiyetinde bir büyük kamus ortaya çıkarılabilecektir.

"Türk Lehçeler Lûgati," ve "Büyük Türk Kamusu," gibi yapılması uzun yıllar çalışma isteyen akademik eserleri hazırlarken, günün ihtiyaçları da gözden uzak tutulmamıştır.

Dilimizde yalnız yazıda kullanılan ve halkça ne demeye geldiği anlaşılmıyan sözlerin karşılıklarını aramak üzere bir anket yapılmış, bu anketin ve derleme ve tarama materyellerinin verimleriyle "Tarama Dergisi," basılmıştır. Bu eserde 7 binden fazla yazı dili sözüne karşı 30 bine yakın Türk dili varlığı toplanmıştır.

"Tarama Dergisi," ve bunun "Endeks," i ile bunlar hakkında alınan mütalealar bir araya getirilerek bir de "Cep Kılavuzu," basılmıştır.

Dilimizin gerek kelime ve gerek söz yaratma zenginliği bu suretle ortaya konunca, değerli yazarlarımız için yeni ve büyük bir çalışma sahası açılmış demektir. Dilimizin geniş kaynaklarından faydalanarak yazılarına herkesin kolaylıkla anlayacağı sadeliği temizliği, düzgünlüğü, güzelliği vermek işini onların halk severliklerinden bekliyoruz.

Yeni Türk sözlerini halk arasına yaymak için okullardan işe başlamak gerekliliği de düşünülerek, ilk ve orta öğretim ders kitaplarındaki terimlerin karşılıkları hazırlanmağa başlamıştır. Bunlardan, matematik, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik ve jeolojiye ait 4 binden fazla terim, geçen yıl öğretmenlerin denemelerinden geçirilerek, bu yılın ders kitaplarında yer almıştır. Coğrafya-kozmoğrafya, tarih-etnoğrafya, filozofi-psikoloji, hukuk ve edebiyat terimleri de önümüzdeki yıl içinde öğretmenlerin denemelerine sunulmak üzere hazırlanmaktadır.

İlk ve orta öğretim terimleri tamamlandıktan ve öğretmenlerle ders kitabı yazarların denemelerinden de geçerek kültür familyasının ortak malı olduktan sonra, hepsi bir «Terimler Dergisi»nde toplanacaktır.

Okullarda bu terimlerin kullanılması yarınki Türkiye büyükleri olacak yavrularımızı temiz inkılâpçı diliyle yetiştireceği için, bu sahadaki çalışmanın ötekilerden daha verimli olacağına şüphemiz yoktur.

Terimleri Türkçeleşmiş ders kitaplarının genel dilinin de onlara uyar bir şekilde olmasını sayın yazarlarımızdan bekleriz.

Derleme, tarama, tercüme... gibi türlü yollardan aranılıp bulunan dil varlıkları, yalnız dilimizin lûgat, gramer, terim... gibi pratik işlerinde bize geniş yollar açmakla kalmadı. Bunlardan ve Türk Tarih tezinden faydalanarak, dilimizin diller arasındaki hakikî yerini belirtecek ve dil bilimi dünyasını yepyeni bir ışıkla aydınlatacak bir dil teorisine de eriştik. Yüksek Türk jenesinin sayısız verimlerinden biri de «Güneş-Dil», adını taşıyan bu teoridir.

«Güneş-Dil», teorisinin hareket noktaları, bir yandan türk Tarih tezinin ve imlerine, bir yandan da insan dilinin orijini ve sesle anlamın birbirine ilgisi esaslarına dayanmaktadır.

Türk tarih tezi, bize neolitik medeniyetin ana kaynağı, Orta Asya-daki ana Türk yurdu olduğunu öğretmiştir. İlk cilâlı taş ve ilk maden medeniyetlerinin, Orta Asyadan göçlerle dünyaya yayıldığı bugün inkâr kabul etmez bir hakikat şeklindedir. O zaman bu ana Türk yurdunun iç denizi olan ve sonra kuruma yüzünden Hazer denizi, Aral gölü, ve Balkaş gölü parçalarına ayrılan denizin etrafındaki geniş medeniyet, artık ilme malolmuş bulunuyor.

Bu medeniyetin din anlayışı, en çok «Güneş», kültü üzerinde toplandığına da şüphe edilemez.

İnsan dilinin orijini üzerine elde bulunan bilim verimleri, insanın hayvanlık çağından kurtularak bir takım abstre mefhumlar tanıması işinin, din duygularıyla başladığını ve sesle ilk ifade edilen mefhumların bunlar olduğunu gstermektedir.

İşte Türk dil teorisi, bu esaslardan hareket ederek, ilk kültürel insan dilinin vatani, neolitik ve kalkolitik medeniyetin yeri olan ana Türk yurdu olacağını ve bu dilin ilk sesinin «Güneş», anlamına gelen basit bir ses olmak lâzım geleceğini anlamıştır.

«Güneş», anlamı, bir yandan «ışık, aydınlık, hararet, ateş, hareket...» gibi vasıflara, bir yandan da, «Güneş», ilk totem ve ilk mabut olduğuna göre, «kuvvet, kudret, sahiplik, efendilik, Allah, zekâ, heyecan, sevgi, zaman, mekân, mesafe, renk, su, ses...» gibi mefhumlara delâlet edebi-

İlkel insanların inanları ve duyguları üzerine elde bulunan bütün bilgiler, böyle bir esası teyit etmektedir.

"Güneş - Dil," teorisi, "Güneş," anlamını ifade eden ilk ve en basit sese "ana kök," adını vermektedir. Teoriye göre bu ses "ağ," ile ifade edilen uzunca ve kapantılı bir vokal sesidir.

"Güneş," ve ondan çıkan bütün anlamlar ilk önce bu vokal üzerinde toplanmış, sonra - ses cihazının tekâmülüyle - vokaller çoğalınca, bu anlamlar - vokalin uzanma ve kapanmasını gösteren - yarım konsona, yani (ğ) ye geçmiştir. Konsonlar da çoğalınca, - ana anlam daima (ğ) de kalmak üzere - her konsonun bir mana nüansı vücut bulmuştur.

İlk konsonlar, doğrudan doğruya ana kök anlamını temsil eden damak konsonları olmuştur. Dudak konsonları da bunların ardınca çıkarak, ana kök anlamını bir süje veya bir obje üzerinde tecelli ettirmiştir. Daha sonra vücut bulan konsonlardan bir çoğu, fikirleri kafada birbirine bağlayan, saha düşüncesini göstermiş, bazıları da yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık, takarrür ve temerküz anlamlarını almıştır.

İşte "Güneş - Dil," teorisinin iki büyük prensibi: kelimenin esas manası daima ana köktedir ve bu mana "Güneş," ana anlamına bağlıdır. Birinci prensip.. ana köke katılan her bir konson ana anlama bir nüans katarak onun geniş mefhumunu belirtir: İkinci prensip...

Bu iki prensip üzerinden "Güneş - Dil," teorisi kelimeleri yeni ve gayet basit bir analize tâbi tutmaktadır. Bu analizden iki büyük netice çıkıyor.

Birinci netice, herhangi bir kelimenin neden dolayı şu ve bu manaya geldiğinin izah edilebilmesidir.

İkinci netice, kültür dillerinde bir kelimenin manasının aynı veya yakını olan anlamdaki kelimelerin kuruluşu hep bir olduğunun ortaya çıkarılmasıdır. Bu neticede türk dili kelimeleri esas olduğundan, bu kelimelerin hepsi de ana türkçe kaynağından çıkmış olduğu anlaşılır.

Meselâ türkçede «balıç» ve «bolu» kelimeleri «şehir» demektir. «Güneş - Dil» analizi, bunun sebebini kolayca anlatır. Bu kelimenin başında bulunması icap eden ana kökün manası «Güneş» in vasıflarından «hararet» tir. «B» konsonu bunu bir obje veya süje üzerinde temsil eder. «L» konsonu bunun gayet geniş bir sahada olduğunu gösterir. Sondaki «ğ» konsonunda bu kelimeyi tamamlayarak isimlendirir.

Hararetin bir süje veya obje üzerinde geniş ölçüde ifadesi, «ev» gibi dar bir sahada değil, ancak birçok evlerden mürekkep olan bir «şehir» sahasında olabilir.

Arapça denilen «belde», Grekçe denilen «polis», Fransızca denilen «ville» kelimeleri, hep bu türkçe «balıç - bolu» sözünden doğmuş şekillerdir.

Bu mana, şehir fikrinden orada oturanlara da yayılarak Arapça denilen «halk», Almanca denilen «volk» ve hattâ Fransızca denilen «peuple» kelimelerini doğurmuştur.

Bugüne kadar birçok diller üzerinde yapılan analiz denemeleri, «Güneş - Dil» metodunun şaşmaz bir miyar olduğunda şüphe bırakmamaktadır.

Avrupa dilcilerinin etimoloji bilgilerindeki şaşkıncu kargaşalığa karşı Türk dil teorisinin basit, sarıh, açık buluşları o kadar kuvvetlidir ki, tassup ne kadar aksine sevkederse etsin, yakın zamanda dünya dil bilgisinin Türk buluşuna bağlanacağı inanında kendimizi haklı görüyoruz.

Millî teorimizi bugüne kadar Üçüncü Dil Kurultayı, İkinci Tarih Kongresi gibi millî toplantılarda bulunan yerli ve yabancı bilginlere bildirdiğimiz gibi, Bükreşte toplanan arsiulusal Prehistorik Arkeoloji ve Antropoloji Kongresine de arzettik. Bundan sonra da bu teoriyi yabancı dillerle izah ve arsiulusal kongrelere iblâğ için çalışacağız.

Cümhuriyetin verimli kültür yaratıklarından olan Ankara Tarih - Dil - Coğrafya Fakültesinin Türkoloji kürsüsünde, kuruluşundanberi, Türk gençliğine okutulan teorimizin, yarınki lengüistik dünyasına hâkim olacağına güvenmekteyiz.

Türk dil inkılâbının bütün bu verimleri, yüksek bir rejimin ve onun yüce kurucusunun ilhamları, himayeleri, muzaheretleri sayesinde olmuştur. O rejim, bugün on beşinci yıldönümüne ermekle bayram ettiğimiz Kemalist Cümhuriyet rejimidir. O yüce kurucu da, Büyük Türk Önderi ATATÜRK'tür!

Cümhuriyet, Türkiye ve Türklük için tek yaşama ve ilerleme rejimidir. Onu korumak için her Türk bütün varlığını vermeğe her gün hazırdır.

Bu rejimi kuran, Türklüğe yeni can, yeni kan, yeni irfan kazandıran ATATÜRK te, bütün Türklüğün ve bütün dünyanın sevgi ve saygısını kendinde toplıyan eşsiz Önderimizdir. Tanrıdan ona uzun ömürler, tükenmez sıhhat ve saadetler dilerim.

Türk Dil Kurumu'nun Kuruluşundanberi çalışmaları hakkında R A P O R[*]

Kuruluş ve kurultaylar :

Türk Dil Kurumu, *Ulu Önder ATATÜRK*'ün kutsal eliyle 12-7-1932 de Ankarada kurulmuştur.

Bu kuruluş, 1928 de harf inkılâbiyle başlayan dil ha eketinin ve 1932 de açılan Birinci Türk Tarih Kongresinin verimlerine dayanmakta idi.

Harf inkılâbından sonra, derleme, lûgat ve terim cepheleri üzerinde yapılan ilk dil çalışmaları hazırlık mahiyetinde bir takım verimler yaratmış, fakat müspet bir neticeye varamamıştı. 1931 denberi yapılan tarih çalışmalarının verimleri ise, Türk tarih tezinin arkeolojik, etnolojik ve antropolojik deliller kadar lengüistik bürhanlara da dayandığını gösteriyordu. Hem bu bürhanları geniş ölçüde toplamak, hem de eskiden yarım kalmış çalışmaları tamamlamak için, yeni bir dil kuruluşuna ihtiyaç görülmüştü.

Bu yeni kuruluş, hemen işe başlayarak, varlığını ve çalışmalarını yurdun bütün dilseverleri ve öğretmenleri ile el birliği yapmak yoliyle programlandırmak için, geniş ölçüde bir kurultay toplamak üzere teşebbüs almıştır.

Bu teşebbüs neticesinde 26-9-1932 de Dolmabahçe Sarayında toplanan Birinci Türk Dil Kurultayı, Türk Dil Kurumunun ilk nizamnamesini ve çalışma programını tasdik etti ve bunlara göre çalışmaları yoluna koyacak bir Genel Merkez Kurulu seçti.

İlk iki senelik çalışmadan sonra 18-8-1934 te ikinci ve daha iki sene sonra 24-8-1936 da Üçüncü Türk Dil Kurultayları toplanmış ve bu son Kurultay Kurumun yeni anatüzüğünü de yapmıştır. Bu anatüzüğe göre Dördüncü Türk Dil Kurultayı da 1939 yazında toplanacaktır.

[*] Bu rapor C. H. P. ne sunulmuş ve Partinin çıkardığı XV. yıl kitabına da girmiştir.

Dil çalışmalarının safhaları :

Türk Dil Kurumu, bir yandan harf inkılâbiyle başlanan inkılâpçılık yolundaki çalışmaları hızlı hamleler halinde ileri götürmek, bir yandan da genel dil bilimi ve Türk dilciliği üzerinde sürekli çalışmalar yaparak yarınki Türk akademisinin temel taşını kurmak gibi iki katlı bir ödevi omuzlarına almış ve kuruluşundanberi bu iki saha üzerinde durmadan çalışmıştır.

Derleme çalışmaları :

Birinci Türk Dil Kurultayından sonra, Kurum ilk adım olarak ana dilimizin lûgatlara ve yazı diline geçmemiş varlıklarını halk ağzından derleme işine girişmiştir. Bunun için Kültür Bakanlığının teşebbüsü üzerine İcra Vekilleri Heyetince yapılan bir talimatname ile bütün hükümet ve kültür kuruluşlarına ödevler verilmiştir. Kurumca hazırlanan söz derleme kılavuzu ile derleme fiş defterleri de her yere gönderilerek derleme yolları saptandığından, millî bir seferberlik halinde girişilen halk ağzından söz derleme işi yürümeğe başlamıştır.

Kaza ve vilâyet merkezlerinde mükerrerleri süzülerek Kurum merkezine gönderilen derleme fişlerinin sayısı (153504) e varmış, bunlar sıralanarak ve mükerrerleri birleştirilerek *Türkiyede halk ağzından Söz Derleme Dergisi* adıyla bir kitap halinde hazırlanıp basılmağa da başlanmıştır. Derleme Dergisi Hazırlama Komisyonu *T* harfinin ortalarına, kontrol komisyonu da *S* harfinin başına kadar gelmiş, *C* harfinin ortalarına kadar gelen 16 forması basılmış, daha 4 forma da basılmak üzere bulunmuştur. Şimdiye kadar alınan verimlere göre bu dergide lûgatlara ve kitaplara geçmemiş 25 - 30 bin halk sözü yer alacaktır. Türkiyenin bölge, şive ve lehçeleri için çok değerli bir vesika olacak olan bu eserin hazırlanmasına, kontrolüne ve basımına devam edilmektedir.

Söz derleme işinde vilâyet ve kaza şubeleri ile Halkevleri büyük bir faaliyet göstermişlerdir. Bu verimden cesaret alarak Kurum, aynı elemanlarla bir de halk bilgisi *Folklor* derlemesine girişmiştir. Halk arasındaki inanlar, görenekler, masallar, bilmece, mâniler, türküler, destanlar ve ata sözleri de her yerden toplanarak Kurum merkezinde bir araya getirilmektedir. Bunlardan da gelen fişlerin sayısı (14603) e varmıştır.

Derleme Dergisi hazırlık ve kontrol işleri bittikçe, bu işlerden serbest kalacak arkadaşlar bir *Halk Bilgisi Dergisi* hazırlamak üzere bu fişler üzerinde çalışmaya sevkedilecektir.

Karşılıklar kılavuzu çalışmaları :

Halkın dilini münevverlere tanıttak ve böylece eski imparatorluktan kalmış sınıflar arasında bir anlaşma ve sevişme köprüsü kuracak olan

bu derleme işi yürürken, bir yandan da münevver denilen zümrenin yazı dilinde kullanılan ve halkça anlaşılmiyan sözleri karşılamak yolunda çalışmalarına girişilmiştir.

Bu yoldaki uğraşmaların başlangıcı bir anket olmuştur Kurumun idaresi altında bütün Türkiye basınının ve Anadolu ajansının ortaklığıyla ileri götürülen bu ankette yazı dilinde kullanılan ve konuşma dilinde yeri olmıyan 1382 Arapça ve Farsça öz halkın gözü önüne konularak herkesten bunlara karşılık olabilecek söz türkçe sözler istenmiştir. Gelen karşılıklar Kurum merkezinde sıraya konduktan sonra bunlar üzerinde *Anket Komisyonu* incelemeler yapmış, nihayet Genel Merkez Kurulu da bu incelemeleri bir daha gözden geçirmiştir.

Bu anketin verimleri Kurum Belleteninde basılmakla beraber, maksada varmak için yeter görülmediğinden Genel Merkez Kurulu bir de tarama seferberliği açmağı gerek görmüştür.

Bu taramanın konusu bir yandan o zamana kadar elde edilmiş olan (125988) Söz Derleme Fişi, bir yandan da uzmanların ve bilginlerin reyleri alınarak seçilen büyük küçük 150 parça kitap olmuştur.

Bu taramalar *Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları Tarama Dergisi* adı altında 850 sahifelik bir cilt olarak basılmış, buna bir de 450 sahifelik türkçeden osmanlıcaya endeks ilâve edilmiştir.

Bu eserde 7500 kadar Osmanlıca söze karşı 30 000 e yakın Türk lehçelerinden alınma söz gösterilmiş ve eser yalnız karşılık arama bakımından değil, Türk lehçelerinin zenginliği ve Türk dilinin yer yüzü dilleri arasındaki yerinin önemi bakımından da mühim bir mahiyet almıştır.

Tarama Dergisi fasikül halinde basıldıkça (4500) tanesi yurdun dil-severlerine armağan edilerek kendilerinden de eserin eksikleri, yanlışları ve gösterilen karşılıklardan hangisinin en uygun görüldüğü hakkında mütalealar sorulmuştur. Gelen cevaplar Kurumda dört koldan incelenerek gerekli düzeltme ve eklemeler hazırlanmakla beraber, yazı dilinden konuşma diline kurulacak köprü için yeniden geniş ölçüde bir komisyon da toplanmış, aylarca süren çalışmalar sonunda elde edilen karşılıklar ilk önce gazetelerle neşredilerek yeniden herkesin düşüncesi sorulmuş; nihayet Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya *Cep kılavuzları* ortaya konulmuştur.

Bu kılavuzlarda 8752 Türkçe karşılık ileri sürülmüştür ki bunlardan 4696 sı ötedenberi yurdumuzda söylenegelen herkesin bildiği sözler, 1735 i bu sözlerden Türkçe eklerle yapılmış kelimelerdir. Türkiye dışındaki Türk lehçelerinden yalnız 415 kelime alınmış ve bunlardan da Türk ekleriyle 450 söz yapılmıştır. O zamana kadar yabancı dilden diye bili-

nen sözlerden 583 kelimenin Türk kökünden geldiği anlaşıl原因 olarak kılavuza alınmış ve bunlardan da Türk ekleriyle 873 kelime kurulmuştur.

Tarama Dergisi ve Cep Kılavuzu ile Kurum, yazı dilimizi elden geldiği kadar konuşma diline yaklaştıracak olan yolu açmış ve bu yolda çalışma ödevini yurdun değerli ediplerine, şairlerine, muharrirlerine, hatiplerine ve öğretmenlerine bırakmıştır.

Terim çalışmaları :

Karşılık arama işinin daha önemli ve daha güç bir safhası da okul kitaplarında geçen bilim terimlerinin türkçeleştirilmesi idi.

Kurum daha işe başladığı günlerde terimler üzerine bir çalışma programı hazırlamıştı. Bu programa göre Terim Kolu 16 terim bölüğüne ayrılmış, bunlardan her biri bir bilim grupunu kendisine konu olarak almış, içlerinden gerekli olanlar ayrıca takımlar da kurmuştu.

Her bir bölük ve takım, kendi uğraştığı bilim için karşılanması gerekli terimlerin elden geldiği kadar tam bir listesini yapıyordu. Bu listelerde esas Fransızca terimler olmakla beraber, gereğine göre Almanca veya İngilizceleri ve Greko - Lâtin asılları ile Osmanlıca karşılıkları gösteriliyordu. Bu listeler Türkçe karşılık ve düşünceler sütunları açık olarak Kültür Bakanlığı eliyle bütün profesör ve öğretmenlere ve başka bilgin ve uzmanlara gönderilerek her birinden Türkçe karşılık üzerine önerge ve düşünce isteniyordu. Gelen önergeler takım ve bölüklerde gözden geçirilerek son şekilleri verildikten sonra 16 bölüğün başkanlarından kurulan ve kolbaşının başkanlığı altında bulunan Terim Merkez Kuruluna veriliyor, oraca da bilimler arasında ortak terimlerin karşılıklarında ve terim koyma sisteminde birlik bakımından incelenerek Genel Merkez Kuruluna gönderiliyordu.

İlk iki yıl içinde 12 bölüğün hazırladığı 61 terim listesi dağıtılmış idi ki bunlarda 1721 sahifede 32302 terim bulunuyordu.

İkinci iki yıl içinde bunlar *okul terimleri* ve *ihtisas terimleri* diye ikiye ayrılmış, ilk ve orta öğretim ders kitaplarında yer alan terimler ön sıraya alınarak bunlardan 6075 terim Genel Merkez Kurulu kararına sunulmuş, ayrıca 6860 okul terimi ile 19381 ihtisas terimi de kolun çalışmalarına konu olmuştur.

Son iki yıl içinde ilk ve orta öğretim okulları ders kitaplarının terimlerinden 4062 tanesi broşürler halinde öğretmenlerle ders kitabı yazarlara verilerek her birinin düşünceleri de istenilmiş ve önümüzdeki ders yılı için kitaplar da bu terimlerle yazdırılmıştır.

Terimleri böylece saptanan bilimler, *matematik, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik, jeoloji* bilimleridir. Bunlardan matematik

terimleri için ayrıca terimleme yollarını gesteren bir Gütbetik yapıldığı gibi, kimyada elemanların adlarıyla bileşik maddelerin adlanma metodunu gösterir bir broşür de çıkarılmış, bunların hepsi Kurum Belleteninin 23 - 26 sayısında da toplanmıştır.

Coğrafya, kozmoğrafya, hukuk, edebiyat, filozofi ve psikoloji terimleri de önümüzdeki yıl içinde yine broşürler halinde öğretmenlerin denemelerine sunulmak üzere hazırlanmaktadır.

Bu terim işlerinde en ziyade Türk çocuğunun öğrendiği terimden bir mana sezmesi esas tutulduğundan, elden geldiği kadar, konuşma dilinin kelimeleri ve bunlardan Türk ekleriyle yapılabilen sözler kullanılmış, ancak tamamıyla teknik mahiyetteki sözlerin Avrupalı sanılan ve fakat asıl Türk dilinden kaynak alan şekillerine de icap ettikçe yer verilmiştir.

Orta öğretim son safhası olan liselerde terimlerin hem karşılıkları, hem de asılları birlikte gösterilerek yüksek öğretime doğru yürüyen gençliğe Avrupa ilminden istifade kapısı da açık bırakılmıştır.

Bütün ilk ve orta öğretim terimlerinin arkası alındıktan sonra hepsi kaynaştırılarak tam bir (Terimler Dergisi) halinde ortaya konacaktır.

İhtisas yüksek öğretim terimleri de bu derginin ikinci cildi için hazırlanacaktır.

Lûgat çalışmaları :

Dil çalışmalarının vargılarından biri de, dilimizin varlıklarını bütün şekilleri, anlamları ve kullanılış örnekleriyle gösterecek tam bir Türk lûgatı vücade getirmektir.

Bunun için daha ilk kuruluştan beri esaslar ve programlar hazırlanmış, ona göre çalışmalara girişilmiş idi.

Kurumun lûgat işiyle uğraşan çalışma kolu, ilk zamanlarda karşılıklar anketi, tarama dergisi ve cep kılavuzu üzerinde çalıştığından doğrudan doğruya lûgat üzerinde ancak hazırlıklar yapabiliyordu. Tarama dergisinin geniş verimleri, bu lûgat çalışmalarının iki hat üzerinde ayrı ayrı yürümesi lüzumunu da ortaya koymuştur.

Bunlardan biri, bütün Türk lehçelerinin bilinebilen dil varlıklarını koynunda toplıyacak bir *Türk Lehçeler Lûgati*, öteki de Türkiye Türkçesinin bütün sözlerini bugünkü ve bundan önceki bütün anlamları ve kullanılış örnekleriyle gösterecek bir *Büyük Türk Kamusu*'dur.

Türk Lehçeler Lûgati tam olabilmek için Türk lehçelerinin elde bulunan lûgatlerini dilimize çevirmek lâzımdı. Bunun için bir yandan *Kâşgarlı Mahmud*'un meşhur *Divanü lûgat - it - Türk*'ünü terceme ettirmeğe teşebbüs edilmiş, bir yandan da Rusçadan, Almancadan, Macarcadan Türk lehçe lûgatleri elde edilerek tercemeye verilmiştir.

Divanü lûgat - it Türk'ün eskiden yapılmış bir tercemesi satın alınmış, yeniden alfabetik bir terceme yaptırılmış, eserin asıl kendi tertibinde tam bir tercemesi de yaptırıldıktan sonra, bütün bu tercemeler bir araya getirilerek biribirleriyle ve eserin aslı ile karşılaştırılmak yoluyla son bir basım şekli verilmekte bulunmuştur. Tamam olunca ayrıca ortaya konacak, sonuna alfabetik bir endeks katılacak ve alfabetik fişleri Türk Lehçeler Lûgati kaynakları arasına da alınacaktır.

Merhum *Hüseyin Kâzım Kadri*'nin *Büyük Türk Lûgati*'nin basılmamış olan son ciltleri de Kurumca bastırılmaktadır. Bunun da tamamı Türk Lehçeler Lûgati kaynakları içine girecektir.

Rus bilginlerinden *Pekarski*'nin *Yakut Dili Lûgati* terceme edilerek basıma verilmiş olduğu gibi, *Verbitski*'nin *Altay - Aladağ Türk Lehçeleri Lûgati* ile *Zolotniski*'nin *Çuvaş söz kökleri*, *Katanof*'un *Uranha lûgati*, *Kayyumu Nasırî*'nin *Lehçei Tatarî'si*, *Bukin*'in *Kazak - Kırgız sözlüğü*, *Tahirof*'un *Başkurt lûgati*, *Radlof*'un *Gagavuz dili indeksi*, *Troşçanski* nin *Yakutlarda kara dinin inkişafı ve Marr'ın dillerin ve ulusların ayrılması ve Türk şivelerinin ana vatanı meselesi* adlı eserleri rusçadan dilimize çevrilmiştir.

Radlof'un *Türk Lehçeler Lûgati denemesi* adlı dört büyük ciltlik eseri ile *Zaharof*'un *Mançu Lûgati* de terceme edilmektedir.

Macarcadan *Passonen*'in *Çuvaş Lûgati* ile *Munkaçi*'nin *Çuvaş filolojisine ait notlar* adlı eseri, *Behçet - ül - lûgat*, *Gömböş*'ün *Yurt kurma çağından önce Türkçeden Macarcaya girmiş sözler*, *Nemeth*'in *Kumuk ve Balkar söz notları* ile *Ural ve Türk dillerinin en eski münasebeti* ve *Munkaçi*'nin *Votyak lûgati*, *Pröhle Vilmos*'un *Başkurt dil araştırmaları* adlı eserleri de dilimize çevrilmiştir.

Bütün bu tercemelerle birlikte gerekli bir takım lûgat ve eserler de taranarak hepsinin fişler haline konulması, ve Tarama Dergisinin de bütün düzeltme ve katmaları yapılarak fişlenmesi suretiyle *Türk Lehçeler lûgati*'nin ortaya çıkarılması için program yapılmış ve işe de başlanmıştır.

Türkçenin bir *litre* lûgati mahiyetinde olarak hazırlanmak istenilen *Büyük Türk Kamusu* için de kütüphanelerimizde bulunan yazma, basma, eski, yeni, bir çok eserlerle lûgat kitaplarının taranmasına teşebbüs edilmiştir.

Yıllara ve tarayıcılara taksim yoluyla şimdiye kadar taranmasına karar verilen eserlerin sayısı 285 tir. Bunlardan 110 u taranarak fişleri Kurumda sıraya konmakta ve hazırlanmaktadır. Taramaların arkası alındıktan sonra bütün bunlar kaynaştırılarak *Büyük Türk Kamusu* fişleri haline konulacaktır.

Gramer - Sentaks çalışmaları :

Dilimizin kelimeleri gibi fonetik, morfoloji ve sentaks bakımından olan varlıklarını da genel ve özel çerçeveleri içinde ortaya koymak, Kurumun Gramer - Sentaks koluna düşen ödevdir.

Kurum, ilk önce gerek yeni sözler yaratmak ve gerek Türkçe terimler bulmak için gerekli olan dilimizde kelime teşkili yollarını araştırmak üzere anket mahiyetinde iki küçük broşür hazırlıyarak bunları Türkçe öğretmenlerine göndermiş ve her birinden düşüncelerini bildirmelerini istemiştir. Gelen cevaplar yeter görülmediği gibi, halk ağzından söz derlemesinin, karşılıklar için yapılan taramaların, lehçeler üzerine incelemelerin ve lûgat taramalarının verimleri de bu işin daha çok geniş ölçüde derinleştirilmesi gerekliliğini ortaya koymuştur. Türk dilinin Tarama Dergisinde görülen ek zenginliğini ortaya çıkarmak üzere bir çok fişler hazırlanmış, bunlar da inceden inceye araştırıldıktan sonra bütün ek varlıklarının daha derin ve daha geniş bir dil kanununa bağlı bulunduğu meydana çıkarılmıştır.

Dilimizin kendi yapısından çıkarılması lâzım olan grameri bu yapının bütün elemanları ilim görüşüyle yeniden incelenip derinleştirildikten sonra ortaya koymak mümkün olacağını düşünen Kurum, Türk ana gramerinin hazırlanmasını lûgat ve derleme çalışmalarının verimleri üzerinde yürütmek üzere ileriye bırakmış ve yalnız fonetik ve morfoloji varlıklarını fişlemek ve dilin analitik morfolojisi üzerinde hazırlık etütleri yapmak yolunu tutmuştur.

Türk lehçelerinin mukayeseli fonetik ve morfolojisi üzerine de eldeki lûgat ve gramer malzemesi esas tutularak fişler hazırlanmaktadır.

Bu fişlere esas olabilmek üzere *Böthlig*'in «*Yakut Dili*» eserinin gramer kısmı ile *Uhantey*'in «*Çuvaş Grameri*», *Kanayef*'in «*Altay Grameri*», *Radlof*'un «*Türk dillerinin morfolojisine giriş*», *Bang*'in «*Türk istifham zamirleri*», *Castren*'in «*Koybal ve Karagas lehçeleri grameri*», *Nemeth*'in «*en eski Yakut fonetiği*», eserleri terceme ettirildikten başka *Uranha lûgati*'nin başındaki mukayeseli gramer listeleri de taranmıştır.

Dilimizin tarihî grameri araştırmalarına esas olmak üzere eski ve yeni eserler arasından seçilen ve her biri bir devrin yazı dili karakterini gösteren eserlerden gramer malzemesi taranmaya verilmiş ve böylece bir seri tarihî gramer fişleri de toplanmaya başlamıştır.

Dilimizin gramer varlıkları ile İndo - Öropeen dillerin grameri arasında da ayrıca karşılaştırma fişleri hazırlanmaktadır.

Bu çalışmalar, ileride Derleme Dergisi, Büyük Türk Kamusu ve Türk Lehçeler Lûgati verimleriyle de kuvvetlendirilerek dilimizin mukayeseli

ve tarihî gramerlerini ve nihayet ana Türk dili gramerini ortaya çıkaracaktır.

Sentaks üzerine yapılacak araştırmalara esas olmak üzere yurt içinde konuşma dilinde görülen cümle yapısının şekillerini derlemek ihtiyacı da göz önüne alınmış, öğretmenler ve Halkevleri yoluyla bir sentaks derlemesi için talimat yapılarak her tarafa bildirilmiştir. Şimdiye kadar gelen dört binden fazla fiş Kurum Merkezinde daktilo ettirilerek bir yandan sıraya konmaktadır. Bu derleme tamam olduktan sonra sentaks araştırmalarına da girişilecektir.

Lengüistik - Etimoloji çalışmaları:

Türk lehçelerinin kelime, ses, ek elemanları üzerinde yapılan araştırmalar, Türk dili ile başka yeryüzü dilleri ve dil grupları arasında fonetik, semantik, morfoloji ve etimoloji bakımlarından yapılan karşılaştırmalar, Türk dilciliğini çok önemli bir yeni dil teorisine varmak bahtiyarlığına erdirmiştir. Bu teorinin ilk çerçevesi yine Türk dili varlıkları olmakla beraber İndo - Öropeen, Şamito - Semitik, Fino - Ugriyen, denilen dil gruplarına ait kültür kelimeleri bu teorinin ışığı ile aydınlanınca Türk orijinleri meydana çıkmaktadır.

Güneş - Dil teorisi adını alan ve dünya dilciliği tarihinde bir dönüm noktasını gösteren yeni Türk dil tezi, Türk tarih tezinin öz kardeşidir. Çünkü tarih tezinin neolitik medeniyeti Orta Asyada doğmuş ve oradan göçlerle yer yüzüne yayılmış gösteren esasının lengüistik delilleri bu teori ile her türlü şüphe ve tereddüitten kurtulmuş olarak meydana çıkmaktadır.

Güneş - Dil Teorisi, ilk neolitik medeniyet devrinin ana totemi *Güneş* olduğunu ve bu medeniyet sahipleri olan en eski dedelerimiz Türklerin ses dilini bu ana toteme ilk verdikleri isimle kurmuş bulduklarını göstermektedir. Güneş kültürünün eskiliğine ve ay kültüründen daha önce insanlığa hâkim bulunduğu ait olan deliller her gün bir az daha artmaktadır. Şimal Akdenizi ve Onega gölü kıyılarında Sovyet bilginlerinin buldukları resimler, çiftçilik devrinden daha önce insanlığın çobanlık ve avcılık devirlerinde bile güneş kültüne sülûk ettiklerini göstermektedir. Amerika yerlilerinin çok eskiden kalmış bütün âyin ve ananeleri güneş toteminin oralarda da eskiliğini ve hâkimliğini ortaya çıkarmıştır.

"*Güneş - Dil Teorisi*,, ses dilinin ana kaynağını güneş toteminde topladıktan sonra, ilkin bu totemi ifadeye yarayan ilk net sesi aramakta ve bunu "ağ,, şeklinde ifade edilen bir fonemde bulmaktadır. Bu ses, uzunca ve kapantılı bir vokal sesidir ki kapantısını gösteren "ğ,, yarım konsonu bunun anlamını üzerine aldıktan sonra, ses cihazımızın tekâmül-

leriyle, vokal sesi "a," dan "ı," ve "u," ya ve bunlardan da "e, i, ü, ö, o," seslerine değişmiştir.

Ana konson denilebilen ğ ye gelince, bu da hep aynı ana anlamı muhafaza ederek y ve v ye ve bunlardan da g, k, h ve b, m, p, f konsonlarına değişmiş ve daha sonra n, t, d, s, ş, c, ç, z, j ve nihayet l, r konsonları vücut bulmuştur.

Mananın konsonlarda temerküzü hâdisesi, konsonlar arttıkça, bunlarda birer mana nüansı bulunması neticesini de doğurduğundan, dil monofonemik ve monosilâbik devirlerden bitişkenlik ve bükülgenlik devirlerine doğru yürüdükçe bir takım konsonlar n, s, ş, c, ç, z, j, l gibi fikirleri birbirine bağlayan saha anlamlarına, bir takımları t, d gibi yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık manalarına, bazıları- ğ, k, g, y, h, m, b, v, p, f gibi- ana kök anlamını üzerine alarak temessül ettirmek, onu bir süje veya bir objeye bağlamak, yahut kelime anlamını tamamlayarak tayin ve ifade etmek rollerine ve nihayet bir tanesi -r- de ana kök anlamının takarrür ve temerküzü manasına tahsis edilmiştir.

İşte konsonların bu anlamları Türk Dili ek ve takılarının rollerini izaha yaradığı gibi, bir kelimenin neden dolayı şu veya bu manaya geldiğini de göstermek gibi şimdiye kadar dilciliğin varamadığı ve varmayı ümit bile edemediği bir büyük neticeyi de elde etmiştir.

Güneş - Dil metoduyla yapılan analizler, yer yüzü kültür dillerini teşkil eden dil gruplarına tatbik edildiği zaman, aynı veya birbirine yakın anlamda başka başka dillere mal edilmiş olan kelimelerin hep bir veya pek yakın kuruluştaki olduklarını da ortaya çıkarmakta ve böylece hem dilin, hem de dillerin orijini meselelerini ana ve ilkel Türk dili mihveri üzerinde halletmektedir.

Millî Türk dehasından fıskıran bu yeni dil teorisi, ilkin küçük broşürler ve gazetelerde deneme olarak neşredilen analiz örnekleriyle ortaya konulduktan sonra, Ankara Tarih - Dil - Coğrafya Fakültesinin Türkoloji kürsüsü programına da esas teşkil etmiş ve fakültede iki yıldanberi metodik olarak gençliğe öğretildiği gibi, profesörlerin ders kitapları da ayrıca basılarak herkesin gözü önüne konulmuştur.

1936 da toplanan *Üçüncü Türk Dil Kurultayı*'na sunulan tezlerin hepsi bu teoriye dayanarak, Kurultayda bulunan yerli ve yabancı bilimlere tanıtılmış, 1937 de Bükreşte toplanan *17 inci Prehistori Arkeoloji ve Antropoloji Kongresi* ile İstanbulda kurulan *İkinci Türk Tarih Kongresi*'ne de tebliğ olunmuştur.

Güneş - Dil Teorisi, yalnız nazari mahiyette olarak, lengüistik dünyasına yeni ve orijinel bir ışık saçmakla kalmıyarak lûgat, terim, gramer çalışmalarımıza da yeni bir yön vermiş, yahut terminoloji sahasında

varlığına zaruret görülmüş kelimelerin Türk orijinlerini de ortaya çıkar-
mağa yaramıştır.

Önümüzdeki yıllarda Kurum ve Fakülte elemanlarıyla teorinin her bir noktası üzerinde incelemeler ve derinleştirmeler yapılarak, bu yeni ve büyük buluşu dünya ilmine tanıtmak için her fırsattan istifade edilmek ve ders kitapları yabancı dillere de terceme edilerek basılmak mukarrer olduğu gibi, lûgat, terim ve gramer etütlerinde de bu teorinin verimlerinden büyük faydalar alınacaktır.

«Güneş - Dil Teorisi», dilimizin orijinini, tarihini ve tarihten öncesini, yer yüzü dilleri arasındaki yerini, Türkçenin yeni ve eski diller ve dil gruplarıyla karşılaştırılmasını ortaya koyduğundan, bu sahalarda üzerindeki bütün araştırmalar, bu büyük ve mühim Türk dil tezi mihverisi üzerinde dönecektir.

Basım ve yayın çalışmaları :

Türk Dil Kurumu, altı yılın içinde şu eserleri basıp ortaya koymuştur:

- 1 — Birinci Türk Dil Kurultayı müzakere zabıtları ve tezler.
- 2 — Derleme işleri için bastırılıp her yana gönderilen ve ihtiyaç üzerine ikinci basımları da yaptırılan söz derleme kılavuzu ile derleme fişi defterleri.
- 3 — Kurumun belleteni olarak çıkarılan *Türk Dili*'nin 26 sayısı: her bir sayı en az altı forma olarak Kurumun çalışmalarının bir aynası halinde çıkarılmaktadır.
- 4 — Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları Tarama Dergisi ile bunun Türkçeden Osmanlıcaya endeksi.
- 5 — Türkçede kelime teşkili yolları hakkında iki broşür.
- 6 — Terimler için bastırılan ve kırk binden fazla terimi içine alan listelerle bunlar için yapılan taramalara ait listeler.
- 7 — Bay Abdullah Taymasın hazırladığı İbnü Mühenna Lûgati indeksi.
- 8 — Osmanlıcadan Türkçeye ve Türkçeden Osmanlıcaya iki cilt cep kılavuzu
- 9 — Bay Hüseyin Namık Orkun'un Eski Türk Yazıtları, birinci cilt.
- 10 — Bay Velet İzbudağın topladığı Elidrâk haşiyesindeki lûgatler.
- 11 — » » » hazırladığı eski bir Ata Sözleri kitabı.
- 12 — Bay Fuat Köse Raif'in dilimize çevirdiği Türkçe mani el yazıları.
- 13 — Bay Dr. Şükrü Akkaya'nın dilimize çevirdiği İstanbul şivesine göre Türk Fonetigi.
- 14 — Üçüncü Türk Dil Kurultayı müzakere zabıtları ve tezler

- 15** – İkinci Türk Tarih Kongresi üyelerine armağan olarak faksimile halinde basılan Şecerei Terakime.
- 16** – İbrahim Necmi Dilmen'in Fakültedeki derslerinden Türk Dil Bilgisi Dersleri, birinci ve ikinci kısımlar.
- 17** – Hasan Reşit Tankut'un fakültedeki derslerinden (Güneş - Dil Teorisine göre dil tetkikleri) ve (Güneş - Dil Teorisine göre toponomik tetkikler) adlı iki kitap.
- 18** – Abdülkadir İnan'ın fakültedeki derslerinden (Türkoloji ders hulâsaları) ve (Güneş - Dil Teorisi üzerinde ders hulâsaları) adlı iki kitap.

Tamamiyle çıkmış ve hattâ bir takımları tükenmiş olan bu eserlerden başka bastırılmakta olan kitaplar da şunlardır :

- 19** – Türkiye halk ağzından Söz Derleme Dergisi.
- 20** – Merhum Hüseyin Kâzım Kadri'nin Büyük Türk Lûgatının henüz basılmamış olan üçüncü ve dördüncü ciltleri.
- 21** – Bay Hüseyin Namık Orkun'un Eski Türk Yazıtlarının ikinci cildi.
- 22** – Pekarskinin Yakut Dili Lûgati.
- 23** – (Türk Dili) belleteninin 27 - 28 ve 29 - 30 sayıları.

Henüz basıma verilmemiş, fakat hazırlanmakta bulunmuş olan eserler de şunlardır :

- 24** – Ayrı ayrı üç mütercimmin yaptıkları tercümeleri birbirleriyle ve eserin asliyle karşılaştırarak Bay Besim Atalay'ın hazırlamakta olduğu Divanü Lûgat - it - Türk tercümesi.
- 25** – Faksimile halinde basılmak üzere hazırlanan Kutadgu - Bilik'in Fergana ve Mısır nüshaları.
- 26** – Fakülte derslerinin ikinci basımları ve yeni kısımları

Bu sayılanlardan başka muhtelif etütleri havi broşürler de çıkarılmıştır. Her bir sahada sona erecek çalışmaların verimleri de birbiri ardınca basıma verilecektir.

Cümhuriyet yıllarında Dil çalışmaları [1]

İmparatorluk devrinde dilimizin bakımsızlığı ve sebepleri - Cümhuriyetin Dil işine ilk dokunuşu: Harf inkılâbı ve ehemmiyeti - Dil inkılâbında menfi ve müspet hedefler: Hakikî Dil hedefleri ve bunların lengüistik ve istorik önemleri - Altı yıllık çalışmalara kısa bir bakış-Güneş - Dil Teorisi ve Genel Dil bilgisindeki büyük önemi.

Millî Türk varlığının her cepesinde olduğu gibi, Dil işlerinde de Cümhuriyetin verimi, bütün İmparatorluk tarihinin veriminden, çok daha ileridir.

İmparatorluk devrinde Türk Dili, bir yandan din kaygularıyla bukağılanmış, bir yandan da İmparatorluğun içinde bulunan ve kendini Türkten başka sayan azlıklar endişesiyle kösteklenmiş idi.

Yobazlar eline düşerek bir taassup kaynağı kesilmiş olan din, kendi kitabının dili olan arapçaya bir mukaddeslik rengi vermişti. Onun kelimesine, imlâsına, kelime kuruş kaidesine el sürmek sanki bir günah sayılıyordu. Geçmişe verilen bu vergi, tekke zihniyetinin yardımıyla, Farsçaya da teşmil edilmişti. Öyle ki Türkçe bir eserde asıl değer verilen sözler ve kaideler, Arapçanın, Farsçanın sözleri ve kaideleri idi. Türkçe sözün ne yazılış sistemi, ne anlamı, ne de kelime kurma metodu önemli görülmezdi.

Bu görüşün neticesi olarak lûgat kitapları Arapça ve Farsça kelimelerin manalarını gösterir de Türkçe kelimeleri bir yana atardı. Gramerler, Arap ve Fars kelime ve terkiplerinin yazma ve kurma kaidelerini öne sürerdi de Türkçenin kendi öz varlıklarına ancak değersiz bir yer verirdi.

Tanzimattan sonraki devirde, kısım kısım uyanışlar, bu durumu biraz hafifletmiş, fakat yine esas öyle kalmıştı.

Birçok milletlerden bir İmparatorluk yaratmış olan Türkler, - kendi milliyetleri üzerine çalışmak sanki ötekileri de kışkırtacak bir kabahat olurmuş gibi - millî Türk tarihini ve Dilini ağza almaktan bile çekinmişlerdi. Türk Tarihinden bahsedilmez, Osmanlı Tarihi diye - gûya dört yüz çadır halkının kurduğu ileri sürülen - bir İmparatorluk tarihi -başsız

[1] Ülkü'nün XV. yıl bayramı sayısına verilmiştir.

bir gövde halinde - okutulurdu. Türk Dili diye yer yüzüne yayılmış bir varlık akla bile getirilmez, yalnız - Arap, Fars, Türk dillerinden kurulmuş denilen - "Osmanlı," adı altında - üç başlı bir gövde şeklinde - bir dilin varlığı ileri sürülürdü.

En ileri gelen hürriyet, milliyet, meşrutiyet sevdalıları bile yanlış yollara sürüklemiş olan İmparatorluğun Dil zihniyeti işte böyle bir karışıklığa dayanıyordu.

Güya İmparatorluğun birliğini korumak için millî hak ve hakikatlerden yapılan bu fedakârlıklar ise, İmparatorluğu ve onun asıl temeltaşı olan Türklüğü sarsmaktan başka bir netice vermiyordu.

Cumhuriyetin ilânı ve - boş tantanalar bir yana atılarak - Millî Türkiye Devletinin kuruluşu bütün bu geçmişi yokluğa karıştırdı. O mutlu gündenberi Türklük bütün millî varlıklarını en ileri kültür hamlelerine uydurarak ortaya dökmek imkânına erdi.

*
**

Dil cephesi üzerinde Cumhuriyetin yüksek verimlerini incelerken, ilk göze çarpan büyük inkılâp, harf ve yazı sistemindeki radikal değişimdir.

Kelimesi gibi yazısı ve imlâsı da mukaddes tutulmuş olan Arapçanın Türkçeye vermiş olduğu alfabe, gerçekten Türk çocuğunun ilerlemesine engel olan bir baş belâsı idi. Türkçenin sekiz vokalini yalnız dört harfle ifadeye çalışan, - bu da yetmezmiş gibi - o harflerin her birine ayrıca konson sesleri de yükleten, vokalin ne zaman yazılıp ne zaman yazılmıyacağı hakkında hiçbir esaslı kaide gösteremiyen bu harf ve yazı sistemi ile okuma yazma öğrenmek adeta bir büyük muvaffakiyet sayılırdı. Bir tek konson sadası için iki, üç ve daha çok şekil kullanılması, en kendine güvenenlerde bile - meselâ noktasız *ha* mı, yoksa noktalı *hı* mı diye - tereddütler uyandırıyor.

İmparatorluk devrinde bu imlâyı düzeltmek için atılan her adım, esasın bozukluğu yüzünden, yeni bir uçurum açmıştı. Bozuk dediğimiz esası değiştirmek, Türk Diline kendi fonetik durumuna göre bir yazı kazandırmak düşüncesi ise, pek korkunç bir şey gibi görülüyordu. O yoldaki istekler, yalnız tarih ve coğrafya adlarını yabancılara da doğru okutmak için, yardımcı bir yazı şekli aramak gibi perdelerle sıkı sıkıya örtülerek ileri sürülebiliyordu.

Cumhuriyet, milletin kendi öz ruhundan kopmuş bir devlet şekli olarak, nasıl açıktan açığa halkın yüreğine girmiş ise, her inkılâbı da öyle serbest ve korkusuz bir atılışla ortaya attı. Lâtin aslından alınan ve dilimizin öz varlığına tamamiyle uyan yeni Türk alfabesi, 9 Ağustos

1928 de ATATÜRK'ün Sarayburnu nutkiyle ileri sürülür sürülmez, bütün milletin sevgisiyle, isteğiyle karşılandı ve 30 Ağustos 1928 de yurdun bütün devlet, yazı, bilgi adamlarının birleştiği bir toplantıda tasdik edildi.

Geçen on yıl gösterdi ki bu alfabe ile Türkçe okuyup yazma öğrenmek son derece kolaylaşmıştır. Yalnız bu kadar değil: Türk Dilinin hakikî mahiyeti de ancak bu harflerle yazılmağa başlandıktan sonra, kendini göstermiştir.

*
* *

Kemalist Cümhuriyet rejimi, Dil üzerinde bu ilk attığı adımı, daha ileri ve daha büyük hamlelerle yürütmekten geri durmadı. Bu rejim, nasıl milletin fertleri arasında sınıf farkı aramazsa, öyle milletin yavruları arasında, bilgi edinme vasıtaları üzerinde ayrılık kabul etmez.

Bilgi sarayının kapısı okul ise, o kapının anahtarı da dildir. Okuma yazma dili, başka, konuşma dili başka oldukça, bütün Türk yavrularına öğretme yolu açılmaz.

Bu hakikat, ötedenberi bilinirdi. Fakat, en atılgan fikirler bile, buna çare olarak, yalnız menfi bir düstur ileri sürebilmişti: Dilimizden yabancı sanılan bütün kelimeleri atmak:

Cümhuriyet, bu mesele üzerinde de daha geniş ve tamamiyle müspet bir görüşle, tasfiyecilikten ayrıldı:

— Yalnız şu veya bu kelimeyi atmakla iş bitmez. Her bir kelime bir mananın işaretidir. O manayı da kelime ile birlikte silmek, fikrin fakirleştirilmesi olur, dedi.

Bu düşünce, Dil meselesini birdenbire en verimli sahasına erdirmişti. Bu sahada, «Dili tasfiyeden önce, Türkçenin varlıklarını her yerde - halkın ağzında, folklor materyellerinde, kitaplarda, Türk lehçelerinin lûgat ve gramerlerinde - aramak, bunları birer birer incelemek, ondan sonra bütün bu varlığa bir nizam vermek, dilimizi zenginleştirmek, en ileri en kültürlü diller sırasına erdirmek için bunlardan faydalanmak» sözleriyle ifade edilebilir.

Cümhuriyet Dilciliği bu müspet düstura ererken, Cümhuriyet Tarihçiliği de büyük bir inkılâp geçirmiş, hakikî Türk Tarihinin sırlarını bulup ortaya dökmüştü. «Türk Tarih Tezi» adı altında inkılâp tarihimize onur veren bu buluş, jeolojik, arkeolojik, antropolojik, etnolojik kanıtlar kadar lengüistik delillere de dayanıyordu. Bu Dil karşılaştırmaları, Türk Dilinin klasik Avrupa Dilciliğinin zanned-r görüldüğü gibi - Ârî ve Samî dillerden ayrı, Altay dil familyasının bir şubesi olmadığını gösterdi. Tarihten önceki son devirlerde Avrupanın doğusunu, ortasını, batısını dolduran

Ligür, Selt, Iber... adlı milletlerin Türk Uygur, Kalaç, Avar kabilelerinden başka birşey olmadığı, bir tek Kalaç adının Orta Avrupada Galiçya'yı Batı Avrupasında ve Alplerin iki yanında Galya'yı Büyük Britanya adasında Gal topraklarını, Orta Anadoluda Galatya'yı Mezopotamya'da Kalde'yi doğurduğu, ancak Dil incelemeleriyle meydana konabiliyordu.

Dil işinin önemi böylece, hem doğrudan doğruya, hem de Tarih tezinin uyandırışları ile ortaya çıktıktan sonradır ki Cümhuriyetin Dil hareketi kendini gösterdi.

Bu geniş hareketin başlangıcı, Atatürk'ün kutsal eliyle Türk Dil Kurumunu yarattığı 12/ Temmuz/1932 günüdür. Hareketin görünüşü ve bütün millete mal oluşu da 26/Eylül/1932 de açılan Birinci Türk Dil Kurultayıyla başlar.

**

Altıncı yılına erdiğimiz bu yeni inkılâp safhasının verimlerini kısaca gözden geçirelim :

Türk Dil varlıkları, halk ağzında kullanılan ve lûgatlere girmemiş olan sözlerde aranmak üzere, Türkiye içinde bir söz derlemesi yapılmıştır. Başta öğretmenlerle Halkevleri olmak üzere bütün kuvvetler seferber edilerek yapılan bu derleme, 25 - 30 bin kelimelik bir halk ağızları lûgati vücade getirmek imkânını vermiştir.

Halk arasındaki inanlar, görenekler, masallar, bilmeceler, tekerlemeler, atasözleri, destanlar, maniler, türküler de ayrıca derlenerek 10 bin kadar fiş vermiştir. Halk ağzında cümle kuruluş yolları için de bir sentaks anketi yapılarak 4 bin fiş alınmıştır.

Kitaplardan Türk Dili varlıkları taramak üzere ayrı bir çalışma sahası açılmış, kütüphanelerimizde bulunan eski, yeni, yazma, basma kitaplardan 285 tanesi taramaya verilerek 110 unun taraması ikmal edilmiştir.

Bu taramaya lûgat kitapları da konulduğundan, arkası alındıktan sonra, bundan, kelimelerimizin eski ve yeni bütün anlamlarını örneklerle gösterecek bir "Büyük Türk Kamusu,, çıkacaktır.

Lehçe varlıklarında da aynı araştırmağı yapmak üzere birçok lehçe lûgat ve gramerleri tercüme edilmiş, bir kısmının da tercümesine devam edilmekte bulunmuştur. Bunlardan Yakut Lûgatı ayrıca bastırılmaktadır.

Bu tercümelerin vereceği kelime zenginlikleri eldeki lûgatlerle tamamlanarak bir "Türk Lehçeler Lûgati,, meydana getirileceği gibi, gramer gibi, gramer varlıkları üzerine olan araştırmalar da bir "mukayeseli Lehçeler Grameri,, ortaya koyabilecektir.

Konuşma dilinde yeri olmadığı halde yalnız yazı dilinde kullanılan sözlerin daha açık ve anlaşılır konuşma dili sözleriyle karşılanması için, ilkönce bir anket yapılmış, sonra derleme fişleriyle lûgatler ve kitaplar taranarak bir "Tarama Dergisi," ortaya konmuştur. Bu dergide 7 binden fazla yazı dili sözüne karşı 30 bine yakın Türk kelimesi vardır. Dergi ve onun "indeks,"i yeniden tamamlanıp düzeltilerek "Türk Lehçeler Lûgati," kaynakları arasına alınacaktır.

Ayrıca yazarlara yol göstericilik etmek üzere bir de "Cep kılavuzu," yapılmış, Türk Dilinin kelime ve şekil zenginliklerinden yazılarımızı halkın anlayacağı bir yolda yazmak için nasıl faydalanmak mümkün olduğu gösterilmiştir.

İlk ve orta öğretim ders kitaplarında kullanılan terimlerin eldeki Dil varlıklarıyla karışlanması işine de girilerek geçen ders yılı içinde 4 binden fazla terim broşürler halinde öğretmenlerin ve ders kitabı yazarların denemelerine sunulmuş, gelen mütalealar üzerine ekleme ve düzeltmeleri yapılarak bu terimler yeni yılın ders kitaplarında yer tutmuştur. Önümüzdeki yılda da yeniden terim broşürleri basılarak yine Türk kültür ailesinin denemesine sunulacaktır.

İlk ve orta öğretim terimlerinin arkası alındıktan sonra bunlar da bir "Terimler Dergisi,"nde toplanacaktır.

*
* *

Bütün bu araştırmalar, Türk Dilciliğini-Türk Dilinin diller arasındaki hakikî yerini belirten ve genel dil bilgisini yeni ve doğru bir yola götüren-büyük bir buluşla da onurlandırmıştır.

Yüksek Türk Jenisinin güneş gibi parlak verimlerinden biri olan bu buluş, "Güneş-Dil Teorisi,"adı altında Dil bilgisine mal olmuştur. Tarih-Dil Coğrafya Fakültesinin Türkoloji kürsüsü derslerine mihver olan bu teori, Üçüncü Dil Kurultayıyla İkinci Tarih kongresinde yerli ve yabancı bilgilerin gözü önüne konulmuş, ayrıca 1936 da Bükreşte toplanan beynelmilel Preistorik ve Arkeoloji ve Antropoloji Kongresine de bildirilmiştir.

"Güneş-Dil Teorisi," bir yandan insan dilinin orijini ve sesle anlamın ilgisi gibi lengüistik esaslara, bir yandan da tarihten önceki devirlerde ilk neolitik medeniyetin doğuş yeri ile bu medeniyeti yaratanların inanlarını ve bunun dille bağlantısını gösteren preistorik, arkeolojik, sosyolojik antropolojik ve etnolojik bilgilere dayanır.

Bütün bunları, şaşırtıcı bir jeni kuvvetiyle, birleştirerek çıkarılan prensipler, kısaca, şöyle hulâsa edilebilir:

İlk neolitik medeniyetin doğduğu Orta Asyadaki ana Türk yurdunda hâkim olan inan, "Güneş kültü," idi. O devir insanları, ses dilini, "Güneş,"e

ad vermek üzere kullandılar ve buna "ağ," sesini tahsis ettiler. Bütün ana anlamlar, ilk totem olan, "Güneş," mefhumundan ve bütün kültür dili kelimeleri de bunu anlatan "ağ," ana kökünden çıktılar.

Ana kökteki ana anlam zaman ile "kuvvet, kudret, sahiplik, efendilik, allah, varlık, ışık, parlaklık, aydınlık, zekâ, hararet, ateş, heyecan, sevgi, hareket, mesafe, zaman, mekân, buut, hayat, toprak, su, renk, ses, söz," gibi mefhumlara yayıldı. Mefhumlar çoğalırken, onların nüanslarını anlatmağa yarıyacak sesler de arttı. Vokaller daha çok fonetik bir rol aldıkları halde, konsonlar semantik ödevler yüklendiler. Bunlardan kimisi -y, k, g, h, v, b, m, p, f gibi- ana anlamı temsil etmek, bir süje veya objede tecelli ettirmek, kelimeyi tayin ve ifade ile isimlendirmek, işlerini gördüler. Kimisi -t, d gibi- kelimeyi yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmağlık anlamlarını, kimisi -r gibi- takarrür ve temerküz manasını verdi. Birçoğu da -"n, s, ş, c, ç, z, j, l," gibi- kafada fikirleri biribirine bağlayan saha anlamlarını aldılar.

Bu iki prensipin verdiği neticeler, Dil bilgisini yepyeni bir vargıya erdirmiş oluyor, Çünkü "Güneş-Dil," analizleri, bir yandan bir kelimenin neden dolayı filân veya falan manaya geldiğini izah etmekte, bir yandan da dillerdeki kültür bağlarını ana Türk Diline doğru götürerek, kültürün ve dilin ana orijini muammasını çözümlenmektedir. Aynı biribirine yakın anlamların ana Türk Dilindeki şekilleri, bu analizlerle bütün kültür dillerinde de bulununca, bu orijinin ilkel Türklükte saklı olduğu hakikati de meydana çıkmaktadır.

Daha fazla izahına bu yazımızın hacmi yetmiyen bu teori, genel Dil bilgisine verdiği yeni ve ileri ışık bakımından, bütün dünyaya yayılması lâzım bir önemle kendini göstermiş bulunuyor. Yabancı dillerle teorimizin esaslarını yaymak ve beynelmilel kongrelere de tanıtmak üzere ayrıca çalışmalar ileri götürülmektedir.

Türk varlığını ölüm uçurumundan kurtararak dünyaya millî değerimizi tanıtan, bütün bu çalışmaları yalnız himaye ile kalmıyarak bizzat ve bilfiil bunlar üzerinde çalışan Ulu Önder ATATÜRK'ün ve onun başında bulunduğu Türk Cümhuriyet rejiminin sayelerinde bütün bu çalışmalar, yakın bir gelecekte daha büyük verimler verecektir,

İ. N. Dilmen

Dil ilerlemeleri:

Okul kitaplarında yeni terimler [*]

Başlıyan ders yılı, dil bakımından, büyük bir ileri atılış yılıdır. Çünkü bu yılın ders kitaplarından önemli bir kısmı yeni Türk terimleriyle yazılmıştır. Bu yıldan başlayarak ilk ve orta öğretim okullarındaki Türk gençleri düzgün, anlaşılır, dillerine uyar Türk terimleriyle bilgi edineceklerdir.

Terimleri Türkçeleşen bilgiler, başta matematik olmak üzere, fizik, mekanik, kimya, biyoloji, zooloji, botanik ve jeoloji bilimleridir. Önümüzdeki yıl içinde de coğrafya, kozmoğrafya, tarih, etnoğrafya, sosyoloji, hukuk, edebiyat terimleri broşürler halinde çıkacaktır. Böyle böyle bir iki yıl içinde ilk ve orta öğretim dersleri yeni terimlerle bezenecektir.

Bu terimleri hazırlarken, Türk Dil Kurumunun tuttuğu yol, biraz uzundu. Ancak bu uzunluk, o çetin işin elden geldiği kadar eksiksiz ve iyi yapılması için bile bile göze alınmıştı.

Dil Kurumunun Terim Kolu, bilimlerin ana kısımlarına göre, on altı bölüğe ayrılmıştır. Bu bölüklerden de birtakımı, işin gereğine göre ayrı takımlar halinde, çalışır. Her bir bölük, ilkönce, kendi uğraştığı bilimin karşılanması gerekli terimlerini - Fransızca olarak - sıralar. Bunlardan bir takımının İngilizcesi, bir takımının Almancası da yanlarında gösterildikten başka, şimdiye kadar bizde kullanılmış olan Osmanlıca karşılıklar da yazılır.

Bu hazırlanan listelere bir de boş "Türkçe karşılık," sütunu konularak ve "Düşünceler," için de yer ayrılarak, bunlar her bilimi okutanlara ve o işi anlar uzmanlara gönderildi. Her birinden Türkçe karşılık için düşünceleri ve önermeleri soruldu. Bölük üyeleri de o işin birer uzmanı olduklarından onlar da kendi buluşlarını yazdılar.

Gelen bütün karşılıklar yeniden bölükte gözden geçirilerek, her bir bilim kolunun terimleri tamamlandıkça Kolbaşılığa verildi.

Bölüklerde ayrı ayrı konulan karşılıklar, bütün bölüklerin başları bir arada olarak toplanan "Terim Merkez Kurulu," nda bir daha gözden geçirildi. Bu incelemede bölüklerde anlaşamamazlık olan noktalar yeniden

[*] Son Posta'nın 29 - X - 1938 sayısına verilmiştir.

derinleştirildiği gibi, türlü bilimlerde ortak olarak kullanılan terimlerin ve terimleme metodunun birliği bakımından da gerekli değiştirmeler yapıldı.

İşte bu kadar ince eleyip sık dokumadan sonra Terim Kolunun kararından çıkan terim karşılıkları bir de Kurumun "Genel Merkez Kurulu," nca görüldü ve bu gö üç sırasında Kültür Bakanlığı uzmanlarının ve profesör ve öğretmen arkadaşların düşünceleri de alındı.

Bununla beraber, bu terimlerin bütün Türk kültür ailesinin ortak malı olması için, son bir anket daha yapıldı. Hazırlanan terimler, ayrı ayrı broşürler halinde öğretmenlere ve ders kitabı yazanlara gönderilerek derslerde ve kitaplarda denenmesi ve eksik, yahut yanlış birşey görürse bildirilmesi dileğinde bulunuldu. Gelen düşüncelere göre gerekli görülen ekleme ve düzeltmeler de ayrı bir broşürde gösterildi.

Önümüzdeki yıl çıkacak broşürler için de yine bu anket yolu tutulacaktır.

Bu çalışmanın ilk verimi olarak, yukarda sayılan bilimlerin 4 bini geçen ilk ve orta öğretim terimleri, ortaya konmuş bulunuyor.

* *

Yeni terimlerin okuma çağındaki Türk gençlerini ne kadar kolaylığa götüreceğini bir kaç örnekle gösterelim:

Osmanlıcada "zaviye," ve Fransızcada "angle," denilen matematik kavram [*], türkçe "açı," söziyle karşılanmıştır. Bir Türk çocuğu için bugünkü yaşayış şartları içinde "zaviye," sözü aile ocağında öğrenilir bir söz değildir. Fakat "açmak," sözünü ve anlamını herkes bilir. Bu halde bir ilkokul yavrusuna "açı," dersek iki çizginin birleştikleri bir noktadan başlıyarak açılışlarını anlatmış oluruz.

"Müselles, zuerbaatüladla, muhammes, müseddes..," gibi - her birinin anlaşılması Arapça üzerinde önemli bir bilgiye bağlı olan - terimler yerine, - bunların çizgi sayılarının yanına "gen," getirilerek kurulan - üçgen, dörtgen, beşgen..," sözleri kullanılmıştır.

Fransızca "donnée," karşılığı olarak Osmanlıcada "ita," sözünden "mütâ," kelimesi kullanılıyordu. Yeni Türk genci için bunu anlamak şöyle dursun okumak ve yazmak bile pek güçtü. Buna karşı Türkçede "veri," kelimesi konulmuştur ki "vermek," sözünü bilmiyen Türk olmadığına göre anlaşılması pek kolaydır.

Hele zoolojide Osmanlıca ve Türkçe terimlerin karşılaştırılması, yapılan işin değerini gösterecek en kuvvetli örnekleri verir.

[*] Kavram meşhum demektir.

Hayvanların barsaklarının dallı budaklı olup olmamasına göre bunlara verilen isimlerin Osmancıları: zat-ül-em'ai müteşa'ibe ve zat-ül em'ai gayri müteşa'ibe idi. Bunları artık bugün kim anlar, kim okur, kim yazar?

Bunların Türkçe karşılıkları şunlardır: Düzbarsaklılar, dallıbarsaklılar. Bunları da kim anlamaz?

Zat-ül-fikaratı muka'ar-zat-ül tarafeyn sözüne karşı Burunkafalar, Zat-ül-uyunu müteharrike yerine oynargözler denildiğini gören her Türkün yüreğinde derin bir kurtuluş sevinci canlanacağına şüphe yoktur.

Bulunduğu yerin, yahut bulan adamın adıyla anılmış şeylerin adları değiştirilmemiştir. Meselâ röntgen adı, bu adı taşıyan yaruy'u [1] bulan adamın isminden alınmıştır. Bunun gibi Lipari adalarında çıkan ve bu adı taşıyan taş da yine Lipari denilmiştir.

Halkın ağızına kadar varmış ve ne demeğe geldiği anlaşılmış olan dakika, derece, gram, metre gibi sözler de değiştirilmemiştir. Bunların sanıldığı gibi - yabancı asıllı olmadıkları büyük dil teorisinin verilmeleriyle meydana çıkmış bulunuyor.

Gerek şimdiye kadar Türkçeden başka bir dilin malı sanılmış olduğu halde Türk kökünden geldiği meydana konularak terimler içine alınmış sözlerin öz kaynağını, gerek buralarca pek kullanılmadığı halde başka Türk lehçelerinden alınarak benimsenmiş sözleri anlatmak üzere, ayrıca bu terimler için birer Gütbetik [2] de hazırlanmaktadır. Bunlardan matematik terimlerinin Gütbetiği çıkmıştır [3].

*
* *

Yeni terimler, Türk öğretiminde bir büyük devrim demektir. Okul yoluyla gençliğe mal edilen yeni sözler, yarınki neslin tâ çocukluktanberi benimsediği bir dilin elemanları olacaktır. Böylece, bugünkü neslin geçmişten aldığı ile yeni kurduğu arasında bocalaması, yarın ortadan silinecek, bu terimlerle ve bunlara uygun dille yetişecek olan şimdiki okul gençleri, hayatın içine girince, kendilerine en kolay ve en tabii görünecek olan dil de yarının öz dili olacaktır.

İ. N. Dilmen

[1] Yaruy, Osmanlıca «şua» karşılığıdır.

[2] Gütbetik, kılavuz kitabı anlamındadır.

[3] Bütün çıkan terimlerle matematik gütbetiği ve kimyada bileşik sözlerin adlanma metodu, ekleme ve düzeltmeleriyle birlikte, «Türk Dil» Belleteninin 23-26 sayısında toplanmıştır.

ESKİ TÜRK YAZISININ ORİJİNİ

Ahmet Cevat Emre'nin Çok Önemli Bir Etüdü

Avrupaca "rūnik Siberya alfabesi," denilen, Orhon, Yenisey, Talas... yazıtlarında görülen eski Türk alfabesinin orijini üzerine arkadaşımız Ahmet Cevat Emre pek önemli bir araştırma yapmıştır.

Bu araştırmanın verimi Türkçe ve Fransızca iki broşürde toplanmış, daha önce hazırlanan Fransızca broşürün müsveddeleri, Ulu Önderimizce de görülmek takdir buyurulmuştur.

Her iki broşürü Belletenimizin okurları da görebilmek üzere buraya naklediyoruz.

ULU ŞEFİMİZ ATATÜRK'ÜN YÜCE TAKDİRLERİ

Bu etüt, ilk önce Fransızca olarak hazırlanmıştı. Bunun daktilo ile yazılmış bir kopyesi, sayın Profesör Bayan Âfet'in yüksek mütalealarından geçmiş ve haberdar olan Ulu Önder ATATÜRK tarafından da okunmuştur.

ATATÜRK, kendi derslerinin verimlerinden biri olan bu eseri, baştan başa hiç bir yorgunluk duymaksızın okuduktan sonra, 1938 eylülünün birinci günü yüksek takdir ve memnuniyetlerini bildirmek üzere eserin son sahifesi arkasını karşıda fotografisi gösterilen kendi yazı ve imzalarıyla şereflendirerek iade buyurmuşlardır.

T. D. K.

EP

1-9-1938

K. Ottocurk

ÖN SÖZ

Bu etütte hareket noktamız bir kanağattır, Orta Asyanın neolitik, yani cilâlı taş ve mâdenler medeniyetinin beşiği olduğu kanağatıdır; bu medeniyeti brakisefal bir ırk, asıl Türk Irkı, şimdi, alpin ırk (veya homo alpinus) denmeğe başlıyan ırk inkişaf ettirmiştir. Muhakkak, dil bakımından, büyük bir Hint-Avrupa nüvesi de vardı ki, coğrafi merkezi henüz keşfolunmuş değildir; bize göre, o nüve Orta Asyanın, şüphesiz en eskisi olmıyan, bir kolonisinden ibarettir. İki dil ailesi arasında şimdiden têsîs etmiş bulunduğumuz proto-morfolojik irtibatlar, gramerinin Hint-Avrupa karakterlerini inkişaf ettiren etnik grupun türk menşegli olduğuna hiç bir şüphe bırakmamaktadır."(bk. Sur la formation du langage, A.C.Emre 1938).

Sumer, Elâm, Proto-Hint, Ege, Girit, hattâ Mısır ve Çin medeniyetlerini yaratan ve geliştiren cihangir kavimler de ilk cilâlı taş ve mâden medeniyetlerinin aynı menşeginden kopmuş daha eski göçmenlerdi. Bu büyük preistorik kolonizasyon hareketlerinin bütün merhale ve istasyonlarını bilmiyorsak ta, eminiz ki bu insan dalgalarının kaynağı Orta Asya olmuştur .

Bu ilham verici kanağat olmasaydı, Sumer ve Eski Türk yazı sistemlerinin müşterek bir menşegi olabileceğini düşünemez, eski yazılardan bazılarının, belki de hepsinin, çıkmış olacağı müşterek bir piktoğrafının muhtemel varlığını têsise çalışmazdık. Bu kanağat bizi bütün tarih ve dil etütlerimizde yedemektedir .

Türk filolojisi her zaman selâmete ulaştıran bu kanağatını kut-
sal ve dâhi Önderimiz Atatürk'e borçludur; şaşmaz dersleriyle, her
etütte olduğu gibi bunda da, bana aydın bir yol açmış olan Uluğ Üs-
tedımız Atatürk'e en derin şükran ve minnettarlığımı ifade etmek
gönlümün duyabileceği en lâtif bir zevktir.

Ahmet Cevat Emre
TÜRK DİL KURUMU
Gramer Kolu Şefi

Arkadaşımız Ahmet Cevat Emre, "Eski Türk alfabesinin orijini" için, üzerinde yıllardanberi aralık aralık çalışmakta olduğu, pek değerli bir araştırmayı tamamlamıştır. Bilindiği gibi, bu hususta Avrupada geçen teori, 1896 da V.Thomsen'in ilk olarak ileri sürdüğü, aramcadan çıkma pehlevî-arsakit yazısı vasıtasıyla, bu alfabenin semitik bir orijine bağlanması teorisi dir. Semitik alfabe harflerinin sayısı Eski Türk alfabesinin işaretlerinden daha az olduğundan, Thomsen, semitik benzeri olmıyan işaretleri, Eski Türk alfabesini kuranların kendi icatları sayıyordu. A.C.Emre böyle yarısı başka dilden alma, yarısı icat etme bir kuruluş yolunun imkânsızlığını ispat etmektedir.

Eski Türk alfabesinin en karakteristik özelliği, yanlarındaki vokallere göre başka başka konson serilerinin kullanılmasıdır. V. Thomsen bu özelliği, Eski Türk alfabesinin muhayyel kurucularına atfettiği gayet ince bir fonetik tahlil kabiliyetiyle izaha çalışıyordu. A.C.Emre, bir alfabenin, fonetik bir analiz yardımıyla, başka bir dile tatbikından, hiç bir zaman, bu kadar karışık bir netice çıkamayacağını ispat etmektedir. Değerli arkadaşımız şunu da göstermektedir ki, konsonların ses bakımından ayrılıkları gibi görülmek istenilen bu hadisede, oldukça ilerilemiş bir ideografinin sonucu olan bir hece sistemi kalıntılarından başka bir şey yoktur.

Gerçek, ideografik bir orijin, kendi başına, bizim eski alfabemizin bütün karakteristiklerini izah edebilmektedir. Türlü ideogramlar, akrofonik esaslara fonogram halini alarak ses değerleri kazanabilmekte ve gelişme halindeki bir yazı sisteminde hece işaretleri şekline girmektedir. İşaretleri, anlattıkları objeleri ka-

nağat verici bir yolda bağlamak suretiyle A.C.Emre'nin ortaya koyduğu görüş, hadisesinin en tabii ve en mükemmel izahıdır.

Eski alfabemizin harfleri, hele bunlardan bir kaçı, o kadar ideografik şekillerdedir ki, 1922 de V.Thomsen bile bu dikkate değer vakıayı itirafa mecbur olmuş, müteaddit makbul yaklaşımlar da ileri sürmüştü, fakat derhal bunların tahkikini "mesele dışı" sayarak bu görüşten geri çekilmiştir. A.C.Emre, kendi ideografik teorisini, karşılaştırma esası olarak Sumer yazısını almak ve Eski Türk harflerini bu yazının en eski safhasını teşkil eden lineer işaretlerine yaklaştırmak yoluyla izah etmektedir ki, işaretlerin, temsil ettikleri şeylerin türkçe adları, ses değerlerini pek iyi aydınlatmaktadır. A.C.Emre bu neticeye işaretlerin o kadar ince bir analizi ve o kadar özenli bir karşılaştırmasıyla varmaktadır ki en kuşkulu zihinler bile, hiç olmazsa genel olarak, bu ispatın doğruluğuna kanmak zaruretini duyar.

Sumer lineer sistemini karşılaştırma esası olarak almakla beraber harflerin bazılarına tatbik edilebilmiş başka yaklaşımlara da yer veren bu araştırma, önümüze yeni ufuklar açmaktadır ve "bir çok, belki de bütün" eski yazıların ana kaynağı olan pek eski bir piktografiyi meydana çıkarmak imkânını göz önüne koymaktadır. Avrupalı bir çok bilginlerin karşılaştırmacı araştırmaları da, yazı sistemlerinin menşeglerini birleştirmeye doğru yol almaktadır ki âlim arkadaşımız buluşlarıyla bu gerçeği arama işine çok değerli bir yardım getirmektedir. Bu önemli tezini oryantalist bilginlerin iyi karşılamalarını dileyerek, arkadaşımızı ve eserini kutlarız.

İ.Necmi Dilmen
TÜRK DİL KURUMU
Genel Sekreteri

I. KABİLİ-KABUL OLMİYAN NAZARİYELER.

"Bu dikkate şayan alfabe, bu acayıp alfabe"- rahmetli Danimarkalı âlimi Vilhelm Thomsen, açmağa muvaffak olduğu eski Türk yazıtlarının alfabesini böyle tavsif ederdi,- bu alfabe hâlâ menşeg ve inkişaf bakımından îzah olunmamış bir haldedir. Bu mesele üzerine ileri sürülmüş olan nazariyelerin tarihçesi oryantalist âlimlerin tamamıyla malûmudur, bunların bir icmalini bile yapmağa ihtiyaç ihtiyacı yoktur. Bu nazariyelerden geniş bir kabule mazhar olabilen, tek biri vardır ki, eski Türk yazısına yarıyarıya semitik (arameen) alfabeden iktibas edilmiş ve yarıyarıya serbestçe îcat olunmuş nazariye bakar; bu nazariye daha 1896 da aynı Danimarkalı büyük âlim tarafından ileri sürülmüştür. O, kat'î olarak şu hükmü veriyordu: "Türk alfabesinin, doğrudan doğruya olmasa da bilvasıta, çıktığı kaynak semitik alfabenin arameen denilen şeklidir" (Inscr.1'Orkhon sa. 46-47).

Yazı tarihine ait kitabı Avrupada klasik eser ehemiyetini kazanan Prof.Hans Jensen, 1936 da çıkan "Die Schrift" isimindeki son eserinde de, Eski Türk yazısının, ilk defa olarak Vilhelm Thomsen tarafından ortaya konmuş olan, semitik menşegi üzerinde ısrar etmektedir. Büyük oryantalistin nazariyesini bu müellif şu sözlerle teyit ediyor: "Bu yazının menşegi hususunda Thomsen, onu semitik ve bilhassa arameen alfabeden neşet ettirmekle, hakikate isabet etmiştir" (Die Schrift, sa.296).

Bu nazariye, her iki yazı sisteminde, bir çok işaretin, şekil ve sesce biribirlerine benzeyişi esasına dayanır. Sağdan sola okunmak keyfiyeti ile son derece noksan ve fena tefsir edilmiş bazı tarihi münasebetler de bu nazariyenin lehinde karineler sayılır; fakat

Vilhelm Thomsen de, eski Türk alfabesinin yalnız arameen alfabesinden çıkabilmiş olmasına akli yatmıyarak semitik menşenin yanında "aynı seslere tahsis edilmiş oldukça büyük bir miktar işaretlerin bu alfabeyle o derece mahirane tertip edenler tarafından serbestçe icat olunduğunu" kabul ediyor (Aynı eser, sa.46; ve sa.51).

Taklit ve adaptasyonu mahirane icat ile telifle çalışan bu nazariyeye karşı bir yığın itirazlar zihne varit olmaktadır. Eski Türk alfabesinin menşegi meselesini tetkik ederken kendi kendimize sordumuz suallerin bazıları şunlardır:

1. Vilhelm Thomsen'in ve onun nazariyesini kabul eden Otto Donner ve Hans Jensen gibi âlimlerin teklifine uyarak, bir an için, biz de arameenden türemiş olan pehlevi-arsakit alfabesinin Türkçeye adapte edilmiş olduğunu kabul edelim; ilk bakışta göze çarpar ki, bir kaç işaret büyük değişmelere uğratıldıktan sonra alınmış; meselâ, Eski Türk alfabesinde kalın } } "d" arsakit alfabesindeki } } "d" nin katmerlisidir; Eski Türk alfabesinde ise } } işareti nç sesini vermektedir. O halde arsakit alfabesi, farzolunduğu gibi, Türkçeye adapte edilirken, hangi sebepten dolayı aynı sesi vermek üzere alınan bir işaretin şekli değiştirilerek katmerleştiriliyor? diğer taraftansa, d ile mahreç cihetinden münasebeti olmıyan nç sesine, hangi sebepten, model olarak alınan alfabadeki d işareti tahsis olunuyor? bunların hikmeti anlaşılmamaktadır. Şayet eski Türkler, veya bütün millet namına bir komisyon, arsakit alfabesini dillerine adapte etmek üzere model seçmiş olsalardı, hazır buldukları } } d işaretini kendi dillerindeki d sesine tahsis ederler ve d ile mahreççe münasebeti olmıyan nç mürekkep sesi için ya ayrı bir işaret ararlar veyahut o mürekkep sesi n,ç seslerinin işaretleriyle yazmak cihetine giderlerdi. Vilhelm Thomsen, Eski Türk alfabesini tertip edenle-

rin dillerindeki sesleri inceden inceye tahlil ve tasnif edebilecek iktidar ve maharette olduklarını kabul ediyor ve Eski Türk alfabesini "vokalizminin mahiyeti bakımından bu derece ayrı vasıfları haiz Türk dillerinden birine adapte edilmek üzere meydana gelmiş" farzediyordu (aynı eser, sa.46). O halde bu gibi mahir fonetikçiler için, fonetik bir ihtiyaç yokken, işaretin şeklini katmerleştirmek ve bir işareti başka bir fonetik vazifeye vermek gibi işlevlerin makul bir izahı görülemez.

2. Önce O.Donner tarafından, ve daha sonra H.Jensen'in kitabında, ileri sürüldüğü gibi düşünülerek, Eski Türklerce model seçildiği farzolunan arsakit alfabesinin meselâ ∞ , b veya b , z "m" harfleri ile bunlardan çıkmış sayılan Eski Türk yazısının z "m" işareti mukayese edilince, bunları ayıran büyük şekil farkı göze çarpar; pehlevi-arsakit ∞ "m" harfi Eski Türk z "m" işaretinden, basitleştirme suretiyle, çıkabilir, nasıl ki z işaretinin Ongin yazıtındaki z varyantı böyle gelişmiştir; fakat fonetik icap yokken, kastî olarak şekli daha mürekkep bir hale koymanın makul bir sebebi görülüyor. Yukardaki dört şekilden başka, pehlevi-arsakit harfi olarak z işaretinin de, Eski Türk z "m" harfine modellik etmiş olduğu O.Donner ve H.Jensen tarafından ileri sürülmüştür. Halbuki bu pehlevi-arsakit z "m" işaretinin Eski Türk z s^1 , z "z" harfleri ile çarpıcı bir müşabeheti vardır, z "m" ile hiç yoktur; bu noktada da, hangi sebepten dolayı, model alınan alfabenin m sesli işaretinin tatbik olunduğu dile s, z sesiyle alınmış olduğu sorulmağa değer bir keyfiyettir.

3. Eski Türk alfabesindeki z m (∞ Ongin) harfi tetkik edilince görülür ki, bu işaret, dikilmiş durumda: z , z ince b sesini de yazmağa yarardı; bu derece dikkate lâyik olan bu key-

fiyet âlimlerin dikkatine çarpmış görünmüyor. Kalın b sesi için δ .

η gibi tamamıyla başka şekilde bir harf iktibas edilmiş iken ince b için m işaretinin kullanılmasındaki sebep araştırılmalı idi .

V.Thomsen tarafından aynı sesin başka bir vokalizmine tahsis olunmuş farzolunan göya îcat harflerin hepsi için aynı sual varittir: meselâ semitik alfabeden ince t $\mathfrak{h}$ harfi alınmış iken kalın t için $\hat{\mathfrak{h}}$ gibi orijinal bir harfin ve güzel $\hat{\mathfrak{h}}, \hat{\mathfrak{h}}, \hat{\mathfrak{h}}$ varyantlarının icadına ne lüzum vardı?v.b.,v.b.

4. Serbestçe îcat olunmuş farzolunan harflerin sayısı büyüktür:

zikrettiğimiz $\hat{\mathfrak{h}}$ $\hat{\mathfrak{h}}$ t^1 den başka $\mathfrak{q}$; y serisi: $\mathfrak{D}$ $\mathfrak{9}$ $\mathfrak{3}$ $\mathfrak{Q}$; s: $\mathfrak{A}$ $\mathfrak{Y}$; ş: $\mathfrak{n}$ $\mathfrak{n}$ $\mathfrak{n}$; ince k: $\mathfrak{y}$ $\mathfrak{B}$ $\mathfrak{H}$; ince n: $\mathfrak{n}$ $\mathfrak{n}$ $\mathfrak{n}$; ince d: $\mathfrak{x}$; likitler: ince "l" $\mathfrak{Y}$, ince "r" $\mathfrak{Y}$; mürekkepler: nt/nd $\mathfrak{U}$, $\mathfrak{O}$, nç $\mathfrak{z}$, lt/ld $\mathfrak{M}$; bütün bunların semitik alfabede modelleri yoktur; demek ki zarurî olarak îcat olunmuşlardır. O halde şu sual varit olur: bunca harfi îcat etmek iktidarını göstermiş olanlar neden dolayı bütün alfabelerini îcat etmiş olmasınlar? Bir kavme aynı kabiliyeti hem kabul hem ret ve inkâr etmek mantıksız olur .

5. Bir alfabe başka bir dile tatbik olunurken tadil ve ıslah vukuğa gelebilir, fakat tadil kudreti bazı tefrik işaretlerinin istimali ötesine geçemez. Meselâ, farzolunduğu gibi, uygurcaya siryak estrangelosu denilen alfabe tatbik olunduğu zaman 20 harf kâfi gelmiş ve aynı mahreç seslerinin ayırtlamı için yeni işaretlere lüzum görülmemiştir; halbuki Uygurlar, asırlardanberi 38 harfi olan ve vokallere göre ayrı ayrı konson serileri kullanan Eski Türk yazısını istimal ederlerdi, üçüncü Orhon anıtında her iki yazının yan yana kullanılmış olması Uygurlarda iki yazı sisteminin müvazi olarak mevcudiyetine şahittir. Daha sonra, arap alfabesi farsça ile türkçeye tatbik olunduğu zaman da ancak f,v,w;k,g,nğ gibi seslerin ayırtlamı için tefrik nokta ve çizgileri kullanmakla iktifa edilmiştir. Biz

de, 1928 de, lâtin alfabesini dilimize tatbik ederken aynı suretle hareket ettik. En ince fonetik farklarını işaret eden transkripsiyon alfabelerini tertip edenler de esas olarak lâtin veya grek alfabelerini alırlar, bunların harflerine bazı tefrik alâmetleri ilâve ederler. Zamanımızda kongre halinde toplanmış âlimlerin elinden çıkan en mürekkep transkripsiyon alfabelerinde bile tamamiyle îcat sayılacak harfler hemen hiç bulunmaz. Bundan dolayı yabancı bir alfabenin tatbikından çıkmış farz olunan bir yazı sistemi içinde bu kadar çok işaretin îcat ve ibdağ mahsulü farzedilmesi bana gayri-ilmî görülmektedir.

6. Eski Türk alfabesini yaratmış sanılanlara atfedilen analiz kabiliyeti ve fonetik inceliği de bana vesika eksikliğinden ileri gelen sathî bir görüş gibi geliyor: Eski Türk anıtlarının okunması üzerine alfabetik safhaya kadar tekâmül etmiş bir yazının karşısında kalan âlimler, ellerinde mühtelif tekâmül safhalarını ispat edecek yazıtlar bulunmadığından, bu yazı sistemini tatbik ve îcat eseri sayarak meçhul ve hiç şüphesiz muhayyel mucitlerini met ve sena etmekten başka bir şey yapamadılar. Türkçenin aynı mahreç konsonları ancak onlara arkadaşlık eden vokallere göre ses verirler, yoksa onlarda ayrı mahreç mahiyetinde bir telaffuz farkı yoktur. V.Thomsen de bu hakikatin farkına varmıştı(+). Eğer analizle konsonların kıymetleri takdir edilmiş olsaydı mühtelif konsonlar yaratılmıyacak, bizim lâtin alfabesini tatbik ederken yaptığımız gibi, vokaller sistemi tamamlanacaktı.

(+) "Konsonun kendine mahsus sesi şüphesiz ekseriya tamamiyle aynı idi; meselâ δ ta η ta den farksızdı; $\int$ ba da δ bâ den ayrı değildi; v.b."(Inscrip. de l'Orkh. s.17.)

Eski Türk yazı sisteminde olduğu gibi, meselâ ka veya ak yazmak için $\bar{N}$ işareti; ok/uk, ko/u için $\uparrow \downarrow$;kı,ık için $\triangleleft$; ke/i,e/ik için $\bar{I}$;kö/ü,ö/ük için $\bar{B} \bar{F}$ işareti kullanıldığı zaman, bu işaretlerle gütüral sesin ayrı ayrı mahreçlerden çıkmış farkları yazılmış değildir; burada sadece piktografik sistemin inkişafından kalma bir hece sistemi karşısında bulunuyoruz. Bu yazının teessüsüne fonetik tahlil esas olsaydı gütüral ses tek bir işaretle yazılacak, hecenin vokalizmine göre icap eden vokaller çoğaltılacak[†]. Bir alfabe tatbikından, yeni harfler icadından ve fonetik bir analizden hiç bir zaman bu derece girift bir yazı sistemi çıkamazdı.

II. KRONOLOJİK VE COĞRAFİK NİSPETLER

Şimdiye kadar t̄esis edilebilen kronolojik vereyler (l̄es don-
n̄ees) alfabemizin semitik menşegini ispata müsait görünmüyor. Çin
kaynakları gösteriyor ki, daha Milâdın iptidasında, Türk kavimleri
nezdinde, Tarım havzası civarında bir yazı vardı (O.Donner, Journ.
Soc.Fin-ougr.XIV, sayfa 17). "Daha milâttan evvel Uygurlar Tian Şa-
nın cenup ve şimalinde otururlardı; şarkta arazileri Turfan ile Ha-
mi'nin ötesine uzanırdı"(ibid.s.19). Bu müellif Yakınoŕ'dan şunları
naklediyor: "Çin yazısını okumakta ve kullanmakta idilerse de, aynı
zamanda, Türkçeyi de konuşurlar ve parşömen üzerinde verev satır-
larla yazarlardı". "Halkın budist olduğu Kan dan da nakledildiğine
göre bir Türk kanunlar kütüğü (code) mevcut idi".(ibid.sa.19).

Bu tarihî vereyler V.Thomsen tarafından arameen alfabesinin
türkçeye tatbikına tespit ettiği kronolojiye uygun değildir. Büyük
oryantalistin bu hususta söyledikleri şöyledir:

"Şayet, bir de alfabenin ne zaman türklerde zuhur ettiği veya
şark türklerine vasıl olduğu sorulursa; emniyetle cevap verebiliriz
ki, bu hadise o kavmin Orta Asyada bir rol oynamaya başladığı Milâ-
dî VI-ncı asrın ortalarından evel mümkün olmamıştır. Yine bu tarih-
te veya bir az sonradır ki türkler, bilhassa garp türkleri, hakimi-
yetlerini garba götürmeğe, Sogdiyanı hükümleri altına almağa, Efta-
litleri mağlup ettikten sonra İran kavimleri ve İran medeniyetiyle
temasa gelmeğe başlamışlardır." İşte bu hüküm, O.Donner tarafından
anılan Çinin tarihî kaynaklarından alınmış tanıklarla ihtilâf ha-
lindedir.

Bir de Türkistanda, Talas vadisinde bulunan mezar taşlarında-
ki yazıtlar vardır; bunlar Danımarka âlimlerinin tahminine göre,

Milâdın 500 senesinden daha yeni olamazlar (H.Y.Heikel, *Altertümer aus dem Tale des Talas in Turkestan* 1918). Artık bu mühim keşiften beri V.Thomsen'in Türk yazısının zuhuruna tayin ettiği kronolojinin hükmü kalmamıştır. Beşinci asırda ehaliden bir çok kimselerin mezar taşlarında bile kullanılan bir yazının asırlardanberi kullanılır bir yazı olduğuna şüphe edilemez. V.Thomsen tarafından, garp Türklerinin Sogdiyana hakimiyetlerini ancak VI-ncı asırda uzatmağa başladıkları hakkındaki beyanatı da tarihî ve coğrafî vereylerle mutabık değildir; tarihçe sabit olmuştur ki, Türk kavimleri Milâttan asırlarca evel yalnız Orta Asya'ya değil Sind'e ve Pencab'a dahi hakim idiler; bu hususta Otto Donner'i zikrediyoruz:

"Türk kavimleri asırlarca birbirini ardınca Sogdiyanda, Baktriya ve Şimalî Hindistanda saltanat sürmüşlerdir" (aynı eser sa. 24); "asırlar müddetince Sakalar (les Saces) Sogdiyanın şimal kısımlarında oturuyorlardı. Oradan bu türk kavmi Milâttan takriben 175 sene evel Yüçi'ler tarafından sürüldüğü, İli vadisine ve Balkaş gölüne tardedildikleri zaman Cenupta Kipine, Arahoziye ("Kandahar"a) ve Drangiana (Seistana) çekilmişler, orada bir İmparatorluk têsîs etmişlerdir. Bunların bir kısmı da Pencaba ve Sinde gitmiş ve burada asırlardanberi yerleşmiş başka İskit (yani Türk) kavimlerine tesadüf etmişlerdir". (aynı eser, sa.25).

"Yüçilerin tesis ettiği imparatorluğun genişliği bundan da daha büyüktü. Bu Türk kavmi Hyungnu'ların istilası üzerine Çinin şimal eyaletlerini terkettikten ve Sakaları Sogdiyandan sürdükten sonra (Milâttan önce 175) Aral gölünün etrafında yerleşmişler, komşularıyla muharebelere devam etmişlerdir" (aynı eser sa.27).

Otto Donner bu tarihî vereyleri toplamakla beraber Eski Türk yazısını arameen alfabesinden çıkmış farzolunan pehlevî yazısının arsakit şeklinden neşet ettirmeğe çalışmaktadır. En çok istinat et-

tiği delil de paralar üzerindeki bazı yazıtlardır. Bununla beraber Çin tarihinin verdiği malûmatın tesiri altında tereddüde düşerek şöyle dediği görülmektedir: "bunun için inanmak lâzımgelir ki Çin kaynaklarına göre IV-ncı asırda Uygurlar, Türkler(Tukyular) ve Kırgızlar tarafından kullanılan ve hepsinde müşterek olan bu orijinal yazı Yenisey ve Orhon anıtlarındaki yazının aynıdır. Ve yine inanmak lâzımgelir ki, bu yazıyı o kavimlerden biri çok eski zamanlardanberi müstakillen inkişaf ettiregelmiş veya ırktaşları olan başka bir kavimden iktibas etmiştir" (aynı eser, sa.17).

Otto Donner'in Eski Türk yazısı hakkında mustakil bir inkişafa matuf olan bu samimi temayülü büyük oryantalistin hükmü önünde sarılıyor ve alfabemizin İran vasıtasıyla semitik menşegini 'ispat için büyük zahmetlere katlanıyor.

III. IDEOGRAFİK MENŞEĞİ.

Eski Türk alfabesi üzerine yürüttüğümüz tahlil bizi şu hükmü vermeğe sevkeder ki iktibas, tatbik ve icat bu alfabenin menşegi olamaz; ancak tekâmüle tabi bir ideografiden, aynı sesin muhtelif heceleri ayrı ayrı konsonlarla yazılmak hadiselerini gösteren bir yazı sistemi çıkabilir; ideogramlar tekâmülle işaret-kelime ve ondan sonra işaret-hece halini alır ve nihayet alfabetik harflere münkalip olur. Böyle bir tekâmül seyri takip olunarak, meselâ ka,ok,kı, ek,kö gibi heceler, isimleri bu hecelerle başlayan bir takım şeylerin ideogramlarından çıkmış işaretlerle yazılmak neticesine varılabilir. Gerçekten, bizim eski alfabenin bütün konson serileri böyle bir tekâmülle husule gelmiştir; meselâ, ka hecesinin işareti $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kapının ideogramından, ok hecesinin işareti $\downarrow, \uparrow$ okun ideogramından, $\triangleleft$ kı hecesinin işareti $\triangleleft$ vulva ile sembolleştirilen kızın ideogramından, ek,ik hecesinin işareti $\mathbb{J}$ dal veya çatalla sembolleştirilen ikinin ideogramından, kö,kü hecesinin işareti $\mathbb{B}$ $\mathbb{R}$ közün (gözün) ideogramından çıkmıştır.

Bu ideografinin tekâmül safhalarına şahit tutulabilecek mütevassıt işaret tiplerinin elimizde bulunmadığı doğrudur; fakat irdelemekte olduğumuz yazının bizzat işaretleri, hususiyle bazıları, öyle ideografik şekillerdedir ki, V.Thomsen dahi, 1922 de, eserlerinin ^{ikinci} basımını yaparken, şu itirafta bulunmak mecburiyetini hissetmiştir: "herhalde bu işaretlerden bazıları, son bir tahlil ile, şüphesiz ideografik görünüyorlar, fonetik kıymetleriyle türkçe isimlerini aksettiren bazı eşyanın resimlerini andırıyorlar."V.Thomsen $\mathbb{D}$ $y^1, \uparrow \downarrow q^0$ $\mathbb{A}$ b^2 işaretlerinin ideografik olduğunu gösterdikten sonra bu konsepsiyona şümül vermek temayüliyle şöyle ilâve ediyor: "bu yaklaşırmalar fikrimce itiraz kabul etmezler, ve bunların'

mevcudiyeti aynı yolla menşegleri ıyzañ edilird başka işaretle-
daha bulunduğunu farzettirir, her ne kadar onların ideografik oldu-
ğu daha şüpheli ve daha az sarıh ise de." Ve bu şüphe büyük âlimin
zihnine aksi-tesir yaparak şu notu derc etmesine sebep oluyor:

"Sırf hipotez olarak, ihtimal az çok fantastik bulunacak bir
kaç misal getirelim: Υ r², er = "er, erkek, adam"; Υ l²,
el="el (bilekle beraber)"; $\wedge$ δ t¹, at = "at"...; $\mathfrak{N}$ $\mathfrak{N}$ n²
en: en- "enmek" mefhumu, merdiven resmiyle temsil edilmiş(?); $\mathfrak{K}$

$\mathfrak{I}$ ğ, belki = ağ, şayet ağ kelimesi bir balıkçı âleti mağnasına
geliyor idise; $\wedge$ $\square$ $\square$ ş= "şik(çadırın methali ?)". Bu mütered-
dit yaklaşırmalar üzerine, bir ilim günahından tövbe-istiğfar etmek
ister gibi, ilâve ediyor: "Tabiğidir ki, bu yaklaşırmaların tam tah-
kiki mevzu haricinde kalır (yani imkânsızdır)." (Samelde afh.cilt 3,
sa.79).⁽⁺⁾

Gerçek, bizim alfabenin bütün işaretleri bazı eşyanın resim ve
şekilleriyle yaklaştırılmış olsa ve bundan başka bir şey yapılamasa,
şüphesiz bununla ancak ideografik menşegin ihtimal dahilinde olduğu
neticesine varılırdı. Bir âlimin, alfabemizdeki işaretlere model $\mathfrak{K}$ -
gibi tahmin edeceği eşyaya, başka bir âlimin itiraz etmesi, ve ken-
dince daha münasip bulacağı başka eşya göstererek alfabe işaretle-
rinin onlardan çıkmış olduğunu iddiğâ etmesi daima mümkün kalırdı.
İndî hükümlere bir had koymak ve ilmî bir determinizmin şeraitini

(+) Polivanof isminde bir Rus âliminin de Eski Türk alfabesi hakkın-
da, (1922-3 senelerinde), ideografik menşeg nazariyesini müdafağâ
ettiği anlaşılmaktadır. Rus alimlerinin bu meseleye dair olan
mesaisinden bizi bir makale ile haberdar eden profesör Caferoğ-
lu, aynı nazariyeyi kabul ve terviç etmekte ve beş işareti ide-
ografik olarak göstermektedir: $\downarrow$ ok, $\mathfrak{D}$ yay, $\mathfrak{K}$ ev,
 $\mathfrak{I}$ tag/dağ, süngü. (Ülkü No.43, 1936).

temin etmek için ideo-grafik menşeye temayül edenlerin şimdiye kadar tatbik ettiği yaklaşımlardan başka bir metod bulmak lâzımdır. V. Thomsen bir yandan, Polivanof ve Caferoğlu öbür yandan bizim yazının ideografisine menşeg olarak ileri sürdükleri iki seri eşya karşılaştırılınca görülür ki, her iki taraf dört işaretin ideografik olduğunda ittifak ediyorlar; fakat bu işaretlere model olarak gösterdikleri eşyadan yalnız ok üzerinde her ikisinin reyini birleştiriyor; kalan üç işaretin temsil ettiğine hükmedilen eşyaya gelince, rus ekolünün ev dediğine Thomsen çadır diyor (böyle demesi bu yazıyı yaratmış olanları göçebe farzetmekten ileri gelir); yine rus ekolünün yay ve tağ (dağ) ideogramları gibi gördüğü işaretleri Thomsen ay ve at şekillerine benzetiyor. Bu indî yaklaştırma ve benzetişlerde, tabiği, her iki tarafın kendine göre sebepleri vardır.

+   +
+
+

Yer yuvarlağının üzerinde, her tarafta, mağara insanların paleolitik çağlarındanberi, piktografi(resim-yazı), kendi kendine zühur etmiştir; ancak, yalnız bazı muayyen havalide piktografiler bütün tekâmül safhalarından geçerek yazı sistemlerine vücut vermişlerdir(Sumer, Mısır, Girit, Elam, Hint, Çin, Meksika yazı sistemleri, v.b.). Şunu da itibara almalı ki, bu yazı sistemlerinin bazıları dışardan gelmiş işaretler üzerine kurulmuştur: meselâ çivi yazısının esas olan lineerler (çizgi-resimler) ilk Sumer kolonları tarafından memlekete getirilmişti. Mısırın hiyeroglif sistemi de dışardan gelmiş işaretlerden başlayarak inkişaf etmiştir (Alfabenin menşegi, A.Cevat, sa.28,56). Bu suretle gelişen yazı sistemlerinden her birinin az veya çok geniş bir coğrafya sahasına şümulü olmuştur. İşte piktografik tekâmülün bu ilkel şeraitini düşünerek biz araştırmala-

rımıza bağladık. Kendi kendimize düşündük ki, Eski Türklerin kullanmış olduğu yarı hecaî (syllabique) yazı, madem ki başka bir alfabeden alınıp türkçeye tatbik edilmiş, yahut kâhinlerden veya âlimlerden mürekkep bir komisyon tarafından tertip ve ıycat olunmuş olmasına imkân yoktur, eski ideografik yazı sistemlerinden biri ile müşterek menşegi olabilir. Böyle olmuşsa, bizim yazının işaretleri ile o eski sistem yazının işaretleri arasında bir mutabakat veya bazı şekil münasebetleri bulunmak lâzım gelir. Bu mülâhazadan hareket ederek yaptığımız araştırmalar neticesinde Eski Türk yazısının Sumer lineerleri ile hakikaten menşegi bir nispeti olduğunu müşahede ettik. Bunun üzerine yine kendi kendimize sorduk: Sumer lineerlerinin Mezopotamyaya ilk kolonlarla beraber dışardan gelmiş olduğu mağlûmdur, o halde bu işaretlerle şekil benzerliği sabit olan Eski Türk alfabesinin aynı menşegden çıkmış olması sarih bir hakikat olmaz mı?

Diğer yandan, mukayeselerimizde yalnız Sumer lineerleriyle iktifa etmedik, öbür eski sistemlerden birkaçının işaretlerine de müracaat ettik, ve neredede az çok bir müşabehe gördükse onu da kaydetmek hususunda ihmal göstermedik.

IV. İŞARETLERİN TAHLİL VE MUKAYESESİ.

Eski Türk alfabesinin en mûmeyyiz seciyesini teşkil eden konson serilerini birer birer alalım:

a) Dudak harflerinin serisi.

Bu seride dört işaret vardır:

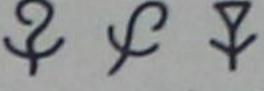
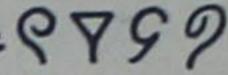
1. b^1 ; şekilleri: Yenisey: $\text{J} \text{D} \text{G} \text{C}$ (Thomsen), $\text{J} \text{J} \text{9} \text{C}$ (Jensen), $\text{J} \text{D} \text{J} \text{9} \text{C}$ (O.Donner); Orhon: J (Thomsen), D (Jensen), J (O.Donner); Ongin: $\text{J} \text{G} \text{J}$ (O.Donner).

Bu işaretin kelime iptidasında hece kıymeti ba dır: $\text{Y} \text{D} \text{b}^{\text{a}}$, $\text{J} \text{D} \text{b}^{\text{a}}$ rdı "gitti, vardı" v.b. Öbür kalın vokallerle de, b kıymetiyle, basit bir alfabe harfi gibi hece teşkilinde kullanılır: D bu, $\text{J} \text{D} \text{D}$ bunı, $\text{D} \text{D} \text{D}$ bud^un "halk", $\text{J} \text{D} \text{D}$ bolm¹s "olmuş, oldu" v.b.

Bu işaret, şekil bakımından, başın muhtasar ve çizgi haline ifrağ edilmiş bir temsilinden ibarettir; delâlet ettiği baş isminden ba ses kıymetini almıştır.

Bu harfe Sumer lineerlerinden başı temsil eden J işaretini (No.129 Barton I.) yaklaşıtıyoruz. Ses kıymetli işaret (fonogram) olurken gözü temsil eden küçük tireyi ve boyun tarafına gelen çizgiyi, resmin kolaylaşması için, kaybetmiştir. İşaret Yenisey ile Ongin yazıtlarında, bir çok mahalde, 45° lik bir meyil alıyor, Orhonda daha dik oluyor. Kafa tasının yuvarlaklığı genel olarak aşağıya ve ancak Yenisey yazıtlarınının bazı yerlerinde yukarıya çevrilmiştir. Eski-Türk işaretini Sumer lineeriyle birleştiren vasıf her ikisinde oldukça uzatılmış bir boynun bulunmasıdır. Mısır yazısında insan başını, profilden, temsil eden hiyeroglif boyunsuzdur ve Eski Türk işaretinden bu noktada ayrılır; fakat yüzün küçük boyunlu bir hiyerog-

lifi de vardır (Gardiner, D.1, sa.442).

Çin piktografisi, insan vücudunun ideogramında, başı son derecede küçüktür. Fakat çocuğu temsil eden işarete baş ifrat ile gösterilmiş ve boyun kollara kadar uzatılmıştır: (Ball, sign-list, No.3); bu işaretin üst kısmı (baş ve boyun) Eski Türk harfinin muhtelif şekilleriyle büyük bir benzerlik arzeder. Çin yazısında nihayete erdirmek, tamamlamak (başa çıkarmak, başarmak) fikrinin ideogramı da başı temsil eden bir işarettir: (Ball, sign-list, No.4). Türkçede baş sözünden gelen başarmak fiğili de başa çıkarmak, tamamlamak mağnasına gelir ve bu işaretin şekliyle mağnası arasındaki münasebeti izah eder. Bu semantik münasebeti Fransızca chef "baş" achever "başa çıkarmak", İngilizce chief "baş" achi-eve "başa çıkarmak" sözlerinde de aynen buluyoruz. Çocuk ideogramında başın ifratla gösterilmesi çocuğun bir başlangıç, yeni neslin başı, sayılmasından ileri gelmiştir.

Minoen denilen Girit piktografisinde başın çizgi işareti böyle dir. bu da baş piktogramından gelişmiştir" (Jensen die Schrift, sa.189).- Eski Semitik reş harfi de başı temsil eder, "reş" isminin de mağnası "baş"tır.

Bütün bu şekillere bakılınca kolaylıkla görülür ki, baş bazan bir münhani bazan da bir müsellele temsil edilmiştir; Sumer lineeri de, inkişaf safhalarında, hem münhani hem müsellele şekiller göstermektedir (Barton I de, No.129'un inkişafına bk.).

Şimdi, inkişaf neticesinde fonogram veya alfabe harfi haline geçen bu işaretlerin ses kıymetlerine ve delâlet ettikleri şeylerin isimlerine bakalım.

Eski Türk harfi (ve varyantları) ba ve kalın b kıymetini haizdir, ve bu kıymet, gördüğümüz gibi, ona temsil ettiği "baş" isminden gelmiştir.

Sumer çizgi işareti sag ses kıymetiyledir, sag'ın da mağnası "baş, şef, birinci v.b."dir .

Eski Semitik harfinin ismi "reş ve mağnası baştır.

Bütün bu işaretler başı temsil eden az çok kapalı bir münhani veya müsellesten ve boynu temsil eden bir uzunluktan teşekkül ederler; ses kıymetleri başın, her birinin mensup olduğu dildeki, isimlerden alınmıştır. Çin yazısında "baş"ın semantik nispetini "başa çıkarmak" fikrinin ideogramında mün'akis olmuş buluyoruz.

Bütün bu işaretler menşegde bir idiyeler, ayrılmaları şüphesiz fonogram olmadan evel olmuştur: yani müşterek bir baş ideogramı menşegden muhtelif yerlere intikal etmiş ve oralarda mahalli dile göre isim almış ve nice zamanlar sonra o isimlerden evelâ hece olarak ses kıymeti kazanmış, bazı yerlerde ise alfabe harfi haline geçebilmiştir. Bütün konsonlarımızın inkişaf tarihi böyle olmuştur.- Pehlevi-arsakit b harfine gelince, Eski Türk yazısındaki benzeri b¹ ile menşegi aynı ise, arsakit harfinin Eski Türk işaretinden alınmış olması lâzımgelir, çünkü, görüldüğü gibi, ba ve daha sonra b kıymeti türkçe baş isminden gelmiştir. Buna göre, semitik alfabeden çıkmış olduğu iddiğe olunan bu iran (pehlevi-arsakit) alfabesinin modeli Eski Türk yazısı olduğu, dağvanın bir neticesi olarak, sabit olmaktadır.

2. b²; şekilleri; Yenisey: (Thom.)   (Jens.)
    (O.Donner); Orhon: (I.II.Thom.) (O.T.Thom.)
  (III.Thom.); (O.Donn.); Ongin: (O.Donner).

Bu işaretin hece kıymeti eb ve be'dir: e^bde " evde ",
   e^bin "evin";   b^eg "bey" v.b. Basit b harfi olarak ince vokallerle hece teşkiline de yarar: bir,   böri "kurt" v.b.

3. Aynı harf yatırılmış olarak m sesini de yazar.Şekilleri şun-

lardır: Yenisey: (Thomsen)   (Jensen),
(O.Donner); Orhon: ;Ongin: (O.Donner).

Aynı işaretin hem b hem m seslerini yazmağa kullanılması türk lehçelerinde b ve m seslerinin tebadül etmesinden ileri gelir. Mese-lâ, muhtelif lehçelerde ben veya men, benkü veya menkü... denildiği gibi, eski kitabelerde şu imlâlara rasgelinektedir: b^{en},   m^{en};   b^{enkü} "ebedî",   m^{enkü}, idem.

Bu işaret ev (eb, em) ideogramının ihtisarından ibarettir. Kendisine yaklaştırılan ideografik işaretler şunlardır:

Sumer çizgi işareti: No.281(Barton I) ve varyantları; ev, bina temsil eden bir işarettir. Bu lineerin sol köşesi ihtisar edilirse b² işareti elde edilir. Varyantların aynı işarettten çıktığı bellidir. Bu işaretin de münhani (kürsif) tipleri vardır. En tamam şekli olup hem Yeniseyde hem Orhonda bulunur. Orhon III yazıtında bu işaretin stilize tipi vardır:

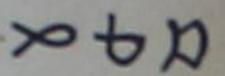
Mısır yazısında aşağıdaki hiyeroglifler vardır (Gardiner sign-list, p.481):

1	6	38	45
"ev"	"plan halinde bina"	"bir divarın köşesi"	"harîm"

Bu işaretlerden 6 numaralı olanın alt sağ köşesi ve 45 numaranın muhtasarı bariz surette Eski Türk işaretinin   şekillerine benzer.

Proto-Hint yazısında da şu işaretler vardır: "bina planı" (Hunter p.209 No.61); bu şekillerin üst köşeleri   benze-yiş bakımından dikkate lâyıktır. Bir divar köşesi temsil eden   (No.130 ibid.) şekilleri de öyledir. Minoen piktografisi-nde de No.42 (Scrip.Min. p.198) şekli bir divar köşesi tem-

sil eder; bütün bu şekiller, eski ideografilerde, ev ve bina temsilinde hep köşenin tersimine ehemiyet verildiğine delâlet eder; bunların şهادetiyle artık şeklinde bir çadır çatısı değil bir bina köşesi görmek mecburiyetini hissediyoruz.

İşaretin m kıymeti, gördüğümüz gibi, b/m tebadülüyle eb/em"ev" isminden geliyorsa, semitik menşeg' den farzolunan arsakit m harfleri, Eski Türk tipinden çıkmış olmak lâzımgelir. Eski semitik alfabede m harfi şeklindedir ve su ideogramından gelişmiştir ki, pehlevi-arsakit m harfinin tipi ve diğer varyantlarıyla hiç bir benzer yeri yoktur.

4. Dudak harflerinin sonuncusu olan p işareti sopayı, copu temsil eden bir ideogramdan çıkmış görünüyor; Sumer lineerleri arasında çoban sopasını temsil eden işareti vardır (No.77 Barton I). Bu işarete ses kıymetini vermiş olan söz sopa, topuz, çubuk, çomak ifade etmeğe hizmet etmiş eski bir tem olmalıdır; sopa, çubuk, topuz... sözlerinin basitleri sop-, çup-, top...tur; cop, çöp isimleri şimdi dahi mâlûm mağnalarla lisanda vardır. Bu halde çoban'ın mağnası "coplu" kişi olmalıdır. Mısır hiyeroglifleri arasında, (Gardiner sign-list, sa.39), köylü sopasını temsil eden işareti vardır ki, bizim irdelediğimiz bu p harfinin aynıdır. Türkçenin arkaik vasıflarını saklıyan lehçelerinde p konsonu kelimenin başında hemen hiç bulunmaz.

Dudak harflerinin mukayeseli cetveli

Es.Türk: harfleri:	Ses kıym:	İdeogram: isimleri:	Sumer line- erleri	Başka ideogramlar
∩ 9	b ¹	baş	∩ "baş, şef, birinci"	∩ ∩ (a) Çin işaretleri: "başa çıkarmak; (b) çocuk ideogramları"
∩ ∩	b ²	eb"ev"	∩ "ev"	Minoen (Girit) "baş"
∩ ∩	m	em"ev"	"	Mısır "bina"
∩ ∩	p	cop, so- pa	∩ çoban sopası"	Proto-Hint: "harîm" ∩ ∩ (a) "ev "divar planı" köşesi" (a) (b) minoen "bina köşesi" Mısır: köylü sopası

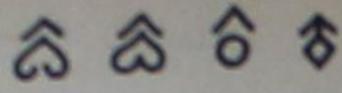
b) Diş harflerinin serisi

Bu seride dört harf vardır, ikisi çinlamsız (sourde) ikisi de çinlamlı (sonore) diş sesleri içindir.

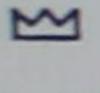
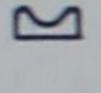
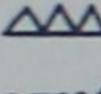
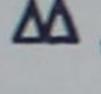
1. $\hat{\wedge}$ t¹; varyantları: Yenisey: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (Thomsen), $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (Jen.O.Donner); Orhon: $\hat{\wedge}$ (I.II.) $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (III.Thom.) $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (Jen.) $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (O.Donner).- Ongin: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (O.Donner).

Bu işaretin ses kıymeti, kelime başında, ta ve at'tır: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ t^ag "dağ", $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ a^tı v.b. Öbür ^{kalı}vokallerle t kıymetinde alfabe harfi gibi hece teşkil eder: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ ot "ateş", $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ a^ltı, $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ altun, $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ itı "gönderdi" v.b.

Bu t¹ $\hat{\wedge}$ işareti dağ temsil eden bir ideogramın muhtasarıdır; tag/tau/ (bir çok lehçelerde) "dağ" isminden ta ve t¹ ses kıymetini almıştır. $\hat{\wedge}$ tipinden, alttaki sivri ucun uzaması ve yan-

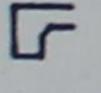
larının yuvarlak şekillere girmesi suretiyle, var-
yantları gelişmiştir. Burada da tedricen düz çizginin eğrilerek yu-
varlaştığı görülmektedir. Ongin yazıtındaki tipi tipi-
nin bir başka üslûbu gibi görünüyor. Bu tipler arasındaki
şekli dağ temsil etmek bakımından dikkate lâyıktır. Bu işarete yak-
laşdırılan ideogramlar:

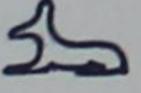
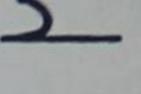
Sumer lineerleri: v.b. "dağ (dağlık)arazi"(No.
322 Bart.I.). Bu işaretin muhtelif mağnaları arasında at da vardır,
çünkü Sumercede kur hem dağ hem at demektir.

Çincede dağın ideogramı , şekillerindedir(Ball, sign-
list, No.103). Mısır yazısında dağın hieroglifleri şu şekiller
  dir(Gard.sign-list, Sect.N, No.25,26); Proto-Hint yazısın-
da dağ şekilleriyle gösterilmektedir(Hunter, s.206, No.135);
Girit ideografisinde , işaretiyledir (Scrip.Min.sa.223,113).

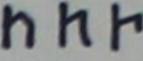
Bütün eski yazı sistemlerinde dağlar ve dağlık erazi sivri uçlu
şekillerle temsil edilmiştir. Mısırdaki bu sivri uçların yuvarlaştığı
da görülmektedir. Eski ideogramların hepsinden ziyade Sumer lineeri-
nin Eski Türk işaretine benzeyişi ve münasebeti vardır.

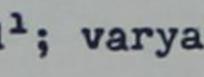
2. h t^2 ; varyantları: Yenisey: ;Orhon: .Bu
işaretle ince (hafif) heceler yazılır: $\Rightarrow$ h t^{em^1r} "demir", γ γ γ h
 t^{enri} "gök, tanrı", γ γ h dört "dört", h γ γ 9 yiti "yedi"v.b.

Bu işaret köpek temsil eden bir ideogramdan çıkmış görünüyor;
it (lehçelerin çoğu) "köpek" isminden ses kıymetini kazanmıştır.Su-
mer lineerlerinden (No.516 Bart.I.) işareti fermaya yatmış
köpeğin ideogramı olarak izah olunmuştur.

Mısırdaki köpek hieroglifleri arasında: (Gard.sign-
list, E 15) tipi vardır; bunun çizgileştirilmesinden çıkar
ki, bizim t^2 h karakterinin yatmış durumudur.

Çin yazısında köpek temsil eden işaret Eski Türk işa-
retine benzeyişsiz değildir. Girit yazı işaretlerine de bakınız(Scrip.
Min.sa.208,No.71).

Arameen alfabedeki t harfleri; arsakit şekilleri sühu-
letle Eski Türk tiplerinin aynı olduğu görülmektedir; dört köşeli se-
mitik şekli de aynı tipe bağlanır; fakat semitik tiplerin en
eskileri, Fenike tipleri olan şu + X işaretler gerek arsakit ti-
pinden gerek Eski Türk şeklinden büsbütün ayrıdır. Arsakit yazısının
muhtelif işaretleriyle eski semitik alfabenin mütenazır harfleri ara-
sında müşahede olunan bu benzeyişsizlik ehemmiyetle dikkate şayan
bir hadisedir; arsakit alfabesinin semitik menşegli olmadığına ku-
vetli bir delildir.

3. d¹; varyantları: (Yenisey), bazan da :
(Thomsen). Ses kıymeti, hece olarak, "ad"dır; d sesiyle de kalın he-
celer teşkiline yarar: adak "ayak", y^adağ"yayan",
 şad "bir rütbe ünvanı", bud^un "halk" v.b.Ayak ve
bacak resimleri (piktogramları) bu harfin kaynağıdır. Türkçe adak
(Uyg.Div.) "ayak" ismi bu işarete hece ve ses kıymeti vermiştir. Ona
yaklaştırılan ideogramlar: Sumer lineerleri (Bart.I.
No.207); Mısır hiyeroglifi: (Gard.Sign-list,D.56); Girit
(minoen) lineerleri: (No.11 Scrip.Min.p.184).

Tetkik ettiğimiz bu işaretin en arkaik şekli, kırık çizgisi üç
parçadan mürekkep olanıdır; dördüncüsü daha sonra simetri için gel-
miş olmalıdır. Yenisey tipindeki kürsivlik şüphesiz bir tekâmül ese-
ridir; Yenisey harflerinin bazılarında görünen bu vasıf kronoloji ba-
kımından dikkate lâyıktır.

Eski ideografilerde dalga dahi kırık çizgilerle temsil olunur;
şüphesiz bundan dolayıdır ki, Sumer lineerleri arasında dalgayı tem-

sil eden işaretin mânaları arasında ayak mânasına dahi tesadüf etmekteyiz(Bart.II.sa.254, 20 nci mana ayak ?).

Fenike Δ d işareti;Eski Türk yazısının d harfiyle bir münasebeti yoktur. Arsakit d harfi Eski Türk işaretinin basitleşmişinden ibarettir. Arameen ve dört köşeli semitik yazının d işareti bundan uzak kalır.

4. $\times$ d^2 ; bunun yalnız şu $+$ varyantı vardır. Bu işaretin hece kıymeti "ed"dir, ince vokallerle de hece teşkiline yarar : $\text{N} \text{E} \times$ "edgü "iyi", $\text{I} \times \text{I}$ idi "efendi,hükümdar", $\times \text{N}$ öd "zaman" v.b.

Görüldüğüne göre, edis/z (Uyg.Çağ.) "yüksek" kelimesi bu işaretin ses kıymetini vermiştir; dialektal olarak ta, edü(Kumd.)"sivri" demektir. İdeogram olarak, birbirine çevrilmiş sivri uçlarla temsil edilmektedir; esasen dağların, tepelerin, yüksek yerlerin böyle sivri uçlarla temsil edildiğini evelce de görmüştük. Sumerde , dağ lineerinin $\times$ tarzında bir varyantı vardır ki, d^2 $\times$ karakteriyle identik olduğu kolayca görülür. Arameen veya arsakit alfabesinde bu işaretin modeli yoktur.

Diş harfleri serisinin mukayeseli cetveli

Es.Türk: harfleri:	Ses: kıym:	İdeogram: isimleri	Sumer line: erleri	Başka ideogramlar
⋈	t ¹	tag/tau "dağ"	⋈ "dağ"	⋈ Çin ⋈ Mısır ⋈ Girit ⋈ Proto-Hint
h	t ²	it "köpek"	h "köpek"	h Çin. h Mısır: çizgileştirilmiş. h Girit (Scrip. Min. p.184)
»	d ¹	adak "ayak"	» "ayak"	» Mısır » Girit (Scrip. Min. p.184)
x	d ²	edis/z, edü "yük- sek, siv- ri"	x "dağ, varyant"	

c) Damak sesleri, gütüraller, serisi

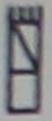
Bu seride yedi harf vardır, beşi çinlamsız (sourde), ikisi çinlamlı (sonore) sesler içindir.

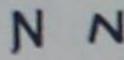
1. N k^a, ^ak; varyantları: N (Yenisey) N (Orhon.)

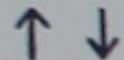
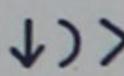
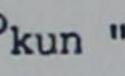
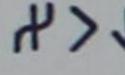
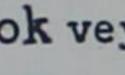
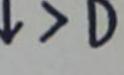
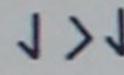
Bu işaretin ses kıymeti kelime başında ve ortasında ka, kelime sonunda ak olur: N k^ap¹g "kapı", N k^ag^an, "kağan-hakan", N y^abl^ak "fena", N k^ulk^ak "kulak" v.b. Sonunda ka daima vokalini alır: N k^ag^anka "hakana, hana" v.b.

Bu işaret kapı temsil eden bir ideogramdan çıkmış görünüyor. Sumer çizgi yazısında şu: N işaret kapıyı, kapı kanadını temsil eder (No.87 Bart.I.) Mihveri atıldıktan sonra kalan kısmının noktalarla gösterilen çizgileri N ihmal edilirse N kalır ki, harfin Yenisey tipinden ibaret olur.

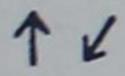
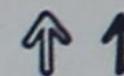
Girit (minoen) yazısındaki şu N çizgi piktogramı (Scrip

Min.No.41 sa.197) Mısırın iki katlı saray (veya kule) temsil eden (Gard.Sign-list, O.11) hiyeroglifine yaklaştırılmaktadır. Bu bina ideogramlarında bilhassa kapıyı temsil eden çizgilere ehemmiyet verilmiştir, bizim de harfimize benzeyen cihet burasıdır.

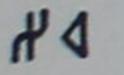
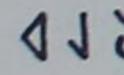
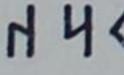
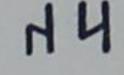
Arameen ve arsakit kh, h harfinin Eski Türk işaretine büyük bir benzerliği vardır, fakat eski semitik (Fenike)kof işareti bizim tipten çok uzak kalmaktadır.

2. q^o; Hece kıymeti ok, uk, ku dur, o ve u vokalleriyle de heceler teşkil eder; meselâ: on^ok "on ok" sözünde işareti ok hecesine muadil olur; ^okun "ok ile" sözünde de öyledir; başka misaller: t^okuz "dokuz", yok veya yok, kul, v.b.

Türkçe ok bu işaretin kaynağıdır; oku temsil eden ideogram ok ses kıymetini de kazanmıştır, bu tekâmül neticesinde bütün ses kıymetleriyle Eski Türk alfabesinin bir harfi olmuştur. Sumer çizgi yazısında ok (No.62, Bart I.) işaretiyle temsil edilmiştir; başka işaretlerle de bazı terkipler husule getirmektedir; iki ok yardımlaşma ifade eder. Mısırdaki yay ve ok tutan asker'in hiyeroglifi varsa da ayrı olarak ok temsil edilmiş değildir.

Girit (minoen) çizgi yazı sisteminde ok'un muhtelif tipleri vardır: v.b.

Arsakit "q" harfi işaretinden, sol kulpun ihmaliyle ve sağ kulpun kürsif bir şekil almasıyla, pek âlâ, çıkmış olabilir.

3. q¹ ve (Yenisey); hece kıymeti k¹'dir : kız, b^al¹k "şehir", k¹rk v.b. imlâsına da tesadüf olunur.

Bu işaretin ses kıymeti kız isminden gelir; kız'ın (ve kadının) sembolü Sumer çizgi yazısında "vulva"dır (No.497 Bart. I.

Ball'a göre $\triangleleft$ tipi de vardır). Eski Türk alfabesinin bu işareti Sumer lineerleriyle olan menşegî bağların en mühimlerinden biridir; çünkü kız (ve kadın) başka hiç bir piktografide bu "vulva" timsaliyle gösterilmiş değildir.

4. $\text{𐎧}, \text{𐎨}$ k^2 ; hece kıymeti ek, ik, ke dir; e, i, ö, ü vokalleriyle de hece teşkil eder: 𐎧𐎧 ^eki "iki". 𐎧𐎨𐎧𐎧 ^ekin^ara "ikisi arasında" sözünde), 𐎧𐎨𐎧𐎧 ^el^ti "geldi", 𐎧𐎧𐎧 kisi "kişi", 𐎧𐎧𐎧 kök "gök, mavi", 𐎧𐎧𐎧 küng "cariye" v.b.

Bu işaret iki/eki sayısının timsalinden çıkmıştır; bu timsal bir dal ve herhangi bir çatal temsil eder bir resimdi. Ses, hece kıymeti de eki/iki sözünden gelir. İki ile dal arasındaki semantik münasebeti en bariz olarak germanik sözlerde buluyoruz: almanca zwei "iki" zweig "dal", ingilizce two "iki" twig "dal" dir. -

Sumer çizgi-yazı işaretlerinden 𐎧 "kamuş dalı" (No.92.Bart. I.) bizim k^2 işaretine büyük bir benzerlik arz eder, ona güzel bir mukayese haddi teşkil eder.

5. $\text{𐎧}, \text{𐎨}$ g^2 ; bu işaret bundan evvelkinin bir varyantından ibarettir. Bu işaretin ses kıymetleri arasındaki nispet türk lehçelerinde görülen k/g tebadülünden ileri gelir; meselâ ekiz/egiz, ekin/egin v.b.vardır. Eski yazıtlarda, bazı yerde, bitik yerine bitig "yazı", bilik yerine bilig "bilgi", bōritek yerine bōriteg "kurt gibi" v.b. yazılmıştır.

Arsakit $\text{𐎧}, \text{𐎨}$ "h" harfi de bir dal veya çatal şeklini andırır.

6. $\text{𐎧}, \text{𐎨}$ $b^ö$; bu işaretin hece kıymeti kö/kü, ök/ük'tür, bazan da hafif (ince) vokallerle, k kıymetinde basit alfabe harfi gibi hece teşkil eder: 𐎧𐎧𐎧 öküş ve 𐎧𐎧𐎧 öküş "çok, müteaddit", 𐎧𐎧𐎧 ötük^üken (ve 𐎧𐎧𐎧 ötüken)"Eski Türklerin ana vatan

saydıkları ormanın ismi" v.b.

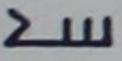
Bu işaretin en kadim şekli olup iki gözü temsil eder ; kōs/z "göz" isminden ses kıymetini almıştır. varyantı daha çok kullanılır, bunun da sebebi şüphesiz, hâkkâklığın bir zarureti olmak lâzım gelir.

Sumer lineeri , (No.406 Bart I.) pek güzel bir mukayese haddidr. Girit çizgi-yazı işaretleri arasında iki gözü birden temsil eden (Scrip.Min. sa.182) işareti vardır. Mısır yazı sisteminde göz bebekle beraber tersim edilir. Fenike alfabesinde göz

 harfinde temsil edilir, ses kıymetini de ayin "göz" sözünden alır. Arsakit alfabesinde işaret modelsizdir.

7. , , $g^1(\check{g}^1)$; bu işaretin hece kıymeti ag/ğ, ıg/ğ, ug/ğ v.s.dir. Meselâ: ağı "servet",   kâğan "hakan, han"   yâğı "düşman",   kâğanlğ "hakanı, hanı",   b^ardlğ "gittin (2 nci şahıs)" v.b.

Bu işaret av veya balık tutmağa mahsus bir âletin piktogramından çıkmıştır; V.Thomsen bu işareti "ağ"ın bir timsali farzediyor ve ağ isminin eskiden "balıkçı zıpkını" gibi bir mağnaya gelmesine ihtimal veriyordu. Kâşgarinin Divanında argag "balık oltası", ırgag "buz kancası" vardır; esasen türkçede -ağ/k eki âlet isimleri teşkiline yarar.

Sumer çizgi yazısında (No.68 Bart.I) işareti bir tuzak timsali olarak izah olunmuştur. Mağnaları arasında görülen "to pinch off" tabiri yakalamağa, kavramağa mahsus bir âlet temsil ettiğine delâlet eder.

Mısırın zengin hieroglifleri arasında bu tipte bir işaret yoktur. Girit (minoen) çizgi işaretleri içinde ise bizim harfe benzer

 (Scrip.Min.sa.192 No.30) ve (ibid.sa.228) şekilleri vardır; bunların birincisi için gayrı-muayyen bir istimali olan bir

âlet denilmekte, ikincisi de "crook" kanca,çengel,olta...nevilerinin-
den sayılmaktadır.

Gütüral harflerin mukayeseli cetveli

Es.Türk: harfleri:	Ses: kıym:	İdeogram isimleri	Sumer line- erleri	Başka ideogramlar
N N	:ka,ak:	kapiğ "kapı"	"kapı, kapı kanadı"	Girit "kule" Mısır "palas, saray,kule"
↑ ↓	:ok,uk kø,ku:	ok	"ok"	Girit "ok"
◁ ▷	:k1,ik:	kız"sembo- lü"	◁ "vulva: kız-ka- dın sem- bolü" ▷ (Ball'a göre)	
ƶ Ʒ	:k ² : ek,ik:	eki/iki "sembolü"	ƶ "dal: kamuş dalı"	
Ɛ Ʒ Ɛ	:g ² : igeg:	egi/igi "sembolü"	"	
B B H	:k ^ö ,kü:	göz(kös/z):	↻ ↻ "göz"	"iki göz" Girit
ƶ ^c ƶ ¹	:g ¹ ,ğ ¹ :	ırgag, argag "kanca,ol- ta"	"tuzak,kan- ca"	Girit "bir nevi kanca crook"

d)y (i konson) serisi

Bunlar üç harftir: D, 9, 3

1. Bu işaretlerden birincisinin hece kıymeti ekseri ya veya aydır. Misaller: 𐎠𐎡𐎢𐎣 Dy^ağı "düşman", 𐎠𐎡𐎢 y^aş, 𐎠𐎡𐎢𐎣 y^azı "ova", D ay (𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 ay^art^ukı "bir ay fazla", D𐎠𐎡𐎢𐎣 bisinc^ay terkiplerinde), D𐎠𐎡 b^ay "zengin" v.b. Basit bir konson olarak y kıymetiyle > o,u vokali ve ↓ ok/uk işaretiyle de kullanılır: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 yurt, ↓𐎠𐎡 yok veya ↓>𐎠𐎡 yok v.b.

2. İkinci işaret 9, bilhassa kelime başında, i/i ve ü/ö vokalleriyle heceler teşkil eder: 𐎠𐎡𐎢 9 yır "yer,memleket", 𐎠𐎡𐎢𐎣 9 yiti "yedi", ↓𐎠𐎡 9 yıl v.b. Hece kıymetiyle de kullanılır: 𐎠𐎡 9 yⁱr, 𐎠𐎡𐎢 9 yⁱti, 𐎠𐎡 9 y^üz v.b.

3. Üçüncü işaretin de ses kıymeti nazalize denilen bir y'dir : 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 çığ^ay "fakir"(bu kelime, Divan'da görüldüğü gibi, çıgan gibi dahi okunur), 3>↓ koy "koyun" (kon dahi okunur), 3𐎠𐎡 t^ay (tana/dana sözü de aynı menşegdendir.) Bu işareti nazal olmasına ihtimal verilmiyen yerlerde de kullanılmış buluyoruz: 𐎠𐎡𐎢𐎣𐎤 3𐎠𐎡 ya^yd^am, gibi.

Bu üç işaretin terkibi: 1. bir yayla veterinden, 2. üst ucu kıvrılmış bir yaydan, 3. çapraz kesilmiş iki yaydan husule gelir. Her üçünün esası yay şeklidir; ses kıymetlerini de yay/ya sözünden almışlardır.

Sumer çizgi yazısında yay: işaretiyle temsil edilmektedir. (No.79 Bart.I) Proto-Hint yazısında da yayın timsali, tıpkı bizim harfimiz gibi D dir. Bu üç işaretin yay resminden konvansiyonel olarak terkip ve teşkil edildiği görülmektedir ki, bunun da tekâmül eseri olması mümkündür.

4. Bu seriye vokalik bir vazife gören ve karşılıklı çaprazlaşmış iki yaydan teşekkül eden işareti de ilâve olunmalıdır. Bu

işaret bir nevi i vokalidir, bunu y serisine bağliyan nispet arapça S yi kesreye (i vokaline) bağliyan nispetin aynıdır. Herhalde bu yazı sisteminin son safhasında vukuğa gelen bir tekâmül eseri sayılmalıdır. Lâtince de dahi i ve i konson (y) vardır; bu dilde, tersine olarak i den y işaretine geçilmiştir.

Bu işaret Y I el (e/il) "halk, devlet" sözünde kullanılmıştır; bu sözü Radlof bel diye okumuş ve put mağnasiyle tefsir etmişti; işaretin hakikî ses kıymetini keşf eden Thomsen'dir. İşaret başka yerlerde de kullanılmıştır: $\text{I} \Rightarrow \text{H} \text{I} \text{9}$ ye/itm¹s "yetmiş", $\text{I} \text{I} \text{X}$ be/is "beş", $\Rightarrow \wedge \text{I}$ e/işim "yoldaşım, zevcem" v.b.

e) Likit (seyyal) ses harflerinin serisi

Bu serinin dört harfi vardır:

1. H r¹; varyantları: H H (Yenisey), H (Orhon); hece kıymeti ar dır, kalın vokallerle basit r gibi de kullanılır :

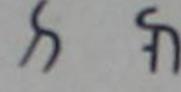
$\downarrow \uparrow \text{H}$ a^artuk "artık, ziyade", $\uparrow \uparrow \text{H} >$ urtı "vurdu", $\uparrow \gg \text{H} \text{D}$ b^ardı "gitti", $\downarrow \text{H} \text{N}$ k^ara, v.b.

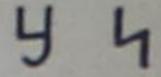
Bu işaret baltanın timsalidir; üstten ihmale uğramış çizgi ilâve olunursa H balta resmi meydana çıkar. Girit (minoen) çizgi yazı işaretleri arasında baltayı temsil eder bunun gibi H resimler vardır (Scrip.Min.12 sa.185).

Barton dahi varyantları bizim harfi andıran bir işaret vermektedir : H H (No.12 Bart.I.) Bu işaret bir âletle (balta ile ?) odun veya başka bir şey yarmak işini göstermektedir .

Türkçe yar- "yarmak" sözünden bu işaret ses kıymetini almıştır. Bu maddeden türemiş olan yargi (Çağ.) "eğe", yarağ/k (lehçelerin çoğu) "silâh, âlet" sözleri gibi bir de yargak "balta" sözünün mevcudiyeti farzedilebilir (lisanda mevcut olan orgak, argak, ırgak isimleri yargak'ı farzettirmeğe kâfidir).

Sumer çizgi yazısında rasgeldiğimiz bu işaretin mağnaları arasında hüküm ve hüküm vermek te vardır ki, aynı mefhum türkçede de aynı yar- temiyile ifade olunur: yargı "hüküm", yargıç/cı "hakim, kadı" v.b. Bu özellik Sumer lineeriyle Eski-Türk işaretinin piktografik menşegi üzerindeki kanağatimizi kuvvetlendirir.

Çin yazısında bıçağı temsil eden işareti vardır ki bizim harfiyle benzerliğı kolay fark edilir (Ball sign-list No.40).

Arsakit(pehlevi) alfabesindeki r harfi varyantları Eski-Türk alfabesinin irdelemekte olduğumuz r harfine çok benzer, fakat eski semitik (Fenike) yazısındaki r bizimkinden çok farklıdır, çünkü bu harf reş/roş "baş" ideogramından gelişmiştir.

2. l^1 ; varyantları: (Yenisey); bu işaretin hece kıymeti al dır: 1. $^a l p$ "kahraman", 2. $^a l^1 p$ "alarak"; $^a l t_1$, $^a l t u n$, $k^a l t^1 m$ "kaldım" v.b.; kalın vokallerle basit l harfi gibi de kullanılır: yıl, $k l m^1 s$,   oğlım, v.b.

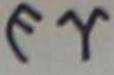
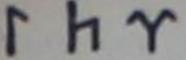
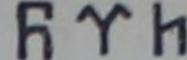
Bu işaret dirsek açısını teşkil eden kol, veya koltuk açısıyla omuz (türkçede dal) şeklini temsil eden bir ideogramdan çıkmış görünüyor. Akrofonî ile, kol, dal sözlerinden ses kıymetini kazanmıştır.

Sumer çizgi yazısında kol ve dal (omuz) açılarını temsil eder işaretler vardır: (No.69 Bart.I.), (No.99 Bart.I.)

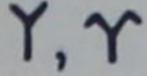
Girit (minoen) yazı işaretleri sisteminde dirsek (kol) açısı açık açık tersim edilmiştir:

Mısır hiyeroglifisi kolu muhtelif açılar altında gösterir, ve bir çok eşya ile terkip eder.

3,4. l^2 , r^2 ; bu iki işaret birbirinden ufacak iki çizgi ile ayrılır. Hece kıymetleri el, eré'dir; ince vokallerle hece teşkiline de yararlar: $^e l i g$ "elli", $k^e l^1 p$

"gelerek", ölti "öldü", erig "eri, erkeği, adamı" ,
 erti (erdi) "idi", Türk v.b.

Bu işaretin piktografik esası insanın bazularıdır ki, kuvveti temsil ederler; Türkçede elik ve erik (erk) kuvvet ve kudret ifade eder, sinonim iki sözdür. İki kolun yukarıya kaldırılması hareketi kuvvet ve kudreti temsil eden en tabii bir jesttir. Türkçede elik ve erik sözlerinin semantik ve fonetik nispeti ince l ve r harfleri olan

 işaretlerinin şeklinde güzel bir mâkes bulmuştur.

İnsan vücudunun veya suretinde en basit hale getirilmesi Sumer çizgi yazısında rasgeldiğimiz bir işarete görülmektedir: (No.445 Bart.) Bu işaret araba içinde bir adam-timsali olarak izah olunmuştur. Proto-Hint yazı sisteminde de insan vücudu son derece basitleşmiştir: "adam" (Hunter sa.204, No. 223). Kolun, bazunun kuvvet sembolu sayılması bir çok lisanlarda vardır.

Likit ses harflerinin ve "y"lerin mukayeseli cetveli

Es. Türk: Ses kıymet- harfleri; leri	: İdeogram : isimleri	: Sumer li- : neerleri	: Başka ideogramlar
	: ya, ay v.b.	: yay	Proto-hint "yay"
	: y(i/i, ü v.b.)	:	:
	: y(nazalize)	:	:
	: i/e	:	:
	: r ¹	: yarağ/yar- : gag"bal- : ta, silâh"	Girit (minoen) "balta"
	: l ¹	: dal, "omuz" : kol	(a) (b) Girit "kol"
	: l ²	: elik, erik : "kuvvet, : kudret"	
	: r ²	: "arabada : insan"	"insan" Proto-hint

f) Safirî ses harfleri

Bu seride üç işaret vardır: ζ s^1 , $|$ s^2 , Ψ z (varyantları ζ Ψ). Birinci işaret ζ kalın hecelerde kullanılır, şekilce de üçüncü z işaretine benzer. Bu iki işaretin esası "kuş"u temsil eden bir ideogramın başı olsa gerektir. Türkçede kuş varyantı da kuş demektir; kas/z ise alıştırılmış kuşların en eskisi ve en mühimmidir. Akrofoni ile, as/z kıymeti bu kas/z sözünden işarete geçmiştir.

Sumer çizgi yazısında kuş'u temsil eden piktogramların baş kısmı tamamıyla Eski Türk alfabesindeki s/z işaretlerine müşabihtir :

 (No.85 Bart.I.), (No.83, ibid.)

İkinci işaret $|$ s^2 ince vokallerle hece teşkil eder. Türkçede $\hat{s}$ - (siy-) temi, orijinde, akan su ve onun gibi uzun, ince şeyler ifadesine hizmet etmiştir. Bugünkü lehçelerde bulduğumuz sözler bu eski semantik kıymete delildir. Radlof bize şu kelimeleri vermektedir:

si- (Altay grubu, Kır.Kkır.Tar.) sî- (Çağ.Osm.Kum.) "siy-mek", sik "pénis", sinir/siñir, (Tar.) "membre virile", (Alt.Tel.) "iplik", sitim (Yak.) = sicim v.b. Bunlara göre, siy-mek fiğilinin asıl mağnası, (iplik gibi, sicim gibi) suyun yağması olmak lâzımgelir; bu şekilde yağmur yağdığı zaman, yerine göre, sicim sicim veya siyim siyim yağıyor denmektedir. Demek ki, yağmurun (ve ondan sicimin, iPIP) piktogramı bu işaretin esası olmuştur.

Sumer çizgi yazısında damla damla yağan su iki şakulî çizgi $||$ ile gösterilmiştir (No.521 Bart.I.)

g) Diş etleri seslerinin harfleri(ç,ş)

Bunlar iki harftir: λ ç Ψ ş (varyantları: Ψ ç Ψ Ψ ş); her türlü vokalle birleşip hem ince hem kalın hece teşkil edebilirler.

Bu harflerin piktografik esası ağaç (ağaç) ideogramıdır; işaret,

akrofoni ile, bu isimden, -aç, -aş ve daha sonra ç,ş ses kıymetini almıştır. Ağaç dallarıyla temsil edilmiş, ancak türk lehçelerindeki ş/ç tebadülü sevkiyle, işaret altüst durumunda da kullanılmıştır.

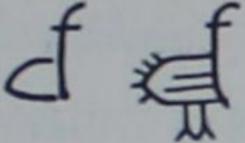
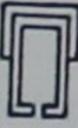
Ağaç, Sumer çizgi yazısında: , (No.175 Bart. I.) Girit (minoen) sisteminde   (Scrip.Min.sa.220 No. 104, sa.215); Proto-Hint yazısında   (Hunter,sa.210); Proto-elamit yazısında da   işaretleriyle temsil edilmiştir.

Fonetik diyalektal farkları göstermek için, bu işaretle de, konvansiyonel olarak durumu değiştirmek ve ayırtıcı çizgiler kullanmak işlevlerine baş vurulduğu görülmektedir(bundan evvel b² ve m seslerinin ifadesinde de aynı işaretin iki durumda kullanıldığı, l² ve r² seslerinin ifadesinde ise aynı işarete diyakritik çizgiler ilâve olduğu görülmüştür).

+ +
+

Bu seslerden ş'yi temsil eden başka bir işaret serisi daha vardır ki, büsbütün ayrı bir tiptedir: (Yenisey). V.Thomsen ağaç timsalindeki ş işareti için hiç bir tahminde bulunmadığı halde, bu tipteki işaretleri "eşik" /ona göre çadırın methali/ temsil eder ideogramlar farz etmişti. Bize göre de bu işaretlerin menşegi "eşik" tir, ama, eşik bizim için çadırın değil, yapılı evin methali ve methal kapısıdır; Greklerin prothyron dedikleri avlu ve onun büyük kapısı ne ise Eski Türklerde de eşik o olmak lâzım gelir; Türk piktoğrafisini geliştirenler ve yazı sistemini tekâmül ettirenler aslagöçebe bir cemağat değildi. Yukardaki dört işaretin ikisi   avlunun büyük (ve ikinciye göre kemerli)kapısını, diğer ikisi   ise avlunun kendisini temsil ederler; eşik sözü de bu mefhumların her ikisini ifade etmektedir (bak.Rad.I.).

Mısır hiyeroglifisinde büyük methal kapısını temsil eden işareti (Gard. O.30 Sign-list sa.484) bizim alfabadeki şu işaretle mukayese edilebilir; son işaret birincisinin basitleşmiş bir şeklinden ibarettir. Bunun bir de kemerli şekli vardır ki, Mısır mimarisinde bulunmayan bu kemer unsurunun Eski Türk mimarisinde mevcut olduğuna delâlet eder; Sumer mimarisinde de kemerin erken icat edilmiş olduğu mâlumdur. Üçüncü ve dördüncü işaretin Sumer lineerlerinde nazirleri vardır: (No.443 Bart.I.) ve (No. 482 ibid.) avlu ve ağıl temsil ederler.

Es.Türk harfleri:	Ses kıym:	İdeogram isimleri:	Sumer lineerleri:	Başka ideogramlar:
ş	s ¹	kas/z (yalnız baş kısmı)		
ç ğ	z	"kuş" baş kısmı)	(yalnız baş kısmı)	
ı	s ²	siy-(siyim, sicim)v.b.	"siyim siyim yağmur, su "	
Y(ŸŸ)	ş	agaş/ş	"ağaç, nebat"	Girit (minoen)
				Proto-hint
				Proto-elamit "ağaç"
	ş	eşik (avlu kapısı)		Mısır "methal kapısı"
	ş	eşik (ev methali, avlu)	avlu, ağıl"	

h) Nazal ses harfleri serisi

Bu seride üç işaret vardır:

1)) n^1 ; bu işaretin hece kıymeti "an"dır, başka kalın vokallerle de n kıymetiyle hece teşkil eder: 𐎠) a_n ı "onu", 𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠𐎠 anı için "onun için", 𐎠)𐎠 kanı "hani",)𐎠𐎠 kağ^a_n,)𐎠)𐎠𐎠 kağ^a_nın "hakanı, hanı",)> on, 𐎠)𐎠 y^a na "yene",)𐎠𐎠𐎠 bud^u_n,)>𐎠𐎠𐎠𐎠 b^olmazun "olmasın" v.b.- Bazan sondaki -ın hecesi ince n işaretiyle de yazılır: 𐎠𐎠)𐎠𐎠 kağanın "hakanı" 𐎠𐎠𐎠)𐎠 oğlin "oğlu" v.b.

Uygurcada oğan = allah'tır, güneşin ve bütün kâinatın allah sayılması fikrini ifade eden bir sözdür; irdelemekte olduğumuz işarette an ses kıymetini bundan almıştır.

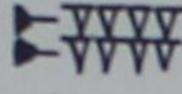
Sumer çizgi yazısının işaretleri arasında) (No.365 Bart.I.) güneşin timsali olarak îzah olunmuştur; güneş ilâhını, ay ilâhını, Nusku, Adad, Anu... ilâhlarını temsil ederdi. Türkçe oğan da böyle, bütün kâinatın yaratıcısı bir allah olarak anlaşılır. Sumer işaretinin tam daire ○ şeklinde bir varyantı vardır ki, "küll"ü, bütün hilkatı temsil eder, aynı işaret mükemmel sayılan on sayısının da timsali idi. Türkçede on sözü de oğan gibi kalın bir nazalla biter. Sumer yazı sisteminde yağmur timsali de üstü kavisle resm edilirdi :

 ;burada kavsi sema kubbesini gösterir. Mısır ve Girit sistemlerinde de güneş, ay, sema hep kavisle ve daire ile temsil edilmektedir.

2. 𐎠 n^2 ; varyantları; 𐎠, 𐎠 (Yenisey). Bu işaret n kıymetiyle ince heceler teşkiline yarar: 𐎠| s^e n, 𐎠𐎠𐎠 kün, "gün" 𐎠𐎠 ne, 𐎠𐎠𐎠𐎠 tigin "tekin, prens" v.b.

Vilhelm Thomsen bu işareti merdiven ideogramı farz ediyordu ; gerçek şekli merdivene çok benzer. Merdiven ise en/in "in-

mek" (ve binmek) mefhumunu temsil etmek üzere resmedilmiş, oluyordu.

Sumer lineerlerinden (No. 282 Bart. I.) işareti kule timsali olarak tefsir edilmektedir; kule bir merdivenle gösterilmiş. Çivi yazısında aldığı şekil şudur ki, merdiveni daha iyi andırır.

Mısır hiyerogliflerinden biri (No. 40, Gard. 485) merdiven timsalidir; bunun arka kısmı ihmal olunacak olursa kalır ki, bizim harfin Yenisey şekillerinden birinin aynıdır.

3. Υ ng; müsavi olarak hem kalın hem ince vokallerle kullanılır: Υ Υ ^ang^ar "ona", Υ Υ Υ Υ ^engⁱlki "en ilki, birincisi", Υ Υ Υ Υ ^tngri "tanrı"; Υ Υ Υ Υ ^küng "cariye" v.b.

Bir çok lehçede anğ "av hayvanı, av" sözü vardır; bu sözün orijinde mağnası kavramak, yakalamak kategorisinde bir mefhumdu; bugün anğla-mak fiğli, mecaz olarak, bu kavramak mağnasını aksettirmektedir. Türk lehçelerinde bir g/ng/n tebadülü vardır ki, anğ sözü (ağ ve an- karşısında) buna bir misaldir. Eski Türk işareti bir avcı veya balıkçı âletinin timsali gibi görünüyor. Barton bize böyle bir silâhın ideogramı olarak (No. 2, I.) işaretini veriyor. Çatışmış iki ok temsil eden (No. 59 ibid.) ise harp (veya av ?) fikrini temsil etmekle tefsir olunmaktadır. İşte irdelediğimiz işaretin kaynağı bu kategori silâh ve av (harp) fikirlerinin bir ideogramı olsa gerektir.

Nazal ses harflerinin mukayeseli cetveli

Es.Türk: harfleri:	Ses kıym:	İdeogram ları	İsim- ler:	Sumer line- erleri	Başka ideogramlar
)	n ¹		Oğan "Allah sayılan güneş, sema, kâinat" on(sayı)	("1, güneş kâinat, ilâh olar rak; 2.on"	(((a) Girit, (b) Mısır: (a) ["sema, kâinat, güneş, ay..." (b)
W, W	n ²		in-/en- "i/enmek timsali merdiven"	((("kule; merdivenle timsali"	Mısır "merdiven"
Y	nğ		anğ, anğ- "av; kavramak.."	("ok" "iki ok" kavga, av timsali"	

i) Mürekkep ses harfleri

Mürekkep ses harfleri üçtür:

1. { , } , 3 , } nç; bu işaretin ses kıymeti "nç" veya "nc" dir, ve bütün vokallerle birleşebilir: } Ç sanç({ } } Ç sançdı sözünde), } Λ M üçⁱnç "üçüncü", J } > D bunça v.b.

Bu işaretin, şekilce adak/adak "ayak" ideogramı olan << >> >> d¹ işaretine nispeti vardır, bu nispet de nç işaretinin ideogramı olduğu şeyden ileri gelir: bu şey çizmenin üst kısmı olan konç' tur; bu sözün sonundaki nç sesinden irdelediğimiz işaretin ses kıymeti çıkmıştır. Ayak ile çizme (çizme koncu) arasındaki şekil nispeti bunların ideogramlarında tebarüz etmiş ve o ideogramdan gelişen (a)d- ve (o)nç-/d¹, nç seslerinin işaretlerinde mahfuz kalmıştır. Bu iki işaret arasında bulabildiğimiz piktografik nispet arsakit d } harfinin Eski Türk >> d¹ harfine model olamayacağını, tersine o-

larak bu son harften, basitleştirme ile, birincisinin çıkabilmiş olacağını meydana koymaktadır.

2. $\overline{M}$ lt; bu işaretin hece kıymeti alt/ald'tır; lt, ld kıymetiyle de bütün vokallerle birleşerek kalın ve ince heceler teşkiline girer: $\overline{M}$ ^altı, $\overline{M}$ ^altun, $\overline{M}$ ^altı, -dı"oldu", $\overline{M}$ ^kelti "geldi" v.b.

Bu işaret insan vücudunun alt kısmını temsil eden bir ideogramdan çıkmış, türkçe alt sözünden de işaretin ses kıymeti gelmiştir.

İnsan vücudunun alt kısmını temsil eden Sumer lineeri (No.212 Bart I.) irdelediğimiz işaretin piktografik mahiyet ve menşegini güzelce anlatabilmektedir. Bu lineerin noktalarla gösterilen kısımları atılacak olursa Eki Türk harfi meydana çıkar. Bu lineerin magmaları arasında "sonra,müstakbel" vardır, türkçede de bir işin, bir sözün, bir zamanın altı sonra yapılacak, söylenecek, gelecek kısmıdır.

3. $\odot$ $\odot$ $\odot$ nt; bu işaretin ses kıymeti nt, nd'dir: $\overline{N}$ ^künt^üz "gündüz", $\overline{N}$ ^kağanda v.b.

Bu işaretin doğmasına sebep olan, herhalde, öteki mürekkep ses işaretlerinin menşegleri gibi, isminin son sesi nt/nd olan bir şeyin ideogramı olmak lâzımgelir; bu vasıfları haiz isimler arasından birinin üzerinde tam bir kanağatle duramamaktayız; pent (Kum.)"düğme" ismi en uygun görünüyor, ancak bugünkü lehçelerin küçük bir kısmında (Kafkasta) bulunan bu sözün türkçe menşeginden tamamiyle emin değilim.

j) Vokallerin işaretleri

Eski Türk alfabesinin vokalleri dörttür:

1. $\overline{I}$ $\overline{I}$ i; vokallerin şekilce en basiti olan bu harfin ince ve kalın iki kıymeti vardır: $\overline{I}$ $\overline{I}$ bir, $\overline{I}$ $\overline{I}$ yıl, v.b.

İdeografik bir işaret olmak üzere ik/ig "iğ" gibi bir âlet tem-

sil eden bir resimden çıkmış olmalıdır. Siberyanın şimal nahiyelerinden birinde çıkan ve bazılarının üzerinde Eski Türk harfleriyle yazılar bulunan taş kömüründen yapılmış ağırşaklar yün eğirmek san'atının türklerde ta neolitik medeniyetindenberi mâlum olduğuna bir kana'at vermektedir. İk/ig sözünün bir de çivi, kazık gibi şeylere delâleti vardır, ancak ucundaki küçük çengel menşegde "ig" in ideogramı olmak üzere doğmuş olması en kuvvetli ihtimali teşkil eder.

2. √ e,a; bu işaretin şekilce bundan evvelkinden farkı alttan ilâve olunmuş küçük bir tefrik çizgisinden ibarettir; en başta hece sonunda "e" yi "i" den tefrik için vücuda getirilmiş görünüyor. Türkçede e ile i arasındaki fark, bir çok kelimelerde, son derece incedir; işte bu ince farkı işaret etmek üzere alt ucuna da bir çizgicik ilâve olunmuştur. Kalın kıymeti olan a sesi konsonun karakterinden teayyün etmiştir, yani kalın konsonlarla beraber geldiği zaman a okunmuştur; esasen bu istimal da kelime sonlarına münhasırdır, ve bundan da √ i işaretine nispetle zuhurunun muahhar olduğu anlaşılıyor. Bu işaretin √ i işaretinden tefrik çizgisi ilâvesiyle çıkmış olmasına en evvel ihtimal veren V.Thomsen'dir, biz de tamamıyla aynı kana'attayız.

3. √ ö,ü ; bu da i √ işaretinden yine tefrik çizgisi ilâvesiyle çıkmış bir vokal görünmektedir; bu ince vokalin açık ve kapalı şekilleri yani ö ve ü sesleri aynı işaretle yazılırdı: √ √ √ h törü "kanun", √ √ √ √ ilg^erü "ileri" v.b.

4. > o,u; kalın dudak vokalinin de açık ve kapalı şekilleri için aynı işaret kullanılmıştır: √ √ > ot^uz,) √ > √ bod^un v.b.

Bu işaretin "uc" mefhumunu tersim eden bir ideogramdan çıkmış olduğu anlaşılıyor. Sumer lineeri ^ "uc, Spitze"(Jensen sa.62) bu işaretle mukayese edilebilir: türkçe uc sözü de işaretin ses kıymetini vermiştir.

Eski Türk ve pehlevi-arsakit alfabeleri

Bu iki alfabenin ses değerleri aynı işaretleri karşılaştırıldığı zaman, bunlardan bazılarının, çok defa tadilat ile, şekil benzerliği arzettiği kolayca fark olunur, ve en basitlerin (veya basitleştirilmiş olanların) arsakit harfleri olduğu kaydedilir; meselâ , arsakit 33 d Eski Türk 𐰃 d¹ işaretinin basitleştirilmiş olabilir, ve arsakit ∞ b 𐰄 m de Eski Türk 𐰅 m işaretinin bir ihtisarı sayılabilir. Bu özel vakiadan, basitin model gibi alınan ötekinden kopya edilmiş olmasına hüküm verilebilir. Öbür yandan, arsakit harfleri, arameen yazısının Kalamu veya Bar Rekub denilen en eski şekilleriyle karşılaştırıldığı zaman, işaretlerin çoğunda, aralarında hiç bir analogi bulunamıyor. Misaller:

Arsak.	J	:	aram.Kal.	𐰃	"b"	:	eski sem.	𐤁
"	33	:	" "	𐰄	"d"	:	" "	𐤂
"	𐰆	:	" "	𐰇	"h"	:	" "	𐤃
"	𐰈, 𐰉	:	" "	𐰊	"w"	:	" "	𐤄
"	N	:	" "	𐰋	"h"	:	" "	𐤅
"	y	:	" "	𐰌	"k"	:	" "	𐤆
"	∞, b	:	" "	𐰍	"m"	:	" "	𐤇
"	[>	:	" "	𐰎	"n"	:	" "	𐤈
"	𐰏 𐰐	:	" "	𐰑	"s"	:	" "	𐤉
"	𐰒 𐰓	:	" "	𐰔	"r"	:	" "	𐤊
"	h 𐰕	:	" "	x	"t"	:	" "	𐤋

Hakikaten, bu arsakit harflerinin eski arameen ve eski semitik (Fenike) işaretlerinden çıkışını hiç bir makul suretle izaha imkân görülmiyor: arameen 𐰃 b, doğrudan doğruya, eski semitik (Fenike) bet 𐤁 işaretinden gelmiştir; arameen'in Teima tipindeki 𐰄 b işareti de, gravür icabıyla üçgenin üstü açık bırakılarak, yine

bu eski 4 işaretten çıkabilir; fakat bunlardan arsakit J b'ye nasıl bir yoldan varılmış olduğunu kestiremiyorum. Arameen Δ d (Kalamu veya Bar Rekub tipi) eski semitik (Fenike)dalet Δ işaretine apaçık benzer, fakat bununla arsakit 33 d arasında nasıl bir analogi tasavvur edilebilir? Bunun gibi, Fenike yazısında su(yağmur) ideogramından çıkmış olan 3 m işaretinden arameen (Kalamu tipi) 3 m harfinin çıkmış olduğu meydandadır, fakat arsakit ∞, b m harfinin bunlara nispet edilmesine imkân var mıdır? arsakit [n ile eski semitik (Fenike) ve arameen (Kalamu) yazılarındaki, yılan ideogramından çıkma, 3 n arasında da benzerlik yoktur.

O halde, bundan ne netice çıkarılabilir? - Bedihidir ki, arsakit harfleri eski semitik (Fenike) işaretlerinden veya o yazıdan çıkmış olan eski arameen (Kalamu, Bar Rekub) alfabesinden gelişmiş olamazlar. İmdi, İrani olan pehlevi-arsakit alfabesi semitik bir orijinden çıkmış olamayınca, bu yazının menşei hangi yazı olabilir? Arsakit harflerinin ekseri ile Eski Türk işaretleri arasında görülen şekil benzerliği ve ses kıymetleri uygunluğu iki sistemin orijin birliğine delâlet eder. Eski Türk yazısının ise, İzah ettiğimiz gibi, menşei piktografik olduğu ve işaretlerinin ses kıymetleri eski ideogramlarının türkçe adlarından geldiği sabit olduğuna göre, arsakit harflerinin Eski Türk yazısındaki mütenazır işaretlerden çıkmış olduğuna hükmetmek zaruridir.

Bununla beraber, pehlevi-arsakit işaretlerinin hepsinin aynı ve bir menşegden gelmiş olmasına da imkân yoktur; meselâ h ve x "t", N ve H "h" gibi iki ve daha çok şekilli olan arsakit harflerinin bir tipi Eski Türk yazısından ve diğer tipi arameenden gelişmiş olması lâzımgelir. Demek ki, pehlevi-arsakit alfabesinde işaret karışması vardır; arsakit paralarındaki işaretlerin en çoğu Eski Türk yazısından ve ancak bir kaç arameenden alınmıştır.

V. İŞARETLERİN TAHLİL VE MUKAYESESİNDEN ÇIKAN NETİCELER

1. Eski Türk harflerinin sayısı 38 dir, fakat orijinal şekilleri daha azdır. Evelâ, tahlilimizden meydana çıktı ki, dudak harflerinden b^2 ile m, likit (seyyal)lerden l^2 ile r^2 , gütürallerden k^2 ile g^2 , frikatif ş ile ç , safirî (sibilant) s^1 ile z, bütün y ler serisi ve üç vokal yalnız birer işaretin varyantlarıdır; bu suretle şekillerin sayısı 38 den 29 a iner; ancak ş nin ikinci (eşik sembolü) serisiyle bu sayı bir artarak 30 olur. Bu işaret çift ve gruplarının şekil birliği anlaşılınca, her çift ve grupun yalnız bir ideogram ile piktografik menşegi îzah olunabilmektedir; meselâ, vuzuh ile anlaşıl-
mış oldu ki, l^2 Υ ve r^2 Υ tek bir işarettir, bu da türkçe elik/erik "kudret, insan kudreti" mefhumunun sembolü olarak, insanı kollarını yukarıya kaldırmış vaziyette temsil eden işarettir. Yene anlaşıl-
mış oldu ki, $\gg$ d^1 ile ş işaretlere ayak-bacak ideogramından çıkmışlardır.

Diğer yandan, bir sesin birden fazla tipte işaret varyantlarıyla gösterilmesi de piktografik menşegin iki obje ile îzahına lüzum hasıl etmiştir; meselâ ş nin Υ Υ Υ Υ varyantlarında ağaç resmini, $\square$ $\square$ $\square$ varyantlarında da eşik resmini görüp bunlarla o işaretlerin îzahı mümkün olmuştur. Böyle bir tahlil ve mukayese neticesinde artık her an başka bir tahmin ile îtiraza uğrıyabilecek bir tahminde bulunulmuyor, emniyetle taayyün eden hükümler verilebiliyor.

2. Analiz ve müşahede ile Eski Türk harflerine Sumer çizgi yazısı sisteminde muhkem bir mukayese zemini bulduk. Eski Türk harflerinin 30 şekliyle Sumer lineerlerinden 24,25 kadarı arasında tesis edebildiğimiz şekil benzerlikleri, her iki sistem işaretlerinin ifşa ettiği ideografik uygunluklar aynı piktografiden neşet etmiş

olduklarını meydana koymuştur. Aşağıdaki cetvelde iki sisteme ait işaretler serilerini karşılaştırıyoruz, bu mukayesede Eski Türk harflerinin bize en arkaik görünen şekillerini alıyor ve onları aynı durumlar üzerine sıralıyoruz (Son sütunda başka ideografik yazı sistemlerinden mukayese hadlari olarak alabildiğimiz işaretleri yazdık):

1	∩ 9 b ¹ : baş	: "bâş"	: Çin "çocuk" 99 "başar- mak, başa çıkarmak"
2	⋈ 9 b ² : eb "ev"	: "ev"	: Girit, "baş (profilden). Mısır, "ev, bina köşesi"
3	⋈ 9 m : em "ev"	: " "	: Proto-hint, "bina köşesi"
4	1 7 p : sopa, cop	: "çoban sopası"	: Mısır, "köylü sopası"
5	^ 9 t ¹ : tag "dağ"	: "dağ, dağlık kır"	: Çin, "dağ" Mısır, Girit Proto- Hint
6	h 7 t ² : it "köpek"	: "köpek"	: Çin. Mısır "köpek"
7	» » d ¹ : adak "ayak"	: "ayak"	: Mısır Girit "ayak/bacak,"
8	x + d ² : ediz "yüksek"	: "dağ, varyant"	
9	N 7 k ^a : kapıg "kapı"	: "kapı"	: Girit Mısır "ku- le, saray"
10	↑ ↓ q ⁰ : ok	: "ok"	: Girit "ok"
11	◁ ▷ k ¹ : kız "vulva ile sembolleş."	: "vulva, kadın/kız sembölü"	: (Çin yazısında aynı obje- nin yuvarlak çizgilisi var- dır.)
12	7 7 k ² : iki "dal, çatal ile sembolleş"	: "kayıp dalı"	
13	ƒ ƒ g ² : igi "iki" id.		
14	H B k ^ö : köz "göz"	: "göz"	: Girit, "iki göz"
15	7 7 7 g ¹ : ırgag, argag "olta, kanca"	: "tuzak"	: Girit, "âletler"

Sa: Eski Türk y1: harfleri	İdeogram : isimleri	Sumer line- : erleri	Başka ideogramlar
16: D93 İ y, i	yay	᠔ "yay"	D Proto-Hint "yay"
17: ʸʸʸʸ ş, ş 人	ağaç/ş	𐎶 𐎶 "ağaç, nebat"	ʸʸʸʸ Proto-Hint proto-elamit; ʸʸ Girit "ağaç"
18: n n □ ş	eşik	□ 𐎠 "ağıl, avlu"	𐎠 Mısır "eşik: methal ka- pısı"
19: ʞ ʞ r ¹	yar-/yarağ "balta"	ʞ "bir aletle yarmak"	ʞ Girit, "balta"
20: ʟ ʟ l ¹	kol, dal "omuz"	𐎡 "kol, dirsek"	𐎡 "dal, omuz"
21: ʝ l ² ʝ r ²	elik, erik "insan kud- reti"	𐎢 "arabada insan"	𐎢 Girit "kol" Mısır "kol"
22: ʘ s1 ʞ r ² z	kas/z, kus "kuş"	𐎣 "kuş başı"	𐎣 Proto-Hint "insan"
23: s ²	siyim siyim "yağmur"	"su; damla dam la yağın"	(Her tarafta yağmur şakulî çiz- gi ve noktalarla temsil edil- mektedir.)
24:) n ¹	oğan "gök, güneş, kâinat: tan- rı"	(O "allah: güneş, ay, kâinat"	(Girit "ay" (Girit "gü- neş" Mısır "gök, tanrı" (Mısır "gü- neş"
25: 𐎡 n ²	en-/in-mek "merdivenle sembolleş."	kule 𐎡	𐎡 Mısır "merdiven"
26: ʞ ng	anğ, anğ- "av; kavra- mak, avlamak"	× "iki ok: kavga, (av)"	

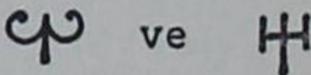
Sayı	Eski Türk harfleri	İdeogram isimleri	Sumer lineerleri	Başka ideogramlar
27	> } }	ng	kong "ayakla karşı"	"Ayak, bacak lineerleri"
28	M	lt, ld	alt "insanın alt kısmı: her şeyin altı"	 "insanın alt kısmı"
29	☺	nt, nd	pent (?) "düğme"	
30	↑ ↓ ~	i e, a ü	ik, ig, iğ (konvansyonel)	
31	>	u	uc	> "spitze: uç"

3. Bu cetvel göz önüne alındığı zaman ondan bir bedahat yükselerek zihinde tedricen husule gelmiş olan kanağatı kuvvetlendirir: Orta Asyanın Eski Türkleri ve cenubi Mezopotamyayı kolonize eden Sumerliler herhalde müşterek bir piktografiye vücut vermişlerdi ki, iki yazı sistemi ondan inkişaf etmiştir. Eski Türk alfabe-sinin işaretleri birer birer ilkel tipten az çok uzaklaşmış birer ideogram gibi alınarak, başka piktografik sistemler işaretlerine yaklaştırılırsa onların gâh bir Mısır hiyeroglifi veya Girit çizgi yazısı işaretiyle, gâh Proto-Hint veya Çin ideogramıyla benzerlikleri görülebiliyor, fakat bu analogiler, irdelemekte olduğumuz yazı sistemini tamamlıyamıyorlar. Halbuki Eski Türk harflerininin 30 şeklin-den 25 inin Sumer lineerlerine tam veya kâfi derecede mutabakatı bize büsbütün başka kuvvet ve mahiyette bir mukayese esasını temin etmektedir.

Diğer yandan, müşterek orijini zaruri kılan hususiyetler de vardır, meselâ Eski Türk q^1 işaretinin, kız-kadın sembolü olan Sumer "vulva" lineerine benzerliği aşikârdır. Başka hiç bir yerde Eski Türk q^1 harfinin bir ideogram olarak izahını bulmak mümkün değildir. Buna tekabül eden Sumer lineerine tesadüf etmeseydim bu harfi menşegde temsil ettiği objeye hiç bir suretle bağlayamazdım.

Eski Türk harflerinden mürekkep lt sesli **M** işareti Sumer lineerleri arasında bulunan ve insanın alt kısmını temsil eden piktograma yaklaştırılmak suretiyle pek güzel izah edilebiliyor. Bunun gibi, kuş mefhumunu temsil eden lineerin baş kısmı **f** Eski Türk harflerinden s^1 ve z işaretleri için bir mukayese esası olabiliyor, ve bu mukayeseye erişmeden safirî sesin iki şeklini gösteren işaretlerin ideografik menşe birliğini görmek mümkün olmazdı.

4. Başka piktografilerden alıp mukayese haddi gibi kullandığımız işaretlerin de bize ikinci derecede fakat kıymetli hizmetleri vardır. Modeli Sumer lineerleri arasında bulunmayan bir kaç işaretin ideografik seviyesini bu sayede anlayabilmişizdir. Meselâ, Mısır yazısında merdiven ve methal kapısı "eşik" hiyeroglifleri Eski Türkçenin n^2 ve $ş$ harflerinin izahı için güzel mukayese hadleri olabilmıştır. Yene Girit lineerleri arasında tesadüf ettiğimiz iki gözü bir arada temsil eden işaret Eski Türk harflerinden iki gözü temsil eden kö **B** işaretini pek güzel aydınlatabilmiştir.

Yene Girit yazısında rastgeldiğimiz balta resmi olmasaydı r^1 harfimizin izahı natamam kalırdı. Mısır hiyerogliflerinden köpeği ferma vaziyetinde temsil eden resim t^2 harfimizin izahına çok yardım etmiştir. Girit (minoen) çizgi yazısı işaretlerinden ve şekilleri, tamamiyle ne gibi âletler temsil ettiklerini bilemiyorsa ta, bu şekil ve mahiyette âletlerin mevcut olabileceği hakkında

bize bir fikir verebiliyorlar. Proto-Hint sistemi dahi bize b^2 , y^1 ve ş (ağaç varyantı) işaretlerine tam mutabık üç ideogram vermiştir, ve kendi başlarına bu üç işaret iki yazı sistemi için bir menşe birliği düşünmeğe sevk ve icbar etmektedir. Burada bir an durup evelce bahsettiğimiz Çin kaynaklarından alınmış vereylere göre Türklerin Milattan önceki Sint ve Pencap üzerine hakimiyetlerini düşünmeğe koyuluyoruz; bu tarihi malûmat zihnimize husule gelen yazı sistemleri birliği kanaatını kuvvetlendirmekten hali kalmamaktadır. Çin yazısının bazı işaretleri de Eski Türk harflerinin bir kaçını temsil ettikleri objelere bağlamağa yardım etmiştir. (b^1 ş işaretini baş'a, t^2 h işaretini it'e bu sayede raptedebildim.)

Diğer yandan, C.G.Ball tarafından telif edilmiş olan pek önemli mukayeseli etüt yalnız Çin ve Sumer lineerleri değil, Çin ve Sumer vokabüleri (lûgatleri) arasında dahi menşei münasebetler tesis etmektedir. Bunun gibi mukayeseli etütler son senelerde çoğalmakta ve bunların her biriyle bizim müşterek bir piktografi hakkındaki hipotezimiz bir kaç puvan kazanmakta ve hakikatin ilmi metotlarla bilinmesine doğru ilerlemektedir.

FIHRİST

Ön Söz .	3.
Mukaddime	5.
I.Kabili kabul olmıyan nazariyeler	7
II.Kronolojik ve coğrafik nispetler	13
III.İdeografik menşeg	16
IV.İşaretlerin tahlil ve mukayesesi	20
a) dudak harflerinin serisi	20
b) diş harflerinin serisi	25
c) damak sesleri	29
d) y(i konson) serisi	34
e) likit (seyyal)	35
f) safiri ses harfleri	38
g) diş etleri sesleri	38
h) nazal ses harflerinin serisi	41
i) mürekkep ses harfleri	43
Eski Türk ve pehlevi alfabeleri	46
V.İşaretlerin tahlil ve mukayesesinden çıkan neticeler	48

1891

1892

1893

1894

1895

1896

1897

1898

1899

1900

1901

1902

1903

1904

1905

1906

1907

1908

1909

1910

**Sur l'origine de l'alphabet vieux-turc
(dit alphabet runique de Sibérie)**

Table des matières

1. Avant-propos	
2. Préface	vi
3. Les théories inadmissibles	
4. Rapports chronologiques et géographiques	
5. L'origine pictographique	
6. L'analyse et la comparaison des signes	
a) La série des labiales	
b) La série des dentales	
c) La série des gutturales	
d) La série des y (i consonne)	
e) La série des liquides	
f) La série des sibilantes	
g) La série des fricatives	
h) La série des nasales	
i) Les composés	
j) Les voyelles	
7. Les alphabets v.t. et pehlevi-arsacide	
8. Les résultats de l'analyse et de la comparaison des signes	

Avant-propos

Le point de départ de cette étude est la conviction que l'Asie-Centrale a été le berceau de la civilisation néolithique, celle de la pierre polie et des métaux, développées par une race brachycephale, La Race Turque par excellence, qu'on a commencé à désigner par race alpine ou homo alpinus. Il y eut certainement, du point de vue linguistique, un fort grand noyau indo-européen, dont le centre géographique reste jusqu'à présent indécouvrable, qui ne peut être qu'une colonie, non sans doute la plus ancienne, de l'Asie-Centrale. Les attaches proto-morphologiques que nous avons déjà établies entre les familles linguistiques turque et indo-européenne ne laissent aucun doute sur l'origine turque du groupe ethnique qui développa les caractères indo-européens de sa grammaire. (Cf. Sur la formation du langage, A.C. Emre, 1938). Les peuples conquérants qui ont créé et évolué les civilisations sumérienne, élamite, proto-indienne, égéenne, minoenne et même égyptienne et chinoise sont aussi des colons plus anciens de l'Asie-Centrale, de ce foyer de l'humanité adolescente en civilisation. Bien que nous ne connaissions toutes les marches et stations de ces grands mouvements de colonisation préhistorique, nous sommes sûrs que la source de ces flots humains fut l'Asie-Centrale.

Sans cette conviction inspiratrice, nous n'aurions pensé à la possibilité d'une origine commune pour les systèmes graphiques sumérien et vieux-turc, et par suite nous n'aurions pas concouru à établir la probabilité scientifique d'une pictographie commune, dont dériveraient quelques-unes et peut-être toutes les écritures anciennes. C'est cette conviction qui nous soutient dans nos études concernant l'histoire et la linguistique.

La philologie turque doit sa conviction salutaire à son Auguste et Génial Chef Atatürk et il m'est si doux au cœur d'exprimer ici ma reconnaissance la plus profonde à ce Maître Suprême dont les enseignements infailibles m'ont guidé toujours et à présent.

Ahmet Cevat Emre

Préface

Notre confrère A.Cevat Emre vient de compléter une très intéressante étude "Sur l'origine de l'alphabet vieux-turc", à laquelle il travaille par intervalles depuis des années. Comme on le sait, c'est la théorie de l'origine sémitique, par l'intermédiaire de pehlevi-arsacide dérivé de l'araméen, qui a prévalu en Europe, théorie émise pour la première fois par V.Thomsen en 1896. Comme le nombre des lettres sémitiques était de beaucoup inférieur à celui des signes de l'alphabet vieux-turc, Thomsen considérait les signes sans modèles sémitiques comme librement inventés par ceux qui auraient composé l'ancien alphabet turc. A.C.Emre nous démontre l'impossibilité d'un pareil procédé de composition à demi adaptatif et à demi inventif.

Le fait le plus caractéristique de l'alphabet vieux-turc, c'est l'emploi de séries de consonnes distinctes d'après les voyelles qui les accompagnent. V.Thomsen tâchait d'expliquer ce phénomène par une ingénieuse capacité d'analyse phonétique, qu'il prêtait aux auteurs imaginaires de l'alphabet turc. A.C.Emre démontre que l'adaptation d'un alphabet à une autre langue, secondée par une analyse phonétique, "n'aurait jamais produit un résultat si compliqué". Notre éminent confrère démontre aussi que là, où l'on croit voir des distinctions articulatoires des consonnes, il n'y a que les restes d'un système syllabique, résultat d'une idéographie évoluée. En effet, une origine idéographique explique à elle-seule tout ce qu'il y a de caractéristique dans notre ancien alphabet; divers idéogrammes, en devenant des phonogrammes par le principe accrophonique, gagnent des valeurs phonétiques, qui s'instituent comme des signes syllabiques dans le système d'écriture en évolution. C'est l'explication la plus naturelle et la plus parfaite que nous fournit A.C.Emre sur l'emploi des séries des consonnes dans l'alphabet vieux-turc en identifiant d'une manière satisfaisante les signes avec les objets signifiés.

Les caractères de notre ancien alphabet, surtout quelques uns d'eux, ont des formes si idéographiques qu'en 1922 V.Thomsen lui-même a dû avouer.

ce fait remarquable, mais après avoir avancé même plusieurs rapprochements plausibles, il s'en retire en considérant la vérification "hors de question." A.C.Emre explique sa théorie idéographique en prenant comme base de comparaison l'écriture sumérienne, en rapprochant les caractères vieux-turcs des signes linéaires de cette écriture, dont les objets signifiés, par leurs noms turcs, justifient les valeurs phoniques des caractères de notre alphabet. A.C.Emre arrive à ce résultat par une analyse minutieuse et une comparaison scrupuleuse des signes, que les esprits les plus circonspects, au moins en général, se trouvent convaincus de la vérité de cette démonstration.

Cette étude, tout en prenant pour base de comparaison le système linéaire des Sumériens, ouvre, par d'autres rapprochements partiels, de nouveaux horizons à la possibilité d'une commune pictographie très ancienne d'où dériveraient "quelques unes ou peut-être toutes" les écritures. Les études comparatives de plusieurs savants en Europe aussi aspirent à la même unification originelle des systèmes graphiques, et c'est à cette recherche de la vérité que notre savant confrère apporte son concours d'une valeur considérable. Nous le félicitons, tout en souhaitant pour sa thèse l'accueil bienveillant des savants orientalistes.

I.Necmi Dilmen

Secrétaire Général
de la Société Linguistique Turque

I. Les théories inadmissibles

Cet alphabet "remarquable", cet "étrange" alphabet - c'est ainsi que le regretté savant danois Wilhelm Thomsen caractérisait l'écriture des inscriptions que son génie avait déchiffrées - reste jusqu'à présent inexpliqué en ce qui regarde son origine et son évolution. L'histoire des théories avancées sur cette question est trop connue aux honorables savants orientalistes, pour essayer d'en faire même un résumé. La seule de ces théories qui ait pu jouir d'une vaste approbation est celle qui attribue à cette écriture une origine à demi sémitique (araméenne) et à demi inventive, émise dès 1896, par le même savant danois qui venait d'enrichir la science par son déchiffrement génial. Il affirmait catégoriquement : "La source d'où est tirée l'origine de l'alphabet turc, sinon immédiatement, du moins par intermédiaire, c'est la forme de l'alphabet sémitique qu'on appelle araméenne. (Inscrip. de l'Orkhon p.46-47).

Le professeur Hans Jensen, dont le livre sur l'histoire de l'écriture est devenu classique en Europe, continue dans son dernier ouvrage "Die Schrift, 1936" à adopter l'origine sémitique de l'alphabet vieux-turc, formulé pour la première fois par V.Thomsen; c'est dans les termes suivants qu'il confirme la théorie du grand orientaliste : "Betr. der Herkunft der Schrift trifft Thomsen das Richtige, wenn er sie aus einer semitischen, und zwar genauer aus der aramäischen, ableitet." (Die Schrift, p.296).⁺

Cette théorie est fondée surtout sur la similitude formelle de plusieurs signes et leur concordance en valeurs phonétiques dans les deux systèmes. La direction d'écrire de droite à gauche et le rapprochement de quelques relations historiques, excessivement insuffisantes et mal interprétées d'ailleurs, rentrent à la ligne des indices favorables à cette théorie. Mais V.Thomsen lui-même ne se décide pas à la seule origine araméenne de cet alphabet et à côté de la source sémitique il accorde pour "un assez grand nombre de signes affectés aux mêmes sons" une invention libre à "ceux qui ont su composer si ingénieusement cet alphabet." (Ouvr.cité p.46.cf.aussi p.51).

⁺) "En ce qui concerne l'origine de cette écriture, Thomsen a atteint le vrai en la faisant dériver d'un alphabet sémitique, précisément de l'araméen"

Une foule d'objections surgissent d'elles-mêmes contre cette théorie qui tâche de concilier l'adaptation imitative et l'invention ingénieuse. Voici quelques-unes des questions que nous nous sommes posées en étudiant le problème de l'origine de l'alphabet vieux-turc :

1. Acceptons pour un moment, comme le proposent V.Thomsen et à sa suite O.Donner et H.Jensen, l'adaptation de l'alphabet pehlevi-arsacide (dérivé de l'araméen) à la langue turque; au premier regard on remarque que quelques uns des signes ne sont pris qu'en leur faisant subir de grands changements; p.ex. le caractère arsacide 3 3 "d" ressemble plutôt au caractère vieux-turc 3 } "ñç" et le signe turc affecté au son d¹ 3 } » est le redoublé du caractère arsacide 3 3 "d"; on ne voit point la raison qui aurait nécessité un pareil redoublement du signe pour lui faire rendre le même son; on ne voit non plus la raison qui aurait occasionné la destination du signe arsacide "d" à la fonction phonétique de rendre un son composé tel que "ñç", tout à fait d'une autre nature que la simple dentale sonore "d". Si les anciens Turcs, ou n'importe quelle commission à leur nom, s'étaient mis en besogne d'adapter l'alphabet pehlevi(arsacide) à leur langue ils n'auraient qu'à affecter le signe 3 3 "d" qu'ils rencontraient tout prêt au son dental vélaire ou palatal de leur parler et ils auraient cherché un autre signe pour le son composé ñç. La destination d'un signe à un son d'une autre articulation et le redoublement du même signe tout en le laissant à la même fonction phonétique restent inexplicables, surtout à l'égard des gens censés ingénieux phonéticiens, au point de pouvoir analyser et classifier minutieusement les sons simples et composés de leur langue; V.Thomsen accordait ces qualités à ceux qui auraient composé l'alphabet turc qu'il considérait "surgi pour s'adapter précisément à une de ces langues turques si distinctement caractérisées par la nature de leur vocalisme." (Ouvr. cité, p. 46.)

2. Quand on compare les caractères arsacides ∞ , b ou b , ʒ "m", proposés par O.Donner (et ensuite dans le livre du Pr.H.Jensen) au signe vieux-turc ʒ "m" on constate la grande différence formelle qui les sépare; le signe peh.-ars. ∞ pourrait dériver du caractère v.t. ʒ par une simplification de forme comme il arrive dans la variante ∞ attestée à l'inscription de l'Ongin; mais une modification intentionnellement compliquée paraît sans raison, n'ayant aucun but phonétique. Les caractères

peh.-ars. b^1 , b^2 "m" sont si asymétriques qu'on ne pourrait concevoir le procédé qui en aurait fait dériver la belle symétrie du signe v.t. m^2 . Dans le livre du Prof. H.Jensen (Die Schrift 1936), comme dans le tableau comparatif de O.Donner, on rencontre encore le caractère peh.-ars. m^1 , autre prétendu modèle au caractère m^2 de l'alphabet turc; mais ce signe n'en a aucune ressemblance; plutôt le caractère v.t. m^1 , m^2 "z" présente une similitude frappante avec ce peh.-ars. m^1 . Et on doit se demander la raison d'une pareille inversion formelle sans égard des valeurs phonétiques.

3. En étudiant le caractère v.t. m^2 (m^2 Ongin) on remarque facilement que c'est le même signe dressé m^1 , m^2 qui servait à écrire aussi le son b^2 ; cette particularité si remarquable ne paraît pas avoir attiré l'attention des savants et on range le m^1 b^2 parmi les signes inventés. On devait se demander la raison de l'usage du signe "m" pour rendre le son b^2 tandis qu'on avait emprunté un caractère tout à fait différent de forme b^1 , b^2 , b^3 affecté au son b^1 . Un petit signe diacritique suffirait à assurer la différenciation du caractère d'après la nuance vocalique dans sa fonction syllabique. Si cet alphabet avait une origine conventionnelle (adaptation ou invention), les créateurs de ce système seraient sans doute capables d'assurer de pareilles différenciations moyennant quelques marques diacritiques; d'ailleurs les liquides y^1 "l" et y^2 "r" ne diffèrent l'un de l'autre que de pareils petits traits; donc le procédé n'a pas été étranger au système turc que nous étudions.

La même question se pose pour tous les signes, supposés comme inventés par V.Thomsen et affectés aux sons d'une même articulation: ayant adapté h^1 h^2 de l'alphabet sémitique quel besoin aurait-on de créer le signe original h^1 h^2 et ses belles variantes h^1 , h^2 , h^3 ; ou les signes r^1 , r^2 à côté des signes adaptés r^1 l^1 ; ou bien le caractère q^1 quand on possédait déjà un k^1 h^1 emprunté à l'araméen et un q^0 réformé du signe ?

4. Le nombre des signes supposés inventés librement est grand; outre les caractères que nous venons de signaler, la série des sonnantes à valeur phonique y (j all.): d^1 , g^1 , z^1 , les fricatives s^1 s^2 s^3 "š" l^1 l^2 "č", les formes de la palatale k^1 , k^2 , les formes de la nasale n^1 , n^2 , la dentale d^1 , les liquides y^1 y^2 , les composés nd/nt w^1 w^2 , nc^1

3, 21d/11 M restent sans modèles sémitiques, par conséquent considérés nécessairement inventés. Alors se pose cette question: ceux qui ont montré la capacité d'inventer, de réformer ou de rendre symétriques tant de caractères pour composer leur alphabet, de quelle raison ne serait-ils pas également capables d'inventer le reste des signes qu'on suppose adaptés de quelque forme de l'alphabet sémitique? Il serait illogique d'accorder et de nier à la fois la même qualité à un peuple.

5. L'invention et l'innovation peuvent avoir lieu quand on adapte un alphabet à une autre langue, mais la puissance modificatrice ne surpasse guère l'usage de quelques signes diacritiques; p.ex. quand on a adapté l'estranghelo syriaque à l'ouigoure on s'est contentés de 20 caractères et l'on n'a fait aucune distinction de consonnes d'une même articulation; cependant les Ouigoures faisaient usage depuis des siècles de l'alphabet v.t. qui se composait de 38 caractères et distinguait des séries de consonnes d'après les voyelles qui les accompagnent. L'inscription III de l'Orkhon atteste cet emploi parallèle des deux systèmes d'écriture. Plus tard, quand on a appliqué l'alphabet arabe au persan et au turc, on n'a fait d'autre invention que d'employer quelques signes diacritiques pour distinguer les f, v, w; k, g, ng etc. C'est ce que nous avons fait nous-mêmes dernièrement (en 1928) en adaptant l'alphabet latin au turc; tous les alphabets de transcription, les plus minutieusement phonétiques se composent de caractères ayant pour base l'alphabet latin ou grec, distingués par de marques diacritiques; l'invention de nouvelles et originales pièces ne s'observe guère même dans les alphabets conventionnels des savants modernes réunis en congrès. C'est seule l'évolution, qu'elle commence de la pictographie ou de la pure adaptation, qui a pu fournir les dix milles types d'alphabet existant dans le monde. Donc, il me semble parfaitement non-scientifique la supposition même d'invention, concernant tant de lettres, les plus caractéristiques d'un système qui aurait pris comme modèle un alphabet plus simple et moins riche de caractères.

6. La prétendue qualité analytique et subtilité phonétique des créateurs de l'alphabet v.t. aussi me paraît une conception superficielle provenant de manque de documents : comme on s'est trouvé en présence d'une graphie déjà évoluée au stade alphabétique, sans avoir dans les mains des inscriptions démontrant les diverses phases de son évolution on n'a pu

faire qu'admirer l'ingéniosité des inventeurs inconnus et assurément imaginaires. Les consonnes du turc, sous l'analyse de la phonétique moderne, ne présentent point des variétés dont la catastase ne dépendrait des voyelles qui les précèdent ou les suivent. V.Thomsen avait remarqué cette réalité.^{*)} Si une analyse phonétique avait présidé à la distinction des consonnes on n'aurait pas eu recours à la création de diverses consonnes, mais on aurait créé un système vocalique plus complet, comme nous venons de le faire en adaptant l'alphabet latin.

Quand on emploie $\aleph$ pour écrire ka ou ak, $\uparrow \downarrow$ pour ok uk koï ku, $\sphericalangle$ pour ki ik, $\int$ pour ke/i, e/ik, $\beta \text{ } \text{F}$ pour kō/ū, ö/ük, on ne marque pas par ces signes une distinction articulatoire; ici on se trouve en présence d'un système syllabique. Si une analyse phonétique présidait à cette écriture le caractère de la gutturale sourde serait unique et on aurait employé les voyelles exigées par la prononciation. L'adaptation d'un alphabet et l'invention de nouvelles lettres, secondées par une analyse phonétique, n'auraient jamais produit un résultat si compliqué.

II. Rapports chronologiques et géographiques

Les données chronologiques, établies jusqu'à présent, ne paraissent point favorables à prouver l'origine sémitique de notre alphabet. Les sources chinoises indiquent que déjà au commencement de l'ère chrétienne l'écriture existait dans les alentours du bassin du Tarim. (O.Donner, Journ.Soc.Fin.-ougr.XIV,p.17). "Déjà avant l'ère chrétienne les Ouigoures avaient demeuré au nord et au sud de Thian Shan; à l'est leur territoire s'étendait au delà de Turfan et de Hami." (Ibid.p.19) Cet auteur cite encore Iakuno: "On continuait à lire et à employer l'écriture chinoise, mais en même temps on parlait la langue turque et on l'écrivait sur du parchemin en lignes transversales". "Du Kan, où l'on était dévoué au bouddhisme, on rapporte encore qu'on a possédé un code turc" (Ibid.p.19)

Ces données historiques ne sont point compatibles avec la chronologie fixée par V.Thomsen à l'adaptation de l'alphabet araméen au turc. Voici ce que le grand orientaliste affirmait sur ce sujet :

"Si, en outre, on demande à quelle époque l'alphabet a pris nais-

^{*)} "Le son propre de la consonne a été sans doute dans la plupart des cas tout à fait le même; $\aleph$ ta par exemple n'a pas été différent de $\aleph$ tā, $\aleph$ ba n'a pas différencié de $\aleph$ bā etc." (Inscr.d.l'Orkh.p.17).

sance ou, en tout cas, est parvenu aux Turcs orientaux, nous pouvons avec assurance (c'est moi qui souligne) répondre que ce dernier fait n'a guère été possible avant l'époque où ce peuple a commencé un rôle dans l'Asie-Centrale, par conséquent vers le milieu du VIe siècle de notre ère. C'est aussi à cette époque ou peu après que les Turcs, notamment les Turcs occidentaux, commencèrent à étendre à l'Ouest leur domination, entre autres sur la Sogdiane, après avoir vaincu les Ephthalites et s'être ainsi mis en contact avec les peuples iraniens et la civilisation iranienne." Ce jugement se trouve donc en contradiction avec les attestations des sources historiques chinoises citées par O. Donner.

D'ailleurs la découverte des inscriptions épitaphiques de Talas, qui, d'après l'estimation chronologique des savants Danois, ne peuvent être plus récentes que de 500 (H. J. Heikel, *Altertümer aus dem Tale das Talas in Tūrkestan*, 1918), ne laisse plus aucune valabilité à l'époque fixée "avec assurance" par V. Thomsen à l'apparition de l'écriture turque.

Les données géographiques ne concordent non plus avec ce que V. Thomsen avance, que les Turcs occidentaux commencent au VIe siècle à étendre leur domination sur la Sogdiane; il est historiquement établi que des peuples turcs dominaient, depuis des siècles avant l'ère chrétienne, non seulement l'Asie-Centrale mais aussi le Sind et le Pandjab; nous citons O. Donner sur ces faits :

"Les peuples turcs, pendant des siècles ont successivement régné en Sogdiane, en Bactriane et dans l'Inde septentrionale..." (ouvr. cité, p. 24); "Pendant bien des siècles les Saces avaient demeuré dans la partie septentrionale de Sogdiane. Lorsqu'ils en furent chassés, environ 175 av. J.-C., par les Yuetchi, qui à leur tour avaient été poussés par les Hioungnou des provinces septentrionales de la Chine à l'ouest vers Ili et le lac Balkach, ils se retirèrent au sud en Kipin, à Arachosie (Kandahar) et à Drangiane (Seistan), où ils fondèrent un empire. Une partie se retira en Pandjab et en Sind, où ils rencontrèrent d'autres peuples scythiques qui y avaient demeuré pendant des siècles." (Ouvr. cité, p. 25).

"L'Empire fondé par les Yuetchi eut une étendue encore plus grande. Après avoir quitté les provinces chinoises du nord-ouest poussés par les Hioungnou, et après avoir chassé les Saces de la Sogdiane 175 av. J.-C., cette tribu turque s'établit dans les contrées autour du lac d'Aral et

continua de faire la guerre à leurs voisins..." (Ouvr.cité, p.27).

O.Donner, qui recueillit ces vérités historiques, s'efforce tout de même de faire dériver l'écriture turque de la forme arsacide de l'araméen, d'après des légendes numismatiques. Mais il paraît que sous l'influence des renseignements chinois l'hésitation s'empare de lui et il déclare ceci: "C'est pourquoi il est à croire que cette écriture originale, qui d'après les sources chinoises a été employée par les Ouigoures, les Turcs (Toukiou) et les Kirghis au IVe siècle, et qui est commune à tous ces peuples, est la même qu'on voit sur les monuments de l'Iénissey et de l'Orkhon, et que l'une de ces tribus l'a développée d'une manière indépendante pendant des périodes reculées..."(p.17).

Ce penchant sincère de O.Donner à un "développement indépendant" de la graphie turque cède aussitôt assurément devant le jugement prononcé par le maître, et ^{il} se donne grande peine pour prouver l'origine irano-sémitique de notre alphabet.

III. L'origine pictographique

Notre analyse de l'alphabet vieux-turc nous mène à juger inadmissibles l'adaptation et l'invention comme lui ayant servi d'origine. Seulement d'une pictographie évolutionniste pourrait surgir une graphie aux signes-consonnes multiples affectés aux diverses syllabes construites d'un même son. Les idéogrammes en évoluant deviennent des signes-mots, ensuite des signes-syllabes et enfin des lettres alphabétiques. C'est d'un pareil processus évolutif que, p.ex., les syllabes ka,ok,kı,ek,kö.. pourraient se trouver marquées de signes sortis des idéogrammes d'objets dont les noms commenceraient par ces syllabes; c'est ce qui est arrivé en réalité à la formation de toutes les séries consonnantiques de notre alphabet; ainsi avons-nous, p.ex., ka provenant de l'idéogramme de kapıg "porte", ok de ok "flèche", k_ı de kız "fille: symbolisée par vulva", ek; ik de eki/iki "deux: symbolisé par rameau ou fourche", kö,kü de, köz/küz "oeil".

Il est vrai que nous ne possédons pas les types intermédiaires des phases de cette pictographie évolutive; mais les formes des caractères-mêmes, surtout de quelques uns d'entre eux, sont si idéographiques que V.Thomsen, en 1922, en rééditant ses oeuvres, se sent obligé d'affirmer

ecci: "Toutefois, en ce qui concerne un certain nombre de ces signes, il ne paraît pas douteux qu'ils soient en dernière analyse idéographiques, représentant un objet déterminé dont la dénomination turque se reflète dans la valeur phonétique du signe". V.Thomsen après avoir signalé, comme idéographiques, les signes $\Downarrow$ j^1 , $\downarrow \uparrow q^0$, $\blacklozenge$ $b^2(+)$, confirme cette vue tout en visant à un élargissement de la conception idéographique: "Ces rapprochements, qui, à mon avis sont incontestables, font soupçonner qu'il y a d'autres signes dont il faut expliquer l'origine par la même voie, quoiqu'elle soit moins évidente et encore très douteuse." Ce doute réagit à son esprit et lui fait insérer la note suivante :

"Citons à titre d'hypothèses quelques exemples, qu'on trouvera peut-être plus ou moins fantastiques: Υ r^2 , $er = er$ "homm"; Υ l^2 , $el = el$ "main (avec l'avant-bras)"; $\blacklozenge$, $\blacklozenge$ t^1 , $at = at$ "cheval", N n^2 en-(cf. le thème en- "descendre" représenté par l'image d'un escalier ?); $\times$ Υ g, ag , peut-être = ag , filet, particulièrement si ce nom a pu désigner une épuiette de pêche; $\Pi \cap \square \diamond$ $\xi = \xi$ $asik$, porte (antrée de la tente)" Et il ajoute, comme pour se faire absoudre d'un péché scientifique: "Il va sans dire que la vérification exacte de ces rapprochements est hors de question."

Si l'on ne faisait que rapprocher tous les caractères de notre alphabet des formes idéographiques de quelques objets, on n'aurait sans doute d'autre résultat qu'une probabilité d'une origine idéographique. Les objets conjecturés par un savant d'avoir servi de modèles idéographiques pourraient toujours être contestés par un autre, qui se croirait en droit de leur opposer d'autres, jugés plus conformes d'après des raisons subjectives. Pour mettre une limite à l'arbitraire et assurer les conditions d'un déterminisme scientifique, il nous faut une méthode autre que le rapprochement subjectif pratiqué par ceux qui ont préconisé l'origine idéographique. Les deux séries d'objets idéographiés proposées par V.Thomsen et Polivanof (ou Caferoğlu), comparées l'une à l'autre, montrent des oppositions de cette nature; les cinq objets supposés idéographiés par l'école russe

+) Il paraît que Polivanof, savant russe, a énoncé et défendu en 1922-3, une théorie idéographique concernant l'alphabet vieux-turc; le prof. Caferoğlu, qui nous renseigne dans un article des travaux des savants russes sur ce sujet adopte la théorie idéographique et signale cinq caractères comme représentant des objets: $\uparrow$ ok "flèche", $\Downarrow$ yay "arc", $\blacklozenge$ eb "maison", $\blacklozenge$ tag "montagne", $\perp$ süngü "balonnette" (Ülkü No.43, 1936).

sont: la flèche, l'arc, la maison, la montagne et la balonnette; les quatre de ceux-ci s'opposent à des objets avancés comme modèles idéographiques par V.Thomsen; la flèche, la lune, la tente turque (avec son grillage caractéristique) et le cheval. Seule la flèche réunit l'opinion des deux parts; maison et tente exposent deux conceptions différentes: celui qui suppose les anciens créateurs de la pictographie turque posséder déjà des maisons bâties a une autre idée du mot gh par rapport à celui qui les croit nomades. Les troisième et quatrième signes représenteraient d'après Thomsen la lune et le cheval et d'après Polivanof l'arc et la montagne. Et chacun de ces savants a ses raisons.

La pictographie spontanée a fait son apparition partout sur notre globe, depuis les époques paléolithiques des cavernes; mais c'est seulement sur quelques régions déterminées que ces pictographies ont abouti à former des systèmes spéciaux d'écriture. (Egypte, Crète, Sumer, Chine, Elam, Inde, Mexique etc.) On doit aussi prendre en considération que quelques uns de ces systèmes se sont basés sur des signes venus de dehors: le système cunéiforme a pour base les linéaires sumériens, que les premiers colons de la Mésopotamie méridionale possédaient déjà en venant s'établir dans ce pays. (A.Cevat Alf.mençei p.28). Le système hiéroglyphique de l'Egypte aussi a pour base des idéogrammes importés (ibid.p.56). De son côté chacun de ces systèmes graphiques a une étendue géographique plus ou moins large. Eh bien, c'est de ces considérations préliminaires que nous avons commencé nos recherches; nous nous sommes dits: puisque l'écriture à demi syllabique des anciens Turcs ne peut être l'adaptation d'une forme alphabétique ou l'invention libre de quelque commission de prêtres ou de savants, il se peut qu'elle eût fait partie d'un des systèmes anciens d'écriture idéographique. En ce cas, notre alphabet aurait la même origine que le système d'écriture, dont les signes concorderaient, ou montreraient quelques relations formelles avec ses caractères. Partant de ce point, nous sommes arrivés bientôt à découvrir que notre alphabet avait réellement des attaches d'origine avec le système linéaire des Sumériens. Alors nous nous sommes demandé encore ceci: comme il est déjà reconnu que les anciens

colons de la Babylonie arrivant à Sumer possédaient cet ancien système linéaire, ne serait-ce pas évident que la graphie turque et le système linéaire de Sumer proviennent d'une même origine?

D'autre côté, ne nous contentant de la seule comparaison des caractères v.t. avec aux linéaires sumériens, nous avons eu recours aussi à des rapprochements avec les autres systèmes anciens, égyptien, proto-indien, chinois, minoen, et chaque fois que nous avons remarqué quelque similitude nous n'avons pas manqué de la signaler.

IV. L'Analyse et la comparaison des signes.

Prenons une à une les séries des consonnes qui caractérisent l'alphabet vieux-turc.

a) La série des labiales :

Cette série contient quatre signes :

1. b¹; ses formes :

Iénissey : J ǂ ǃ Ǆ (Thomsen), J ǂ ǃ Ǆ (Jensen), JJ ǂ ǃ Ǆ ǅ
(O.Donner);

Orkhon : ǂ ǃ (Thomsen), ǂ (Jensen), ǂ (O.Donner), ǂ ǃ Ǆ (Ongin, O.Donner).

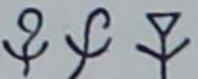
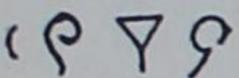
Ce signe a la valeur syllabique ba au commencement du mot: ǂ ǃ baǃ "tête", ǂ ǃ Ǆ ǅ b^ardı "il alla" etc. Il s'emploie aussi comme simple lettre alphabétique pour construire des syllabes avec les autres voyelles vélares: > ǂ bu "celui-ci" ǂ ǃ Ǆ ǅ bunı acc. du préc., ǂ ǃ Ǆ ǅ dud^un "peuple" | ǂ ǃ Ǆ ǅ bolm¹ǃ "fut" etc.

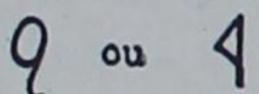
Ce caractère v.t. n'est autre chose que la représentation réduite et linéarisée de la tête "baǃ"; c'est le signifié "baǃ" qui a donné de son nom la valeur phonique du signe.

Nous rapprochons de ce signe le linéaire sumérien No.129 (Barton I), représentant la tête. En devenant phonogramme, le trait qui désigne l'oeil a été négligé, ainsi que la ligne parallèle du cou; cette réduction se commande par la commodité du tracé. Le signe est incliné à 45° dans plusieurs positions de l'Iénissey et de l'Ongin, et il devient plus dressé à Orkhon. La courbe du crâne se trouve tournée généralement en bas et seulement dans quelques positions à l'Iénissey en haut.

Le caractère remarquable qui unit le signe V.turc et le linéaire sumérien c'est le cou assez allongé.

La pictographie égyptienne représente la tête humaine de profil, sans cou, et par ce caractère cet hiéroglyphe égyptien s'éloigne du signe v.t. b¹ (ba). (cf. Gardiner D1 p.442). Mais la face dans la même pictographie a un signe pourvu d'un petit cou.

La pictographie Chinoise simplifie extrêmement la représentation de la tête dans l'idéogramme du corps humain. Mais le signe qui représente l'enfant exagère la tête et l'allonge jusqu'aux bras; la partie supérieure de ce signe est d'une similitude remarquable avec diverses formes du caractère v.t. - L'idéogramme de finir, d'avoir exécuté, dans l'écriture chinoise, n'est autre chose qu'un signe représentant la tête (). Cela s'explique du mot baş "tête, chef" d'où dérive başar "exécuter complètement, achever"; c'est la même relation sémantique que nous trouvons dans fr. chef, achever; angl. chief, achieve etc. L'exagération de la tête dans l'idéogramme -enfant provient de ce que l'enfant a été considéré comme le commencement de la vie, idée que s'exprime en turc encore par le thème baş-: başla-.

La pictographie linéaire crétoise (minoenne) a une représentation de la tête de profil provenant du pictogramme ; ce signe montre une grande ressemblance avec quelques unes des formes lénisséennes de notre caractère b¹ (ba). La lettre anc.sémitique reş aussi représente la tête humaine de profil; le nom de cette lettre reş signifie aussi la même partie du corps.

En observant toutes ces formes on remarque facilement que la tête se représente tantôt par une courbe tantôt par une forme triangulaire. Le linéaire sumérien aussi expose en son développement des états courbés et triangulaires (cf. le développement du signe No.129 dans Barton I.)

Voyons maintenant les noms des signifiés ou les valeurs phoniques des signes devenant phonogrammes ou simples lettres alphabétiques:

Le caractère vieux-turc etc. a la valeur ba et b¹, valeur qui lui vient, comme nous l'avons expliqué, du nom "baş" de son ancien signifié.

Le linéaire sumérien a la valeur phonique sag qui signifie "tête, chef, premier etc." La lettre anc.sémitique se nomme

"res" et signifie "tête".

Tous ces signes se composent d'une courbe plus ou moins fermée ou d'un triangle, représentant la tête, et d'un allongement, représentant le cou; leurs valeurs phoniques proviennent respectivement du nom de la tête, dans chacune de ces langues. En chinois, nous trouvons reflété dans l'idéogramme de l'achèvement le rapport sémantique de chef (tête).

Si tous ces signes ou quelques uns d'eux s'identifient originellement, leur séparation a du sans doute avoir lieu avant qu'ils deviennent des phonogrammes.

Quant à la lettre arsacide (pehlevi) $\cup$ "b", si elle est de la même origine que le caractère $\cup$ b^1 , on doit la considérer dérivée de lui jusqu'à ce qu'on prouve une autre provenance à sa valeur phonique. En effet, si la valeur ba, b^1 du caractère v.t. lui vient de son signifié ba $\int$ "tête" et si l'on reconnaît l'identité de ce signe et de la lettre araméenne $\cup$, il est à admettre, comme corollaire du théorème, que c'est le type v.t. qui a servi de modèle à cette lettre des alphabets sémito-iraniens.

2. b^2 ; ses formes

Iénissey : ⌘ (Thoms.), $\text{⌘} \uparrow$ (Jens.) ⌘ ⌘ ⌘ ⌘ (O. Donn.)

Orkhon : ⌘ (Ork. I, II Thom.) ⌘ (O., T.), ⌘ (Ork. III. Thom.),

⌘ (O. Donn.). Ongin : ⌘ ⌘ (O. Donn.)

C'est le b^2 de Thomsen; il a la valeur syllabique eb et be : $\downarrow \times \text{⌘}$
ebde "dans la maison", $\text{⌘} \uparrow \text{⌘}$ ebin "sa maison"; $\text{⌘} \text{⌘}$ beg "prince", etc.
Il sert à former des syllabes avec des voyelles palatales; $\uparrow \uparrow \text{⌘}$ bir "un",
 $\uparrow \uparrow \text{⌘}$ böri "loup" etc.

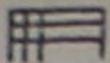
3. Le même caractère en une position couchée marque le son m. Voici ses variantes :

Iénissey : ⌘ (Thom.) ⌘ ⌘ (Jen.) ⌘ ⌘ ⌘ (O. Donner)

Orkhon : ⌘ (Thom. Jen. Donn.); Ongin : ⌘ ⌘ ⌘ ⌘

L'Emploi du même signe aux sons b et m provient de la permutation dialectale de b : m. Ainsi a-t-on : $\text{⌘} \text{⌘}$ ben "moi" et $\text{⌘} \text{⌘}$ men id. $\text{⌘} \text{⌘} \text{⌘}$
benkü "éternel" et $\text{⌘} \text{⌘} \text{⌘}$ menkü id. etc.

Ce caractère n'est autre chose que la représentation réduite de la maison, en turc eb et dial. em (Şor. Rad.). Voici les idéogrammes que nous rapprochons de lui.

Linéaire sumérien: No.281 (Barton.I) et variantes: "maison, bâtiment".

En réduisant le coin gauche de ce linéaire on a le caractère b^2 . Les variantes sortent toutes du même signe. Il est à remarquer qu'ici aussi on rencontre des types cursifs $\bowtie$ $\bowtie$ (Iénis.) $\bowtie$ $\bowtie$ (T. et Ongin).

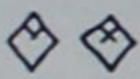
La forme la plus complète de ce signe est $\bowtie$ $\bowtie$, et elle se rencontre aussi bien à l'Iénissey qu'à Orkhon. Le monolythe Ork.III la présente stylisée:

La pictographie égyptienne a les hiéroglyphes suivants (cf. Gardiner sign-list. p.481):

O 1 maison, "harim".   6 bâtiment, en plan   38 coin d'un mur, 45.

Le coin de 6 et le réduit de 45 montrent une ressemblance frappante avec les formes Iénisséennes $\bowtie$ $\bowtie$ de notre caractère.

La pictographie proto-indienne aussi a les signes suivants:

No.61 (Hunter p.209) "(plan de) bâtiment"; le coin supérieur est remarquable.

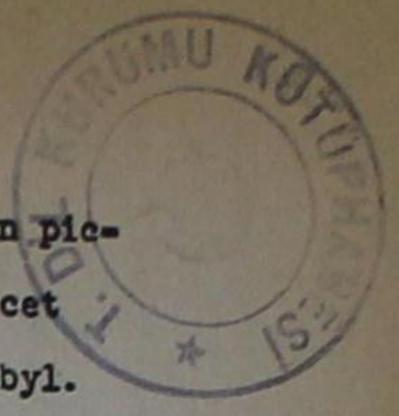
No.130 (ibid.p.206) "coin d'un mur"

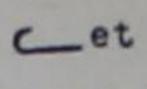
Le témoignage de ces signes nous oblige à voir dans le caractère $\bowtie$ $\bowtie$ $\bowtie$ le coin d'une maison, et non le toit d'une tente.

La pictographie minoenne a No.42, représentant un angle "perhaps of building" (Scrip.Min.p.198).

V.Thomsen, Jensen et O.Donner ne trouvent rien à rapprocher de ce signe à valeur b^2 . Mais il me paraît que la forme $\beth$ du b sémitique, rapprochée par Thomsen à $\beth$ b^1 , peut être considérée plutôt comme une réduction du signe $\bowtie$ b^2 (elle s'obtient parfaitement en réduisant la partie pointillée du signe.)

Si la valeur phonique m du signe vient de turc em (= eb, maison) les lettres sémito-iraniennes à valeur m ($\bowtie$ $\bowtie$ $\bowtie$), avancées comme identiques du signe v.t. $\bowtie$ m , doivent se considérer dérivées de ce dernier jusqu'à ce qu'on prouve une autre provenance à cette valeur; le contraire est impossible. Le vrai m (mem) vieux-sémitique $\bowtie$ $\bowtie$, qui représente l'eau, n'a aucune ressemblance avec $\bowtie$ et variantes.

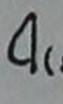

4. Le dernier caractère labial, p 11 ,paraît être sorti d'un pictogramme représentant la houlette. Un linéaire sumérien représente cet objet: et "houlette, crook of a shepherd" No.77 (Bart.Babyl. Writing I).L'hiéroglyphe égyptien "peasant's crook" (Gard.s.39 sign-list) est identique.

Le mot turc qui a dû donner sa valeur phonique à ce signe doit être quelque variante archaïque du vocable qui signifierait bâton, baguette, houlette, pipe etc. Les mots sopa "gourdin, bâton; çoban sopaı = houlette de berger" cubuk "baguette, pipe etc.", supposent des formes simples sop-, çup-; d'ailleurs çöp "baguette, brin" çop "massue" sont les témoins les plus simples de cette dérivation, à laquelle s'attache aussi çomak "bâton, massue"; le mot çoban (çop+an) "berger" signifierait donc "l'homme à houlette, à gourdin".

La labiale p ne se rencontre guère au commencement des mots dans les dialectes qui gardent les caractères archaïques de la langue.

Tableau comparatif des signes de la série des labiales:

Caractères v.t. (formes normales)	Valeurs	Noms des idéogr.	Linéaire Sumériens	Divers idéogrammes et signes rapprochés
J 9	b ¹	baş "tête"		etc.chin. "achèvement" minoen, "tête" "res" (anc.sem)
⋈ ⋊	b ²	eb "maison"		égypt. "bâtiment en plan" égypt. "harim" Proto-indien "plan d'un bâtiment"
⋉ ⋈	m	em "	(le coin réduit)	(le coin réduit) proto-ind. "coin d'un mur" minoen, "coin d'un bâtiment"
9 7	p	cop, sopa "houlette, gourdin"		égypt. "peasant's crook"

b) La série des dentales.

Il y a quatre caractères en cette série: deux pour les sourdes, et deux pour les sonores.

1. $\hat{\wedge}$ t¹; ses variantes :

Iénissey: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ (Thom.) $\hat{\wedge}$ $\hat{\smile}$ (Jen.O.Donner)

Orkhon : $\hat{\diamond}$ $\hat{\circ}$ (I,II.) $\hat{\circ}$ $\hat{\diamond}$ (III.Thom.) $\hat{\circ}$ $\hat{\diamond}$ (Jen.) $\hat{\circ}$ $\hat{\circ}$ $\hat{\diamond}$
(O.Donn.)

Ongin : $\hat{\wedge}$ $\hat{\diamond}$ $\hat{\circ}$ $\hat{\diamond}$ (O.Donner).

Ce caractère a la valeur syllabique ta, at au commencement des mots: $\hat{\wedge}$ tag "montagne", $\hat{\wedge}$ at₁ "1. son cheval, 2. son nom" etc. Avec les autres voyelles vélaires, il s'emploie comme simple lettre alphabétique à valeur t: $\hat{\wedge}$ > ot "feu", $\hat{\wedge}$ | alt₁ "six", >> $\hat{\wedge}$ | altun "or", $\hat{\wedge}$ | it₁ "il envoya" etc.

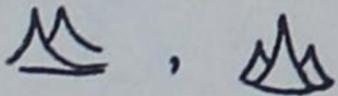
Le signe $\hat{\wedge}$ est la réduction d'un idéogramme représentant tag "montagne", et c'est du nom de son signifié qu'il a gagné sa valeur phonique.

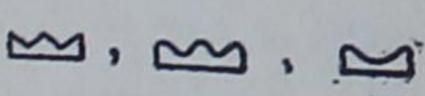
Du type $\hat{\wedge}$ dérive, par l'arrondissement des côtés de la pointe inférieure: $\hat{\circ}$ $\hat{\circ}$; et par l'allongement de la même pointe: $\hat{\diamond}$

Ici encore on remarque la courbure remplacer graduellement la pointe rectangulaire: $\hat{\wedge}$ $\hat{\smile}$. Le signe $\hat{\diamond}$ d'Ongin paraît une stylisation du type $\hat{\circ}$. La forme $\hat{\wedge}$ est remarquable, et peut avoir dérivé d'un type non attesté: $\hat{\wedge}$

Les idéogrammes rapprochés de ces caractères.

Linéaire sumérien: $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ $\hat{\wedge}$ etc. "montagne, campagne. montagneuse etc." No.322 (Barton I). Il est à remarquer que ce signe désignait aussi le cheval, ce dernier étant synonyme de montagne: Kur en sumérien.

Pictogramme chinois "montagnes" (Ball, sign-list, No.103).

Hiéroglyphes égyptiens: (Gardiner, sign-list. p.477 No.25,26).

Pictogr. Proto-indien: (Hunter, p.206, No.135)

Pictogr. minoen: , etc. (Scrip.Min.113, p.223).

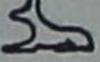
Partout c'est par des pointes qu'on représente les montagnes et les campagnes montagneuses. En Egypte, les pointes s'arrondissent. De tous ces signes c'est le linéaire sumérien qui a plus d'analogie formelle avec le caractère v.t. Parce que de ses trois pointes les deux sont superposés; par l'élimination de la troisième, le caractère se tire facilement du linéaire à trois pointes.

2. h t²; ses variantes :

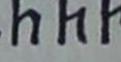
Iénissey: ; Orkhon

Ce signe forme des syllabes palatales: $\gg$ h t^em^lr "fer",   t^enri "ciel",   t^ort "quatre",   yiti "sept" etc.

Ce signe paraît provenir d'un idéogramme représentant le chien, "it" (la plup.d.dial) en turc; et c'est de ce mot qu'il a reçu sa valeur phonique. Le sumérien No.516 (Bart.I.) est expliqué comme pictogramme d'un chien " couchant".

En Egypte, parmi les hiéroglyphes du chien, il y a ceci: (recumbend dog E 15 Gard.); en le linéarisant nous avons: , qui représente le caractère v.t. h en une position couchée. (cf.aussi minoen No.71.p.208 Scr. Min.)

Le signe chinois du chien n'est pas sans similitude avec notre caractère.

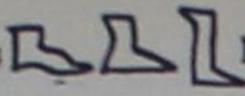
Les formes araméennes du t (arsac.) s'identifient facilement avec le caractère v.t. h ; le sémitique (quadratschrift) aussi se rattache à ce type; mais le phénicien + X t, qui est le plus archaïque des types sémitiques, diffère totalement de l'araméen. C'est cette importante caractéristique que nous rencontrons en comparant plusieurs signes de notre graphie avec les lettres phéniciennes et araméennes.

3. d^l; ses variantes: (Iénissey) et parfois (Thom.)

Il a la valeur syllabique ad et forme des syllabes vélares du même son :

  $\gg$ adak "pied", $\gg$ D yadağ "piéton" $\gg$ Y sad "un titre"   budun "peuple" etc.

Les pictogrammes du pied (et de la jambe) sont la source de ce caractère; le turc adak (Uyg.Div.) "pied" a donné au signe sa valeur phonique. Les idéogrammes rapprochés:

Linéaires sumériens No.207 (Bart.I)

Hiérogl. égypt. (Sign-list No.56 Sect.D.Gard.)

Pict.linéaire minoen: : No.11 (Scrip.Min. p.184).

Le plus archaïque type de notre caractère doit être celui dont la ligne brisée se compose de trois parties; la quatrième a dû venir sans doute plus tard, pour la symétrie du signe. La cursivité iénisséenne est remarquable.

Il est à remarquer, que l'onde aussi se représente partout par des idéogrammes de ce type; et c'est de cette similitude sans doute que parmi les significations du linéaire sumérien affecté à l'onde nous rencontrons celle du pied. /Bart.II. p.254, signif. 20.foot (?)/.

Le phénicien "d" n'a pas de rapport au caractère v.t.

L'arsacide "d" n'est qu'une simplification de notre caractère. L'araméen et le quadratschrift s'en éloignent de beaucoup.

4. X d^2 ; il n'a que + comme variante.

Ce signe a la valeur syllabique ed et forme des syllabes palatales : edgū "bon",   idi "maître", N öd "temps etc.

C'est, paraît-il, le mot ediz, edis (Uyg.Tchag.) "haut" qui lui a donné sa valeur phonique; le pointu aussi se nomme, dialectalement, edū (Kumd.) Comme idéogramme, il représente des pointes opposées, et nous avons vu que les hauteurs, les monts se représentaient par des pointes. Le même linéaire de la montagne, en Sumer, a la variante qui s'identifie facilement avec notre caractère.

Ce signe reste sans modèle en araméen ou arsacide.

Note- 1. Hrozny nous apprend que en Hittite-hiéroglyphique le signe représenterait roi. Un signe pointu de ce type figure partout hauteur, d'où supériorité, royauté et roi pourrait bien en dériver. Nous trouvons un rapport sémantique de cette nature dans les mots turcs idi "Maître" et edis "haut, supérieur", représenté par des pointes opposées.

Note- 2. Le signe Hittite-hiéroglyphique à la valeur ta; ce signe est remarquable encore de ce point que hit. padai pourrait signifier "pied" à côté de turc badjak "jambe" put (Alt.) "pied" pat-(soyun) "marcher" etc.

Tableau comparatif des signes de la série dentale

Caractères v.t. (formes normales)	Valeurs	Noms des idéogr.	Linéaires Sumé- riens	Divers idéogrammes et signes rapprochés
	t ¹	tag "montagne"		 egypt. min. proto-ind chin.
h	t ²	it "chien"	"chien"	chinois egypt. linéaire
	d ¹	adak "pied, leg"	"pied"	égypt. cf. aussi minoen: (Scrip. Min. p. 184)
x	d ²	ediz "haut" edū "pointu"	"montagne, variante"	

c) La série des gutturales.- Cette série contient sept caractères, 5 pour les sourdes et deux pour les sonores :

1. $\mathbb{N}$ k^a et ak; ses variantes : Iénissey : $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$; Orkhon $\mathbb{N}$

Ce signe a la valeur syllabique ka : $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kapig "porte", $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kağan "khan"; et ak (à la fin), $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ dybl^ak "mauvais" $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kulkak "oreille" etc. Parfois il s'emploie aussi comme simple lettre alphabétique: $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kul "esclave" $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kilmig "a fait" etc. A la fin du mot ka s'écrit toujours avec la voyelle $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ $\mathbb{N}$ kağanka "au khan" etc.

Ce signe paraît être la réduction du linéaire représentant la porte: "door, door valve" No.87 (Bart. I.)

Si l'on élimine les parties pointillées de ce signe réduit on a le type Iénisséen $\mathbb{N}$; les variantes en sortent par de simples simplifications.

Le signe minoen qui se rapproche de l'hiéroglyphe égyptien "palace" présente une conformité remarquable avec notre caractère.

Le kh araméen et arsacide ($\mathbb{N}$, $\mathbb{H}$) montre une ressemblance frappante avec le caractère v.t.; mais le (quof) phénicien (Φ) reste loin de ce type.

2. $\downarrow\uparrow$ q²; il a la valeur syllabique ok, uk, ku et sert à former des syllabes avec les voyelles o, u : ko, ku; p.ex. $\downarrow$ ok "flèche" dans $\downarrow\downarrow$ on ok "dix flèches" $\downarrow\downarrow\downarrow$ okun "d'une flèche" (instr.de ok); $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ t²kuz "neuf" (nombre), $\downarrow\downarrow$ yok (et $\downarrow\downarrow\downarrow$) "pas, non" etc. On rencontre aussi $\downarrow\downarrow\downarrow = \downarrow\downarrow\downarrow$ kul "esclave" etc.

La flèche, en turc ok, est idéographiée par ce signe. En sumérien aussi la flèche est représentée par le signe $\downarrow$ No.62 (Bart.1) et se compose souvent avec d'autres signes; deux flèches signifient "aide, s'entre-aider". En Égypte un soldat tenant arc et flèche est hiéroglyphié, mais la flèche n'existe pas séparément.

Dans la pictographie minoenne la flèche est très souvent représentée:

$\uparrow\downarrow, \uparrow\uparrow$ etc.

L'arsacide $\downarrow$ "q" peut, à la rigueur, se tirer du caractère en éliminant le trait gauche, pour en faciliter l'écriture.

3. $\triangleleft$ q² et $\triangleright$ (Iénissey); il a la valeur syllabique ki : $\downarrow\downarrow$ kiz "fille" $\downarrow\downarrow\downarrow$ balik "ville", $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ kirk "quarante" etc. On écrit aussi $\downarrow\downarrow\downarrow$

Ce signe doit sa valeur phonique au mot kiz "fille", symbolisée par le linéaire sumérien $\triangleleft$ (et $\triangleleft$ Ball) "vulva", No.497 (Bart.1.)

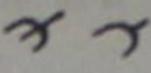
4. $\uparrow$, $\downarrow$ k²; variantes $\downarrow$ (Iénis.) $\downarrow$ (Ong.); il a la valeur syllabique ek, ik, et forme des syllabes palatales avec les voyelles e, i: $\downarrow\downarrow$ ik² "deux" dans $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ ikin ara "entre les deux"; $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ kel-ti "il vint", $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ kisi "personne" $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ kök "bleu" $\downarrow\downarrow\downarrow\downarrow$ küñ "une esclave" etc.

Ce signe symbolise le nombre deux "iki" en turc, et de ce mot il reçoit sa valeur phonique. Primitivement il devait représenter un rameau ou une fourche; les mots germaniques all. zwei "deux" et zweig "rameau", angl. two "deux" et twig "rameau" sont de nature à nous rendre compte du rapport de iki "deux" à l'idéogramme du rameau.

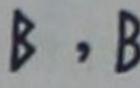
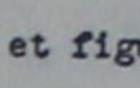
Le linéaire sumérien $\downarrow$ No.92 "rameau de roseau" forme un terme de comparaison pour ce signe.

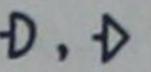
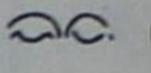
5. $\uparrow$ g²; ce signe n'est qu'une variante du précédent. Le rapport phonique de ces deux signes tient à la permutation dialectale k = g; p.ex. ekiz = egiz "jumeaux", ekin = egin "labourage" etc. Ainsi a-t-on :

ԲԻԻԻԻ bitig pour bitik "écrit", ԲԻԿԻԻ bilig pour bilik "savoir"
ԲԻԿԻԿ bōriteg pour bōritek "comme un loup" etc.

La lettre arsacide "h" peut bien rappeler la figure d'un rameau ou d'une fourche, symbolisant deux.

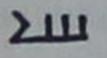
6. Բ Բ (Orkh.) k^ō; il a la valeur syllabique kō/kū, ōk/ūk et parfois s'emploie comme simple lettre k. à valeur palatale: ԿԻԲ ōkūg "nombreux" qui s'écrit aussi ԿՅԻ; ԿԻԻԻ ōtūken "nom propre de la forêt natale des Turcs" qui s'écrit aussi ԿՅԻԻ etc.

Le type archaïque de ce signe est , et figure les deux yeux; le mot kōz "oeil" a dû donner à ce signe sa valeur phonique; la variante tient sans doute à une raison de gravure.

Le linéaire sumérien No.406 (Bart.I.) "oeil" sert très bien comme terme intermédiaire de comparaison. Le linéaire minoen (Scr. Min. p.182) figure les deux yeux à la fois, comme c'est le cas dans le caractère v.t. Le système égyptien représente l'oeil avec la pupille. A l'alphabet phénicien aussi l'oeil figure dans la lettre dont la valeur phonique vient du sémitique ayin "oeil". A l'alphabet arsacide le signe reste sans modèle.

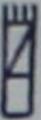
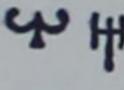
7. Կ Կ Կ) (Կ Կ Կ Կ Կ Կ g¹(g̃¹); il a la valeur ag (ağ), ig/ug (ig/ug) etc. p.ex. Կ Կ ağı "richesse", Կ Կ Կ kağan "khan", Կ Կ Կ Կ Կ yağı "ennemi", Կ Կ Կ Կ Կ kağanıg "le khan acc.", Կ Կ Կ Կ Կ bardıg "tu allas" etc

Ce signe tient à quelque instrument de pêche ou de chasse; V.Thomsen avançait la supposition de considérer ce signe comme figurant ağ "filet" ou "épuisette de pêche". Dans le Divan de Kâşgari nous trouvons argag "Angelhaken" et irgag "Eishaken"; d'ailleurs, -ag/k est un suffixe d'instrument.

Le linéaire sumérien No.68 (Barton) est supposé d'avoir figuré originellement "a trap". La signification "to pinch off" prête à conjecturer un instrument qui pince, qui attrape, etc.

La riche pictographie égyptienne ne produit rien de ce type; mais parmi les linéaires minoens il y a deux signes d'une ressemblance frappante à notre caractère: (et variantes) No.30 (Scr.Min.p.192), (ibid.p.228). On interprète le premier comme instrument d'usage incertain, et le second comme variante possible du "crook".

Tableau comparatif des signes de la série des gutturales.

Caractères v.t. (formes normales)	Valeurs	Noms des idéogr.	Linéaires Sumériens	Divers idéogrammes et signes
N Ñ	:ka, ak	:kapiğ :"porte"	☒ "door, door valve"	Minoen égyptien "palace"
↑ ↓	:ok, uk :ko, ku	:ok :"flèche"	↓	signes minoens "flèche"
◁ ▷	:k ₁ , ik	:kiz :"fille" :symboli- :sée par :vulva	◁ "vulva" / ▷ Ball/	
ƒ)	:k ² :ek, ik :etc.	:eki/iki :"deux" :(symbo- :lique)	↓ "rameau de roseau"	
ƒ ƒ	:g ²	:idem :variante :du préc.	:idem	
Ĥ B	:kō, kū	:kōz/kūz :"oeil" :/les :detx yanŷ	◁ ▷ "oeil"	signes minoens "les yeux"
𐎠 𐎡 𐎢	:g ¹ :(g ¹)	:argag :irgag :"taken"	𐎠 𐎡 "trappe"	minoen "instr.d'usage incertain" minoen, variante de crook

d) La série des y (i consonne)

Ce sont trois caractères : D , 9 , 3

1. Le premier de ces signes a le plus souvent une valeur syllabique, ya ou ay; exemples : 𐎠𐎠D yağ₁ "ennemi", 𐎠𐎡D yaz₁ "plaine" 𐎡D yağ₂ "1. âge, 2.larme"; D ay "mois" dans: 𐎠𐎡𐎢𐎣D ayartuk₁ "un mois plus...", bisincay "le cinquième mois", D 𐎢 bay "riche" etc. Il s'emploie aussi comme simple consonne avec la voyelle > o,u, ou bien avec le signe ↓ ok; p.ex. 𐎢𐎣>D yurt "la yourte", ↓>D et ↓D yok "non, pas il n'y a pas" etc.

2. Le deuxième signe 9 forme des syllabes en i/i et en ū/ū surtout au commencement des mots: 𐎡𐎠9 yir "terre, pays", 𐎠𐎡9 yiti

"sept" 𐎗𐎎𐎑 yıl "année" etc. Il s'emploie aussi syllabiquement, sans voyelle: 𐎗𐎎 yir, 𐎗𐎎𐎑 yiti 𐎗𐎎 yüz, etc.

3. Le troisième signe aussi a la valeur d'un y, qu'on suppose nasalisée: 𐎗𐎎𐎑 çıgay "pauvre", (on peut lire aussi çıgan, cf. Divan, Mitteltürk. Brockelmann), 𐎗𐎎𐎑 koy "mouton", on lit aussi kon (cf. Divan Mitteltürk. Brockelmann.), 𐎗𐎎𐎑 tay "poulain" (cf. tana "jeune taureau"). Le même signe se trouve employé à une valeur qu'on ne peut soupçonner de nasalisation; p.ex. 𐎗𐎎𐎑 D yaydım II.9. "j'étendis, je dispersai" etc.

Ces trois signes se composent: 1. d'un arc et de sa corde, 2. d'un arc retroussé, à l'un de ses bouts, 3. de deux arcs croisés. A la base de tous les trois c'est toujours l'arc, en turc ya(y) (la plupart des dialectes); d'où la valeur phonétique de ces signes.

L'arc est pictographié dans le système linéaire sumérien de ce signe: , qui, dressé et réduit de ses bouts, devient le caractère v.t. D ya, ay, y¹.

Le proto-indien avait exactement le signe que Hunter interprète comme arc (Hunter, Script of H. and M. p. 206 No. 158).

Les différences des trois signes paraissent conventionnelles.

4. A cette série on doit ranger aussi le signe vocalique , qui se compose de deux arcs croisés et opposés. Le rapport qui le rattache à la série des y est le même que celui du vocalisé en arabe. C'est le produit de l'évolution phonique arrivé sans doute au dernier stade de cette écriture. En latin aussi on voit i et i consonne (j-y).

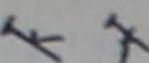
On trouve ce signe employé dans les mots suivants: 𐎗𐎎𐎑 el (e/il) "peuple" /que Radloff lisait bel, et le supposait signifiant "Götzenbild"; c'est Thomsen qui a découvert le sens du signe; 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎𐎑 yi/etmiş "soixante-dix"; 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎𐎑 bi/eş "cinq", 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎𐎑 e/işim "mon camarade, ou mon épouse" etc.

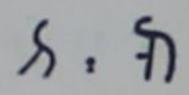
e) La série des liquides :

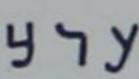
Cette série comprend quatre caractères : 1. r¹; ses variantes: iénissey: 𐎗𐎎 Orkhon: 𐎗 ; il a la valeur ar, et s'emploie aussi comme simple r avec les voyelles vélares : 𐎗𐎎 art^uk "plus, surplus", 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎 𐎗𐎎 urti "il frappa", 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎 𐎗𐎎 bardı "il alla" 𐎗𐎎𐎑 𐎗𐎎 kara "noir" etc.

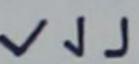
Ce signe représente une hache; en ajoutant le trait supérieur nous

avons l'image de cette arme , parmi les linéaires minoens la hache est représentée d'une pareille image (Scrip.Min.12 p.185).

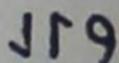
Barton aussi nous donne un linéaire dont les variantes rappellent notre caractère: No.12(Bart.I.) Ce linéaire représente le fendage (du bois) avec quelque instrument, sans doute une hache. Le turc yar-(la plup.d.dial.) "fendre", d'où yarag/k "arme, instrument; nécessaire" yargı "fendage" yargı "scie" etc. Il est supposé yargak (comme orgak) qui signifierait hache. C'est de yar- que ce caractère reçoit la valeur "ar" et ensuite "r". Il est à remarquer que la signification de juger et de juge, qui figure parmi les sens du linéaire, s'exprime aussi en turc par le même verbe: yar- (cf. yargı "jugement", yargıç/cı "juge" etc.); cette particularité renforce la conviction à l'égard de l'origine pictographique du signe.

La pictographie chinoise a un signe du couteau () qui montre une ressemblance avec le caractère v.t.

Les formes du r en arsacide (Pehlevi) se rattachent facilement aux variantes de notre caractère. Mais le r phénicien et vieux sémitique, qui vient de reş/roş "tête", diffère totalement de notre signe.

2. l¹; ses variantes: iénissey: Orkhon:

Ce signe a la valeur al: alp "l. héros, vaillant; 2. al¹p "en prenant", altı "six", altun "or", kaltım "je restai" etc.

Il s'emploie aussi comme simple l avec les voyelles vélaires: yl "an, année", kılmiş "il fit", oğlım "mon fils" etc.

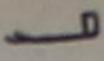
Ce signe paraît figurer le bras, formant angle au coude. Le turc kol "bras" est la source phonétique de ce signe. La première valeur syllabique devait-être ol d'où al et ensuite l (vélaire). Le mot dal "épaule" paraît être synonyme de kol.

Le système linéaire des Sumériens a des signes représentant l'angle du bras, le coude: No.69, No.312; et la courbure de l'épaule

dal en turc: No.99.

Le système minoen représente le bras, le coude, très distinctement par double ligne: (a) (b) (No.8, p.183).

L'héroglyphie égyptienne représente le bras en différents angles

et le combine avec plusieurs objets: No.36 et suiv. (List-Sign. Gard.).

3.4. Υ l^2 , Υ r^2 ; ces deux signes ont les valeurs syllabiques el, er et s'emploient aussi comme simple l, r pour former des syllabes palatales: Υ l^2 "cinquante", Υ r^2 kelip "en venant", Υ h Υ l^2 "mourut" Υ r^2 "homme, acc.", Υ h Υ r^2 "était", Υ h Υ r^2 turc. etc.

Ces deux caractères ne font qu'un signe Υ l^2 , d'où Υ r^2 s'est différencié par deux petits traits diacritiques. La base du signe représente l'homme ayant les bras en haut, symbolisant la force, la puissance humaine. En turc elik (Uyg. Tchag. etc.) "1. main, 2. roi, puissant" et erik/erk (plus.dial.) "puissance" sont des synonymes; le rapport phonétique de l/r se reflète dans les deux caractères. Υ et Υ

La simplification de l'image humaine en Υ ou Υ se rencontre dans le linéaire sumérien No.445 (Bart.I) qui représenterait un homme dans un chariot. En proto-indien on a aussi Υ "homme" (Hunter p.204, No.223). Le bras, comme symbole de la force, figure parmi les hiéroglyphes égyptiens.

Tableau comparatifs des liquides et des y(i consonnes)

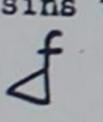
Caractères v.t. (Formes normales)	Valeurs	Noms des idéogr.	Linéaires Sumériens	Divers idéogrammes et signes rapprochés
D 9	:ya,y1 :y(mix- te)	:ya(y) :"arc"	:	: D "arc" proto-indien
ε ξ	:y(nasa- lisé ?) :i/e	:	: "arc" :/L'arc com- biné con- ventionnel- lement./	:
4	:r ¹	:Yarag :Yargi :"arme" :/hache/	: :/instrument à fendre: hache(?)/	: minoen "hache"
↓	:l ¹	:kol :"bras"	: "bras"	: minoen "bras"
γ	:l ²	:elik :erik	:	: égyptien "bras"
Υ	:r ²	:"puissance"	:	: proto-indien "homme"

f) La série des sibilantes.

Ce sont trois signes: ζ s¹, | s², η (variantes: ζ †)z.

Le premier signe ζ s¹, qui forme des syllabes vélaires, a une grande ressemblance avec le troisième η † z.

Ils doivent représenter la tête d'un oiseau. Kas/kaz "oise" paraît avoir donné à ces deux signes leurs valeurs phoniques. (cf. aussi kus/"oiseau").

Dans la pictographie sumérienne la tête de l'oiseau se représentait de dessins tout à fait identiques: No.85 (Bart.I.), cf. aussi No.83.

Le deuxième signe | s² forme des syllabes palatales. En turc la racine si- doit avoir signifié toutes sortes d'objets longs et en mouvement. Radloff nous donne les mots suivants :

si- (Groupe altaïque, Kir.Kkir.Tar.) si- (Çağ.Osm.Kum.) "uriner"
sik "pénis", şinir/sinir "Die Sehne, nerf", (Tar.) "membre virile", (Alt. Tel.) "fil", sicim (Osm.) sitim (Yak.) "ficelle" etc. siğ/sig- doit avoir

signifié originellement le liquide coulant, l'eau tombant en forme d'un fil. Nous disons quand il pleut dru, "siyim siyim yağıyor". Donc c'est l'image de la pluie (d'où celle de la ficelle) que représentait le pictogramme, qui a dû servir comme source au caractère | s².

L'eau qui tombe en gouttes se représente en Sumer par deux lignes No.521 (Bart.Babyl. Writing I). Notre caractère n'est donc que la réduction de ce signe.

g) La série des fricatives (ç,ş).

Ce sont deux caractères : λ ç Ψ ş (et variantes: Ψ ç,ş $\Psi\Psi$ ş). Ils s'emploient également avec toutes les voyelles.

Ils représentent l'arbre, agaç/agaş en turc.

Le nom agaç/agaş, ıgaç/ş, yıgaç/ş (la plupart d.dial), acrophoniquement, a donné sa valeur phonique aç/ş à ce signe.

Les plantes et les arbres sont représentés par des dessins semblables dans les pictographies anciennes:

Linéaires sumériens: No.170,175 "plante, arbre";

Linéaires minoens: (Scrp.Min.p.220, No.104). Ψ (ibid.p.215)

Pictogrammes proto-indiens: $\Psi\Psi\Psi\Psi$ etc. (Hunter,p.210)

" proto-élamites: $\Psi\Psi$ etc. (ibid.)

Il paraît que l'arbre, en général, se représentait par ses branches; le déplacement du signe est conventionnel dans l'alphabet v.t., comme c'est le cas aussi pour les signes b², m. Et la cause de ce procédé n'est autre que la distinction des nuances dialectales.

+ +
+

Il y a une autre série du caractère ş d'un type totalement différent $\square \cap \square \diamond$ (Iénissey). V.Thomsen avançait la supposition que ces signes pourraient avoir représenter eşik "entrée" (de la tente?). En effet, il nous paraît à nous aussi que c'est eşik que reprégentant ces signes; mais nous ne sommes point de l'avis du grand orientaliste sur la signification de eşik. Parmi les sens de ce mot, donnés par Radloff, il y a celui de "entrée, Eingang" et "la partie extérieure de la maison". C'est le vestibule, le prothyron des Grecs, et le peuple qui a développé la pictographie

s.turque n'était point nommée. Les signes $\square$ $\cap$ figurent l'entrée d'une cour, le deuxième est même arqué; le signe $\square$ représente la cour, le vestibule lui-même.

L'hiéroglyphe égyptien du portail "gateway" (Gard.030 sign-list p.484) a de la ressemblance avec le caractère v.t. $\square$ §; en effet, ce dernier paraît comme une forme simplifiée de l'hiéroglyphe. La forme arquée $\cap$ du caractère v.t. est très caractéristique. Les signes $\square$ $\diamond$ ont des pareils parmi les linéaires sumériens, représentant des enclos, clôtures $\square$ No.443, $\boxplus$ No.482.

Tableau comparatif des sibilantes et des fricatives.

Caractères v.t. (formes normales)	Valeurs	Idéogrammes	Linéaires Sumériens	Divers idéogrammes et signes rapprochés
§	:s ¹	:Kas/z"oie"	(la tête seule)	
𐎗 𐎗	:z	:/cf.kus/§ :"oiseau"/	"	
𐎗	:s ²	:+si-,siy- :"pleuvoir en fil..." :/sitim,sigim; :sicim;sik, :sinir etc/	"drops of water"	
𐎗 (𐎗 𐎗 𐎗) 𐎗 𐎗	:s(g) :s	:agaç/s :"arbre"	"arbre, plante"	𐎗 minoen "arbre" 𐎗 𐎗 𐎗 𐎗 proto-indien 𐎗 𐎗 proto-élamite "arbre"
$\square$ $\cap$	:s	:esik :"entrée de la maison, de la cour"		
$\square$		:esik :"la partie extérieure de la maison, la cour"	"en-closure"	égypt. "portail"

h) La série des nasales.

Cette série comprend trois signes.

1. n^1 ; ce signe a la valeur an et forme des syllabes vélares: $\Gamma \rangle$ anı "le, acc." 𐎠𐎢𐎡𐎢𐎠 anı üğün "pour cela", $\Gamma \rangle \text{𐎢}$ kanı "où", $\rangle \text{𐎢𐎠}$ kağan "khan", $\rangle \text{𐎢𐎠}$ kağanın "son khan, acc.", $\rangle \rangle$ on "dix", $\text{𐎠} \rangle \text{𐎢}$ yana "de nouveau", $\rangle \rangle \rangle \text{𐎢}$ budun "peuple", $\rangle \rangle \text{𐎢} \text{𐎠} \rangle \rangle \text{𐎢}$ bolmazun "qu'il ne soit pas" etc. On écrit aussi $\text{𐎠} \text{𐎢} \rangle \text{𐎢}$ kağanın, $\text{𐎠} \text{𐎢} \text{𐎢} \rangle \text{𐎢}$ oğlın "son fils", acc." etc.

En ouigoure oğan c'est dieu, dont l'origine sémantique est l'univers divinisé; c'est de ce mot que le signe a gagné sa valeur phonique an.

Le linéaire sumérien (No.365 Barton) est expliqué comme représentant le soleil (le dieu-soleil) god Shamash, (le dieu-lune) god Sin, god Nusku, god Adad, god Anu etc. C'est le turc Ogan, Dieu de l'univers. Ce linéaire a une variante en cercle $\bigcirc$ qui représente le tout, la création complète. Le même signe représentait aussi le nombre dix, nombre considéré complet; parfait. Il est à remarquer encore qu'en turc le dix se nomme on, finissant par un n vélaire. Le linéaire de la pluie est surmonté par un $\frown$ qui est le signe de la voûte céleste.

2. n^2 ; variantes: 𐎢 , 𐎢 (Iénisséy). Ce signe forme des syllabes palatales: 𐎢 | sen "toi", $\text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢}$ kün "jour", $\text{𐎢} \text{𐎢}$ ne "quel, quoi ? ", $\text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢}$ tigin "prince" etc.

V.Thomsen le supposait représenter un escalier; en effet, la forme Iénisséenne 𐎢 figure très-bien cet objet; l'escalier serait le symbole de descendre en-/in-, (et de monter bin-).

Le linéaire No.282 (Barton) 𐎢 représenterait une tour. Son cunéiforme 𐎢 rappelle mieux l'image de l'escalier, sans quoi une tour est inimaginable.

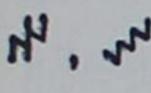
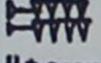
L'hiéroglyphe égyptien de l'escalier 𐎢 No.40 (Gard.sign-list. p.485), réduit en 𐎢 (par l'élimination de la partie d'arrière) s'identifie au caractère v.t. forme Iénisséenne.

3. ng ; Il s'emploie également avec les voyelles vélares et palatales: $\text{𐎢} \text{𐎢}$ angar "à lui", $\text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢}$ eng ilki "le premier", $\text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢}$ tengri "ciel", $\text{𐎢} \text{𐎢} \text{𐎢}$ kung "une esclave" etc.

Ang (plus.dial.) "1. gibier, 2. chasse"; ce thème paraît signifier à l'origine "saisir, prendre", d'où ang-, angla- "comprendre".

Le signe représente quelque instrument de chasse ou de pêche. Le linéaire sumérien No.2 (Barton I.) , dont le cunéiforme est représenterait la flèche. Le No.59 , deux flèches croisées, représente aussi l'idée de faire la guerre, (ou la chasse?). C'est tout ce que nous pouvons rapprocher de ce signe, comme idéogramme.

Tableau comparatif des nasales.

Caractères v.t. (formes normales)	Valeurs	Idéogrammes	Linéaires Sumériens	Divers idéogrammes rapprochés
)	n ¹	Ogan; soleil univers di- vinisé; on "nombre com- plet"	("Soleil, dieu-soleil etc." ○ "1. soleil, 2. dix	(○ minoen "lune" "soleil"
	n ²	en-"descen- dre" symbo- lisé par l'escalier"	 "tour"	égypt. "escalier"
γ	ng	ang "chasse, saisir, pren- dre"	deux flèches croi- sées: faire la guerre, (la chasse ?)	

i) Les composés

Les signes composés sont trois :

1. $\{ \} \} \}$ nç; il a la valeur de nç (ou nc) et se combine avec toutes les voyelles: $\} \{$ saŋç dans $\uparrow \} \} \{$ saŋçdı "il a percé", $\} \uparrow \{$ üçiŋç "troisième", $\uparrow \} \} \}$ bunça "comme ceci" etc.

Ce signe se rapporte formellement au caractère $\{ \} \}$ d¹, qui idéographiait adak "pied". Ce fait tient à l'objet que figure $\{, \}$ qui paraît être konç "(botte), tige de botte". Le rapport formel du pied à la botte (où à la tige de botte) se reflète dans leurs signes idéographiques et résoud la question de la similitude de ces deux caractères. C'est un fait singulier qui rend compte de la relation du signe arsacide 3 "d" au caractère v.t. $\{ \}$ "d¹": cela prouve que ce dernier a servi de modèle pour la lettre arsacide et que le contraire ne pourrait avoir lieu.

2. $\uparrow M$ lt, ld; sa valeur phonique est syllabiquement alt, ald; il s'emploie aussi à valeur lt, ld et se combine avec toutes les voyelles: $\uparrow M$ altı "six", $\} \} M$ altun "or", $\uparrow M \} \}$ boltı ou boldı "fut", kelti ou keldi $\uparrow M \}$ "vint" etc.

Ce signe figure la partie inférieure du corps humain; le turc alt "le dessous, le bas, le fond" a dû donner la valeur phonique à ce signe.

Le linéaire sumérien No. 212, qui figure "the back-side" signifiait "après", "futur" etc. En éliminant les parties pointillées du linéaire on a le caractère v.t. $\uparrow M$. En turc, alt, a les mêmes significations: bir işin, bir sözün, bir zamanın altı, c'est la partie qui reste (à faire, à dire, à venir d'une affaire, d'une parole, d'un temps.)

3. $\odot \circ \ominus$ nt; il a la valeur phonique nt, nd: $\uparrow \odot \uparrow \}$ kündüz, "pendant le jour", $\uparrow \odot \}$ kağanda "au khan" etc.

Ce signe doit être l'idéogramme d'un objet dont le nom en turc finirait par nt/nd, mais je n'ai pu me fixer sur aucun d'eux. Le mot pent (Kum.) "bouton" me paraît le plus convenable, mais son origine turque est douteuse.

j) Les voyelles

Les voyelles de notre alphabet sont quatre.

1. $\uparrow, \uparrow, \uparrow = i$; de forme, c'est la plus simple des quatre et correspond à i; ce signe a deux valeurs, une palatale et une vélaire: $\Upsilon \uparrow \&$ bir "un", $\downarrow \uparrow \vartheta$ yıl "an, année" etc.

Comme signe idéographique il a dû figurer le fuseau, ik, ig/ig̃ (la pl.d.dial.) en turc; le même mot exprime aussi toute sorte de clous, Pflock etc. Le bout en petit crochet indique que l'objet idéographié était plutôt un fuseau. Le métier de filer la laine est sans doute un des plus anciens, les rondelles en houille et à inscriptions runiques trouvées en Sibérie attestent cette ancienneté.

2. $\downarrow, \downarrow, \downarrow = a$; ce signe ne diffère du précédent que d'un petit trait diacritique, sans doute conventionnellement ajouté; il correspond à "a" et a deux valeurs (a, ä).

La différence de timbre en passant de i à e, est extrêmement délicate, et il est possible qu'on se soit contenté du trait diacritique pour différencier graphiquement ces deux timbres. V.Thomsen a émis le premier cette opinion, à laquelle nous nous rejoignons. C'est ce qui est arrivé aussi, comme nous l'avons signalé, pour différencier le signe de r^2 de celui de l^2 . Υ

La valeur "a" se détermine par la nature vélaire de la consonne. D'ailleurs le signe $\downarrow$ ne s'emploie que presque exclusivement à la fin des mots; ce fait prouve aussi que son usage a été postérieur à celui du signe $\uparrow$ "i", par conséquent, il pouvait bien se tirer du signe existant.

3. $\uparrow$ ö, u: $\uparrow \Upsilon \uparrow \uparrow$ törü "loi", $\uparrow \Upsilon \Upsilon \uparrow$ ilgerü "en avant" etc.

Nous partageons l'avis de V.Thomsen qui considère ce signe aussi comme tiré de $\uparrow$ i par un trait diacritique y ajouté.

4. $\downarrow$ o, u: $\downarrow \& \downarrow$ ot^uz "trente", $\downarrow \& \downarrow$ bud^un "peuple", etc.

Son origine paraît être un idéogramme représentant la pointe, uç en turc. d'où sa valeur phonique. Le linéaire sumerien $\wedge$ "Spitze" (Jensen: 62) peut lui servir de terme de comparaison.

Les alphabets v.t. et pehlevi-arsacide

Quand on confronte les signes à valeurs égales de ces deux alphabets, on remarque facilement que quelques uns d'eux présentent des analogies de forme, souvent avec des modifications, et on note aussi que ce sont les signes arsacides les plus simples (ou simplifiés). p.ex. le 3 "d" arsacide peut être considéré comme simplifié de $\gg$ d^a v.t., et le m arsacide n'est que la réduction de $\gg$ m v.t. De ce fait particulier on sent la nécessité de conjecturer que c'est le plus simple qui a été copié sur le modèle de l'autre. D'autre part, quand on compare les formes arsacides à celles du plus ancien type araméen, celui qu'on appelle Kalamu ou Bar Rekub pour la plupart des signes, on ne constate point d'analogie entre eux.

Exemples :	ars.	J	:	ar.Kal.		"b"	:	anc.sem.	
	"	3	:			"d"	"		
	"	H	:			"h"	"		
	"	)l	:			"w"	"		
	"	N	:			"h"	"		
	"	y	:			"k"	"		
	"	xb	:			"m"	"		
	"	[>	:			"n"	"		
	"	)k	:			"s"	"		
	"	44	:			"r"	"		
	"	h r	:			"t"	"		

On ne saurait vraiment expliquer, par aucune manière raisonnable, le développement de ces signes, les uns des autres. Le b araméen (type Kalamu) vient directement du phénicien (bet); et du même signe araméen (Kalamu) peut bien sortir le type Teima en laissant le triangle ouvert d'en haut, pour raison de gravure ou de tracé; mais de là à b arsacide je ne peux imaginer aucune analogie entre eux. Le d araméen (type Kalamu ou Bar-Rekub) et son dérivé

(type Teima) se rapprochent facilement du Δ (dalet) ancien sémitique mais on ne trouverait aucune explication pour faire sortir de ce signe le 𐎠 "d" arsacide. Quelle analogie entre 𐎠 "m" arsacide et "m" araméen (Kalamu), qui provient directement de l'ancien-sémitique men, idéogramme de l'eau ou bien entre ["n" arsacide et 𐎡 "n" ancien araméen, dérivé du 𐎡 ancien sémitique, pictogramme du serpent(nahas)?

Que faut-il donc en conclure? - Evidemment que ces formes arsacides ne peuvent provenir de l'alphabet ancien-sémitique (phénicien) ni de l'ancien araméen qui en dérive. Si le pehlevi-arsacide n'est pas d'origine sémitique, de quelle autre source graphique pourrait-il sortir? Les analogies formelles et les concordances phoniques pour la plupart des signes arsacides avec les caractères respectifs v.t. attestent des relations d'origine entre ces deux alphabets; mais comme nous avons expliqué l'origine pictographique et phonique de notre alphabet, il est nécessaire de juger que les formes arsacides doivent être sorties de celles que présentent les caractères respectifs de l'alphabet vieux-turc.

Cependant, les signes pehlevi-arsacides ne présentent pas une unité d'origine; p.ex. des signes comme 𐎠 et 𐎡 "t" 𐎠 et 𐎡 "h" semblent provenir les uns des signes sémitiques 𐎠 "t" et 𐎡 "h", les autres des caractères vieux-turc 𐎠 "t" et 𐎡 "k". Donc on doit y voir mélange de signes. Les caractères qu'on voit sur les monnaies arsacides ont été donc pris, la plupart de l'alphabet vieux-turc et une partie de l'alphabet araméen. Ce mélange de signes se remarque dans les types araméens Teima même, mais la proportion en est extrêmement petite; p.ex. le t Teima 𐎠 s'éloigne essentiellement du t 𐎠 Kalamu; mais c'est le seul signe qui représenterait une distinction tellement irréductible.

V. Les résultats de l'analyse et de la comparaison des signes

1. Les caractères vieux-turcs sont au nombre de 38. Mais leurs formes originales sont d'un nombre moindre. D'abord, notre analyse a mis en évidence que les labiales b^2/m , les liquides l^2/r^2 , les fricatives $\text{ç}/\text{ş}$, les gutturales $\text{k}^2/\text{ğ}^2$, les sibilantes s^1/z , la série des y et les

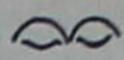
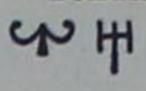
trois voyelles n'étaient respectivement que les variantes d'un même signe; ainsi le nombre des formes baisse de 36 à 29; mais en revanche, par la deuxième série de $\mathfrak{s}$ ce nombre monte à 30. Ayant reconnu l'unité formelle de ces paires et groupes de signes, on arrive à expliquer leur origine par un seul signe idéographique; p.ex. il devient clair que $l^2 \Upsilon$ et $r^2 \Upsilon$ ne font qu'un signe, qui est le symbole de la force humaine (elik/erik en turc), représentée par les bras élançés en haut. (Les caractères $d^1 \mathfrak{z}$ et $n^c \mathfrak{z}$ aussi se ramènent à un même idéogramme, celui du pied et de la jambe.)

D'autre part, la pluralité des variantes d'un même son confirme aussi leur origine idéographique et rend possible leur explication par plusieurs objets; c'est ainsi que nous arrivons à voir dans les variantes $\Upsilon \Upsilon \Upsilon \Upsilon$ de "s" l'image de l'arbre (agaş-ıgaş), dans les variantes $\sqcap \sqcap$ du même son la représentation du portail extérieur (eşik), dans les variantes $\boxplus \boxplus$ l'entrée, le vestibule de la maison, le prothyron (eşik).

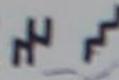
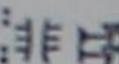
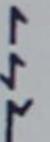
Ce n'est plus là une supposition hasardée, contestable à tout moment par toute autre supposition, mais une détermination sûre.

2. Par l'analyse et l'observation nous avons découvert un fond solide de comparaison à l'alphabet v.t. dans le système linéaire des Sumériens. Les analogies formelles que nous avons constatées entre les 30 formes des caractères v.t. et 24 ou 25 linéaires sumériens, les concordances idéographiques que révèlent ces signes identifient l'origine pictographique des deux systèmes. Nous confrontons dans le tableau ci-dessous les deux séries de signes, en prenant comme formes basales des caractères v.t. les variantes qui nous ont parues le plus archaïques et en les disposant dans les mêmes directions (Dans la dernière colonne de notre tableau comparatif nous avons marqué les signes d'autres écritures que nous avons pu prendre aussi comme termes de comparaison, procédé qui nous a souvent aidé à identifier les objets signifiés.):

Num- bres:	Caractères:	Noms des idées(objets):	Linéaires Sumériens	Autres termes de comparaison
1	U 9 b ¹	bag "tete"	"tête" (de profil)	s.chin. "enfant" (la tete) seule "achève- ment:chef"
				s.min. "tête de profil"
2	A 2 b ²	eb "maison"	"maison"	s.proto-indien "coin de bâtiment"
3	B 3 m	em id.	"	égypt. "coin de bâti- ment"
				s.égypt "peasants crook"
4	1 7 p	sop-a, cop "houlette"	"crook of a shepherd"	
5	^ 8 t ¹	tag "montagne"	"monta- gnes, cam- pagne"	s.égypt. s.chin min. proto-ind.
6	h 7 t ²	it "chien"	"chien"	chin. égypt. Linéarisé
7	3 2 d ¹	adak "pied, leg"	"pied"	égypt. cf.aussi mino. "leg" Scrip.Min.p.184)
8	x + d ²	ediz, edū "haut, pointu"	"mon- tagne, var."	
9	N 7 k ^a	kapig "porte"		min. égypt.
10	↑ ↓ q ⁰	ok "flèche"		↑ ↓ . ↑ ↑ min.
11	◁ ▷ k ¹	kiz "fille(symb.)"	"vulva: symb.'d'après Ball"	(Le signe chinois est en forme arrondie.)
12	7 7 k ²	iki, igi "deux" (symb.)	rameau de ro- seau"	
13	f f g ²	"		

Nom- bres :	Caractères	Noms des idées (objets) :	Linéaires Sumériens :	Autres termes de comparaison :
14	𐎠 𐎡	kōz "oeil"	𐎠 𐎡 "oeil"	min. "les deux yeux"
15	𐎢 𐎣 𐎤	irgag argag "haken"	𐎢 (?) "trappe"	s.min. "instrument d'usage incertain" "variante de crook"
16	𐎥 𐎦 𐎧	yay "arc"	𐎥 "arc"	𐎥 "arc" proto-ind.
17	𐎨 𐎩 𐎪 𐎫	ağaç/s "arbre"	𐎨 𐎩 "plante, "arbre"	𐎨 𐎩 proto-ind. "arbre" 𐎪 min. 𐎪 𐎫 proto-élam.
18	𐎬 𐎭 𐎮	eşik "entrée, vestibule"	𐎬 𐎭 "cloture"	égypt. "portail"
19	𐎯 𐎰	yar-yarag ^k "arme, hache"	𐎯 "fendre, instrument à fendre"	min. "hache"
20	𐎱 𐎲	kol, dal "(coude) bras, épaule"	𐎱 "coude"	min. "bras"
21	𐎳 𐎴 𐎵	elik, erik "puissance"	𐎳 "homme" (dans le chariot)	"homme" proto-indien
22	𐎶 𐎷 𐎸	kas/z, kus "oie, oiseau"	𐎶 "oiseau" (la tête, seule)	
23	𐎹	siy-siyim "pleuvoir(?)"	𐎹 "drops of water"	(Partout la pluie, l'eau en pluie(en fil) est représen- tée en lignes verticales souvent entrecoupées.)
24	𐎺 𐎻	ogan "soleil, ciel divinisé" on "dix, nombre par- fait"	𐎺 𐎻 "1 soleil, dieu soleil etc. 2 dix"	(min. "lune") égypt. "ciel" (min. "soleil") égypt. "soleil"

Nombre: Caractères: Noms des : Linéaires : autres termes de comparaison:
 bres: v.t. : idées(objets): Sumériens :

Nombre	Caractères	Noms des idées(objets)	Linéaires Sumériens	autres termes de comparaison
25		en- "descendre, symb. esca- lier"	"tour"	égypt. "escalier"
26		ang, ang- "(gibier), chasse: sai- sir, prendre"	(deux flè- ches). "faire la guerre" /la chasse(?)/	
27		kong "botte, tige de botte"	(Le. linéaire: de pied, jambe)	
28		alt "the back- side: partie inférieure, postérieure"	"the backside"	
29		pent(?) "bouton"		
30		ik, ig "fusceau" (convent.)		
31		ug "pointe"	"spitze"	

3. Quand on a ce tableau devant les yeux une évidence s'en dégage et rassure la conviction déjà graduellement formée dans l'esprit : Les anciens Turcs de l'Asie-Centrale et les Sumériens qui ont colonisé la Mésopotamie Méridionale ont dû avoir une pictographie commune, dont sont développés les deux systèmes d'écriture.

Si l'on prend un à un les caractères en les considérant comme des idéogrammes plus ou moins éloignés du type primitif et si l'on s'efforce de les rapprocher des signes d'autres systèmes pictographiques, on arrive à trouver des analogies tantôt avec tel hiéroglyphe égyptien ou linéaire minoen, tantôt avec tel signe proto-indien ou chinois. Mais ces analogies ne complètent point le système graphique que nous étudions; tandis que la conformité parfaite ou satisfaisante de plus d'une vingtaine de signes dans les deux systèmes nous fournit un fond de comparaison tout autrement solide.

D'autre part, il y a des particularités qui imposent l'admission d'une commune origine. Considérons p.ex. la conformité du caractère ◁ q^y et du linéaire ◁ "vulva", symbole de l'élément féminin (femme ou fille "kız"). Nulle part ailleurs on ne trouve l'explication du caractère ◁ q^y comme idéogramme. Sans avoir rencontré le linéaire correspondant Sumérien je n'aurais jamais pu identifier ce caractère à son signifié originnaire.

Le caractère lt M s'explique d'une manière complètement satisfaisante, en prenant comme terme de comparaison le linéaire sumérien, représentant la partie inférieure du corps (alt en turc). Aussi la tête de l'oiseau (ou de l'oie) linéarisée dans le système sumérien (f) nous fournit un autre terme de comparaison pour nos caractères s¹ et z § 4 et sans ce rapprochement nous n'arriverions pas à identifier les deux signes du son sibilant, ni à nous rendre compte de son caractère idéographique.

4. Le concours des autres termes de comparaison, attestés par des signes d'autres pictographies nous rend des services secondaires mais estimables; il nous aide à comprendre le caractère idéographique d'un petit nombre de signes, dont le modèle n'existe pas parmi les linéaires sumériens. Par exemple, les hiéroglyphes égyptiens de l'escalier et du portail servent très bien de termes de comparaison pour expliquer les

caractères v. t. n^2 et ξ (variante). C'est aussi seulement parmi les
linéaires minoens que nous rencontrons les deux yeux en un signe; et
sans l'image de la hache, offerte par un linéaire minoen, l'explication
du caractère r^1 resterait non satisfaisante. De même, l'hiéroglyphe
égyptien du chien nous a aidé de beaucoup à expliquer le caractère t^2
considéré comme linéaire idéographique du chien (it en turc). - Les
linéaires minoens et bien qu'ils ne nous fassent pas
connaître précisément les instruments dont il s'agit, nous donnent
pourtant une certaine idée sur la forme et l'existence possibles de
pareils instruments. Le système proto-indien aussi nous a fourni trois
signes, d'une conformité parfaite aux caractères b^2 , y^1 et ξ variante-
arbre et ces trois seuls signes nous obligent à penser à une commu-
nauté d'origine de ces deux systèmes de graphie. (Ici nous nous
arrêtons un moment pour réfléchir sur les données historiques des
sources chinoises concernant la domination turque du Sind et du Pandjab
avant l'ère chrétienne.) Quelques signes chinois m'ont aussi aidé
à identifier quelques uns de nos caractères à leurs objets signifiés,
p.ex. b^1 à ba ξ "tête" t^2 à it "chien" etc. D'autre
part, l'intéressante étude de C.G. Ball établit des rapprochements
nombreux non seulement entre les systèmes d'écriture chinoise et
linéaire sumérienne mais aussi entre les vocabulaires chinois et su-
mérien. Des études comparatives comme celle-ci se multiplient ces
derniers temps, et avec chacune de ces études notre hypothèse d'une
pictographie commune, partant de l'Asie-Centrale, gagne quelques points
et fait des pas en avant, vers la connaissance scientifique de la
vérité.

P.	L.	Au lieu de :	Lisez :
I0	11	contentés	contenté
I2	13	das Talas	des Talas
I2	30	scytihes	scythiques
I4	16	antrée	entrée
I6	19	à la vâleur	a la valeur
I6	32	Orkhon	l'Orkon
I7	17	que	qui
I8	18	du	dû
2I	20	d'Ongin	de l'Ongin
23	32	soyun	Soyon
3I	23	avoir donner	avoir donné
32	27	représentant	représentent

Page   Ligne   Prière de mettre les signes suivants à leurs places.

25   13   ↑

27   6
(d'en bas)   D 3 I I X

30   5   (N) NYI

30   6   E(Y) N H

34   17   ☂

38   30   A au lieu de (Δ)

39   3   ∞ au lieu de (3), 3

41   9 (dernière colonne quatrième signe)

42   Y (" " 17 èmè ")

Etimoloji araştırmaları:

EFES - EPHEOS

Eski tarihin büyük ve şöhretli sitesi Efes; adı dolayısıyla de çok dikkat çekmiştir. Bu kelimenin tüm anlamıyla etimolojisini yapmak henüz kabil olmadı. Bu yolda Pauly - Wissowa'nın topladığı malûmat arasında şu parçalar tetkik ufkumuzu açabilirler: "*Kay*," nehri (Küçük Menderes) deltası, eski müsait körfez ve şehir çevresinin feyizli ve bereketli toprağı oraya eskidenberi muhacir celbediyordu. *Plinius*'un bildirdiğine göre sahil eski zamanlarda *Artemission*'un yakınında bulunuyordu. Çünkü milâttan bir az önce *İon* (İyon) ların yardımcı filosu *Korses* önünde demir atabilmişti. Böyle olunca Ayasuluk tepesi kadın Tanrısının ilk âbitlerini sahilde ve koy yakınlarında aramak lâzımgelir. Hiçbir eski şark kaynağı bize bu muhaceretin adını vermez. Kabildir ki buna *Efes* denmiş olsun. Fakat Grek dili ile onun (Efes'in) etimolojisini yapıp meydana çıkarmak kabil olmuyor. (Efeseis) biçimi ile bunu Romadan evvelki Grek sitesinin (Efes kastediliyor) beş kabîlesinden birinin adına irca edebiliriz. Buraya *Magnet*'lerin kumandanı *Leukippos* ile Giritliler de geldiler.

Fakat ilk gelenler kimlerdi? Greklerin *Artemis* ile bir tuttukları Büyük Asya mabudesinin hizmetine ilk defa olarak kimler girmişti? Bu bizim için belli değildir. Greklerin tesiriyle bazılarının itibardan düşmüş olmasına rağmen bu büyük Asya mabudesinin dinî merasimi son zamanlara kadar tutunabilmişti. Bunların arasında bahisli müsabakalar ve koşular gibi, öyle hususiyetler var ki onlar yalnız ve ancak Grek olmıyan dinlerde bulunur.

Rahiplerine yani Artemis Papazlarına *Meğâbüzos* derlerdi. Bu isim *Diyadoh*'lar devrinde de (İskenderden sonra memleketini aralarında taksim edip istiklâl eden kumandanların unvanı) biliniyordu. Bu ismi muhtelif tarzda izah etmek istemişlerdir. Bazıları Sanskritçe (Mahabahu) ya yaklaştırarak *büyük elli* yani kuvvetli veyahut *Allah tarafından gönderilmiş, verilmiş* manasına geldiğini sandılar. Bu *Meğâbüzos* adının yanında bir de *Essenes* var ki bununla da kurban âyini papazları adlanırdı.

En eski sekene, Pherekydes'e göre *Karlar*, Strabon'a göre *Karlarla* beraber *Lelegler*, Pausanyas'a göre *Lelegler*, *Lydler* ve başkalarıdır. Fakat *Kar*'ların hepsine faik ve taşkın olduğu anlaşılıyor.

Bir eski Amazon lejandına göre mukaddes makamı ve siteyi *Amazonlar* kurmuşlardır. Fakat yalnız Romalı Sezarlar devrinin muharrirleri sığınan ve kovalanan bir Amazon'lardan bahseder (Realencyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft VII.).

*
*

Bu izahlardan tetkikimiz için çıkaracağımız hareket noktaları şunlardır.

- 1 — Efes Grekten önce de vardı.
- 2 — Efes adı Grekçe değildi. Grek dili ile etimolojisini yapmak kabil olmamıştır.
- 3 — Efes'e gelen ilk muhacirlerin kimler olduğu malûm değildir.
- 4 — Sekenenin Kar, Leleg, Lyd (Lid)ler olması tahmin ediliyor.
- 5 — Küçük Asyanın büyük kadın Tanrısına tapıyorlardı. Bu Tanrının Efes'teki papazlarına *Meğábüzos* ve *Essenes* diyorlardı. Dinî merasimlerinde çeviklik sıçrama ve koşma vardı (Şamanlar gibi)
- 6 — Amazonlarla ilgilerinden bahsedilir.
- 7 — Küçük Menderes üzerinde ve sahile yakın idi. *Artemis* bitişik kasaba ve *Ayasuluk* kutlu (Tanrı durağı) idi.

*
*

Greklenden önce Efes mintakasına kimlerin gelmiş olduğunu vesikaya dayanarak tesbit etmek güç olmakla beraber tarihin çizdiği ve tabiatın tesbit ettiği büyük muhaceret ve ticaret yolları bize hangi kavimlerin hangi noktalarda fazla durduğunu gösterebilir. Şarktan garbe giden büyük yollardan birinin batay ucu Efes'e saplanmakta idi. Mılatın 200 yıl önce surları içinde 225000 - 300000 kişi barındırabilmiş olan bu en eski siteye Fırat boyunu ve sonra Torosu izliyerek gelen büyük kervan ve muhaceret yolunun yolcuları dolar boşalırdı. Bunların arasında merkezî Asyadan, İrandan, Mezopotamyadan, Suriyeden gelen tüccarlar olduğu gibi vakit vakit siteyi zaptedererek hakimiyet kuran Anadolu ordular da vardı. Efes'te hatırı sayılır bir yahudilik bile yerleşmişti (Babillilerden kinaye). Kolayca para kazanılan haşmetli ve konforlu Efes denizci halkı da cezbediyordu. Orada toplanan güzide iş, ticaret ve muharebe erleri fikir ve felsefe adamları, "Bozar," severler, cesur gemiciler üstün bir sosyete füzyonu yaratmışlardı. Hayatın o zamanki ve oraya mahsus şartları fizik ve moral kuvvetlere hürmet istiyordu. Mevcudü az olan kadın cinsi din uknum'ları arasına girmişti. Hayatı anlıyarak sevi-

yorlar ve onu yapan harekete, kuvvete ve anaya tapıyorlardı. Efes'in Grekler devrinde tespit edilmiş kabile adlarından şunlar manidardır:

- 1 — Aragadis = (Arga'lılar)
- 2 — Levendi = (Leventler, erler)
- 3 — Pelazyii = (Pelaj'lar) (Brakisefaliye işaret)
- 4 — Voris = (Borlu'lar)
- 5 — Evripombii = (Geniş alınlılar)
- 6 — Egotei = (Keçililer şimdiki kara ve sarı keçililer?)
- 7 — Eheptolemis = (Kavgacılar) belki ekeler?
- 8 — Althemenis = (Sıçrayanlar, atlıyanlar)
- 9 — Ehirei = (Ağırlar, sağlamlar)
- 10 — Pii = (Güçlüler, erkekler = cinsî münasebet bakımından).
- 11 — Poliklii = (Şanlılar).

Manisa ile Efes arasını ve çevresini dolduran bunlar gibi sayısız kabile din ve dil esaslarından bir idiler. Yalnız resmî ve yazı dilleri iyon dili idi. Hepsinin birden taptığı Tanrıya Grek'ler Artemis adını veriyorlardı. "Roma'lının Diana'sına tekabül eden bu mabude tabiatın hakimesi idi. Bakirelerin, faziletin, insan neslinin hamisi idi. En tanınmış olan tipi Efese ait olanıdır. Bunlar bütün tipleriyle küçük Asya büyük mabudesi Kubele (Kubaba) ana tipi ile birleşir,, (Brockelman).

*
**

Bu mabudenin bir Türk adı taşıdığını şimdiden söylemeliyim. Erdem kelimesinin Türkçede fazilet (Divanı Lûgat-it-Türk, Rad. C. I. Uygur ve Anadolu Lehçesi) demek olduğunu hepimiz biliriz. Artmak ve artmak kelimelerinde bu mabudenin müekkel olduğu bereket, tenasül ve intaş fiilleri ile temizlik ve aklık manaları bulunduğu da meydandadır. Güneş-Dil Teorisi bu kelimeyi şu şekilde çözümler ve manalandırır:

(1) (2) (3) (4)
ağ + ar + at + am : Erdem, Artam

Bir numaraları anakök Güneşin ilkel anlama göre vasıflarından biri olan ışık ve aydınlık olduğuna göre bu anlam (ar) unsuriyle bir obje veya süje üzerinde takarrürü ve at unsuru ile bu takarrür fiilini kazanır; (am) o süje veya objedir. Şu halde artam veya ertem parlaklığın ve dolayısıyla temizlik ve faziletin kendisinde takarrür ettiği süjeyi gösteren bir kelime olur. Grekçede ise fazla unsuru manayı tamamlayan ve isimlendiren beşinci bir elemandır.

*
**

Efes kelimesi Grekçe olmamakla beraber bugünkü Grekçeye manalar ve kelimeler vermiştir.

Bailly [1] ya göre "efesis,, atma, fırlatma demektir. Efiemi'den çıkar. Manası *göndermek, fırlatmak, koyuvermek* tir.

Efestios ocağa müteallik (mitolojik), ocak hamisi Allah, ocak mez-
bahını ilgilleyen (kurban ve saire), eve müteallik (misafir olarak eve gelen)
Allahlarla alış veriş olan.

Efetis hâkimi âzam, büyük reis

Efetes şiddetle istenilen, arzu edilen.

Bu kelimelerin Grekçeye Efes adının ve Efes'te yapılmış dinî mera-
simin ilhamı ile girdiği muhakkaktır. Bunların hep Türkçe ve Türk asıllı
olduğunu öğreneceğiz.

Efes'i ilk kuranların fizik ve moral kudrete ve kadına hürmet ettik-
lerini söylemiştim. Tanrıları bir kadın ve dinî ayinleri çeviklik, dans ve
koşu idi. Strabon'a göre Solmissos dağında Artemis'in doğum gününü
kutlayanlara *Kurites* yani yürüyenler ve koşanlar deniyordu. Bu koşucu-
ların öncüsüne de *Proto-Kuris* adını verirlerdi.

Ayasuluk mabudesinin âbitleri hareket ve kuvvete dayanan dinî
merasimin verdiği bir (özgüven) le (nefse itimat yerinde kullandım) bazan
zorbalığa da saparlar ve "Efes gemicileri dinî merasime ve tapınak
idaresine kendiliklerinden ve zorla karıştırlardı,,.

*
* *

Kar'lar, Lid'ler vakit vakit *Amas Tanrıya* taptılar. Bu da *Kubaba*
demek idi. Tıpkı Artemis gibi bâkirelerin, faziletin, neşvünemanın Tanrısı
idi. Fakat bu adı ile daha ziyade ev ve ocak koruyucusu idi. Amazon'lar,
Amasya ve Amasra siteleri ve Amanus dağları adlarını ondan aldılar.
Amelî hayatta *ev, ep* ve *oba* dediğimiz mesken karşılıkları bu Tanrının
ocak ve ev hâmiligi vazifesinden üremiştir. Çocuklarımızı korkutmak
için kullandığımız *omacı* kelimesinin orijini de bu kadın Tanrının adıdır.

Ve bütün bunlar Efes adı ile birlikte Proto - Türk devrinin geniş
polisemik mefhumlar âleminden birinin içine girerler. Şimdiye kadar öğ-
rendiğimiz mefhumlar şunlardı :

Tanrı, himaye ve fazilet, koşmak, koşu, çeviklik, hareket, ev ve
ocak, erkeklik, büyük ve hâkim reis, şiddetle arzu ve zorbalık.

Güneş - Dil Teorisi bütün bu anlamları, güneşin ilhamı ile öğrenil-
miş ilk mefhumlardan esas - sahip, kuvvet - kudret, hareket, hararet
anlamlarına irca eder ve bütün bu manalar *Efes* kelimesinin kendisinde
mevcuttur.

[1] M. A. Bailly: Dictionnaire Grec - Français, s. 867

Bu iddiayı ispat etmek ve bu orijinel kelimenin başına geçtiği geniş semantik âlemi aydınlatmak için yine eski Efes'in bize kalan yadigarlarından asığlanalım.

*
* *

Efez başpapazına Meğâbüzos denildiğini ve bu kelimenin Greklikten önce Efes'te yaşıadığını öğrenmiştik. Hiç bir kimse bu papaz adının - benzemesine rağmen - Grekçe olduğunu iddia etmiyor. Kelimenin *meg* + *âbüzos*'tan mürekkep olduğu meydandadır. *Meg* kısmı bütün Türk lehçelerinde *mege* ve *menge* şekli ile ebedi, büyük ve geniş (Yakut lûgati, Pekarski) demektir. Ğ nin genzel şekli olan *nĖ* ile *k* konsonu aynı kategoriden olduğu için *mak* ve *mek* kelimelerinde aynı anlamları veya yan ve yakınlarını arıyabiliriz. Nitekim *mak* bir çok lehçelerde övme, (Radloff C. IV. s. 993) demektir. *Meke* çare, feraset, hile ve tedbir manası veriyor.

*
* *

Dinlerinin esasına ve ayinlerine göre Efes başpapazının alabileceği vasıflar bunlar olmak gerektir. Güneş-Dil teorisi *meg* kelimesini şu şekilde mütalea eder:

$$\begin{array}{ccc} (1) & (2) & (3) \\ \text{Meg} = & \text{eğ} + \text{em} + & \text{eğ} \end{array}$$

Bir numaralı ana kök (eğ) büyüklük ve parlaklık olduğuna göre bu anlam iki numaralı (em) de temessül ve üç numaralı (eğ) de taayyün eder. şu halde *meg* muayyen ve mevsuf bir büyüklük bir parlaklık ve dolayısıyla zekâ, tedbir, efsun ve sihir demek olur. Meğâbüzos adının ikinci kısmı olan *Âbüzos* (Grekler *Âpysos* şeklinde yazdıkları için *âbizos* biçiminde de telâffuz edildiği vardır) Efes ve Efesos kelimelerinin bizzat kendisi olmak gerektir.

Bu kelimenin çok eski ve çok temiz bir Türk kelimesi olduğunu Güneş - Dil Teorisine göre yapacağımız kısa bir tetkikle derhal anlayabiliriz.

$$\begin{array}{cccc} (1) & (2) & (3) & (4) \\ \text{Âbüzos} = & \text{ağ} + \text{ab} + & \text{üz} + & \text{os} \end{array}$$

Kelimeyi bütün olarak değil fakat sadece elemanlarını ve onların tekrar tekrar gövdelendiği anlamları tetkik edelim:

- 1) ağ = ana kök olarak esas varlık hareket ve ışık anlamındadır.
- 2) ab'da temessül edince (Ağab) şeklini alır. Bunun ilkel (ağ+ağ)= ağa biçimi bütün Türk lehçelerinde büyük, yaşlı, öz baba, muhterem

ve ruhanî manaları verir. Nitekim Yakutçada: Ağabit = babamız ve mecazî kullanışta papaz, rahip, âbit, kâhin, başpapaz demektir (Yakut lûgati Pekarski).

Bazan ağ ana kökü ab radikal köküne temessül ederek (ab+ab) = abab ve kısaltarak abb şekli alınca:

Appayis

Appâsay

kelimelerinde olduğu gibi yiğit lâkabı (Yakut lûgati. Pekarski) olarak kullanılır. Arapçada erlik lâkabı olarak kullanılan ve aslan manası veren *abbas* adında (Kamusülmuhit tercemesi, Asım Efendi) ve *abis* = (aslan, Ahteri) kelimesinde bu cevheri buluruz.

Ağ + ab ve kaynaşarak ab biçimine girdiği zamanda da:

Ap = sihir, büyüçülük.

Eben = yaşlı erkek ve kadın.

Apak = put, sanem.

Apa = teyze, ana (Yakut lûgati. Pekarski) meydana çıkar.

3) Üz elemanını alarak (bu eleman derece derece n c ç s ş j z l kategorisine dahildir ve hepsi aslında aynı rolü ve aynı semantik kıymeti haizdir):

Abız = 1) papaz, 2) âlim, molla. (Kır. Kaz. Tobol lehçeleri Radloff. C. I. s. 629).

Abiz = Kırgızlarda bir kabîle adı (Ç. I. s. 639.)

Abıs = bir çok lehçelerde Yakutçanın ağabiti gibi; ulu apis yani büyük papaz.

Abıska = ihtiyar adam anlamlı kelimeler verir.

Not: Arapça sandığımız *Hıfız* ve *Hâfız* kelimelerinin bu köke nisbeti araştırılmağa değer.

Bu kelimenin hareket ve çeviklik manası veren şekilleri de vardır:

Ebesin = kara kırgız lehçesinden: çevik, çalâk ve hareketli (Rad. I. s. 930).

Ebek = koybal lehçesinde çevik, çalâk, yiğit (Rad. C. I. s. 928) manaları verir.

Abas yahut öbüs = kadın, döl yatağı

Abası = sihirbaz

4) Os elemanı mananın taallûk ettiği obje veya süjedir. Fakat aynı rolde ve kıymetteki elemanlar bir kelimedede bulunamadığı için bu s unsurunu bütün konsonların anası olan (ğ) den müdevver olmak gerektir. Binaenaleyh kelime haddi zatinde *âbüzos* değil *âbüzoğ*'dur. Karakırgızlardaki ebesinğ (çevik, çalâk hareketli) kelimesi bunun misalini teşkil eder.

Âbüzos kelimesinin bütün anlamları toplanınca şu manalar meydana çıkar: baba, papaz, rahip, kâhin, erkek lâkabı, aslan, yaşlı erkek ve kadın, put, sanem, teyze, anne, âlim, molla, büyük papaz, çevik, çalâk hareketli, yiğit, döl yatağı.

Efes'lilerin kadın tanrıya ve o kadın tanrının çevikliğe, koşuya müsabakaya ve aşka dayanan merasimine bakılırsa din ulularının bu adı alması gayet tabiidir. Âbüz kelimesinin âb kısmı bazen âm şekli alarak:

Emeget, emiget = şaman ruhu

Emehsin ve garp lehçesinde emigen = 1) ihtiyar kadın. 2) kadın, karı. (Yakut lûgati. Pekarski 257) manalarını da verir. Ve *emehsin* kelimesi ile Efes'in banilerinden olan *amazon*'ların adı arasındaki benzerlik hayreti çeken vakıyalardandır.

Şu halde bu *meg-âbüzos* ile Efes adı arasındaki birlik asla tereddüt götürmez bir hakikat gösterir.

*
**

Meğâbüzos'ların muavini olan *Essenes*'lere gelince bunlar Efes mabetlerinde kurban ve niyaz ayinlerini idare ederlerdi, *Essenes* adının da bugünkü Grek dilinde etimolojisi yapılamıyor. Bu kelimenin gelişimini göstermek için şu Türkçe kelimeleri gözden geçirelim:

Ese (Karş. asinğas ve Türk. eçi) = 1 - büyük, baba. 2) - büyük ve kudretli ilâhe niyaz. (Yakut lûgati. Pekarski.)

Esekke, esekkey, esekkiy (*ese*'den) = sevgi sözü,

Esekken = (yaşlı adama saygı yolunda söylenir) babacığım. (Yakut lûgati. Pekarski).

Yakutlar bu kelime ile şamanlara olduğu gibi ruhlara da bilhassa orman ruhu Bayanay'a hitap ederler. Onlarda *toyon esekkem* efendi babamız demektir.

Bu kelimenin de semantik cevheri babalık, güzel söz, hürmet hitabı gibi esaslı manalar ihtiva etmektedir. Bu manalara ve rahibin vazifesine bakılınca Efes'in *essenes*'leri Türklerin *ozan*'larından başkaları olmamak lâzımgelir. Zaten *ozan* ile *essen* arasında hiç bir fark yoktur. Çünkü bunların çözümü:

Ozan = oğ + oz + an (ğ)

Essen = eğ + es + en (ğ)

neticelerini verdiğine göre elemanlar arasına esası müteessir edecek hiç bir fark görülmez ve her iki kelimenin de manası, ana kök *esas* ve *baba* anlamı verdiğine göre, (çok büyük olan), *söz* ve *ses* anlamı verdiğine göre de (çok ve gür ses) demektir.

*
**

Hulâsa Efes adı; dini, papazları, ayinleri ve sosyolojileri ile her anlamda Türk olan çok eski bir sitenin türkçe adıdır. Karanlık devirlerdenberi vakit vakit içtimaî karakter değiştirerek yaşıyagelmiş olan Efes psiko - sosyolojisindeki her inkılâba göre adının anlamına şekil vermiş fakat hiç bir zaman aslından ayırmamıştır. Şimdiki Türkçede bile yukardanberi Efes sosyolojisinde ve dininde tetkik ettiğimiz manaları yaşatan kelimeler vardır. Bugün İzmir köylerinde kabîle ve devlet mefhumlarını *afa* kelimesi ile karşıladıkları gibi büyük rütbeli adamlara da *ava* derler. *Efe* şeklini Erzurum tarafında *okumuş baba*; Aydın, Tire, Muğla, Denizli, Manisa, Rodos, Bergama taraflarında *ağabey* yerinde kullanırlar. Ankara köylerinde ise ağabey karşılığı *ava* şeklindedir.

Efes şamanının ve ozanının çevikliğe dayanan hareketlerini şimdiki:

Evcek = acele, acul

Efelik = aceleci, acul

kelimelerinde ve cesur anlamını:

Efe = bahadır

da buluyoruz.

Ve bu tetkikten çıkan neticeye göre Efes (Efeğ) kelimesi: çok baba, çok yiğit, çok çevik, çok parlak, çok zeki, çok cesur ve bunlara dayanarak da silâh, bilgi söz ve saz eri yani EFE demek olur.

Ankara : 8 - 1 - 1938

Atatürk bu etüdü okuduktan sonra şu notu dikte etti:

Not: Anadolu (= Anğ + ad + oğ + uğ = Ana doğu) nun Garbinde yaşayanlara göre (Türkler tarafından adlanmış) yurdumuz içinde EFES gibi bir çok Türk olmıyan eski kültür merkezlerinin izleri, eserleri bulunmaktadır. EFES hakkında olduğu gibi diğerleri hakkında da yapılacak etüdlerle bunların hepsinin Türkler tarafından kurulmuş oldukları meydana çıkar. Çünkü biz Türkler Anadolunun ilk medeniyet ve kültür banileriyiz. Bütün bu kültür varlığına şu ve bu adla sahip gösterilenlere Avrupanın bugünkü klâsik tarihi yanlış olarak yer vermiştir. Bu büyük yanlışlığın medenî beşer dimağında düzeltilmesi için hakikî dünya âlimlerinin dikkat nazarını çekmekle yüksek bir vazife yaptığımız kanaatindeyiz.

Ankara : 8 - 1 - 1938

Profesör

H. R. Tankut

ANADOLU TOPONİMİSİ VE FIRAT ADI

ANADOLU TOPONİMİSİNDE SUBSTRATUM

Pek yakın zamanlara kadar, Anadolu toponimi ve onomastiğini sadece Grek veya Lâtin, bazen de Arap asıllara irca etmeği yeter saymak ve bunları da orijinel şekil kabul etmek, garp âleminde hemen hemen şaşmaz bir kaide mahiyetine girmiş yegâne usuldü. Böylece, meselâ, *Konya* şehrinin adı Lâtinçe *Iconium* ve ondan da Grekçe *İkonion*'a irca edilip, toponimi stratigrafisi b substratumda dururdu. Etimolojiyi daha ileriye vardiırmağa lüzum görülmezdi, çünkü Grek efsanesi *Konya* adını grekçe olarak tâ hilkata kadar çıkarıyordu. Bütün büyük Grek jeograflarında [1] adı geçen *İkonion*'un aslını, Grekler "Suret, şekil, imaj," anlamına gelen Grekçe *ikon* kelimesine bağlıyor ve *İkonion*'u da «imaj şehri» olarak manalandırıyor. Bu tefsirin sahibi olan altıncı asır Grek jeograflarından Stephanus Byzantinus'a göre, gûya efsanevî Deukalion tufanından sonra, titan Prometheus *Konyada* topraktan cisimler, insan şekilleri ve imajlar (= *ikon*) yapmış ve bundan dolayı şehre *İkonion* adı verilmiş. Yine aynı *İkon* (= imaj) esasına dayanan başka bir hurafe de vardır. On ikinci asırda yaşamış Selânik başpiskoposu Eustathius, Dionysios Pariegetes'in jeografik epopesini şerh ederken *İkonion* adını şöyle izah ediyor: Grek mitolojik simalarından Perseus, *İkonion* havalisinde yaşayan Likaonyalıları, Gorgon Medusa'nın yardımıyla mağlûp ettiği için, sonra kafasını kestığı bu kadının *ikon*'u (= imaj) *Konya* sikkelerinin üzerine hakkedildi. Buna göre, *İkonion* adı, kendine bakını taşa döndüren bu ateş saçlı müthiş kafanın *ikon*'una izafeten verilmiş bir şehir adı oluyor.

Asırlardan beri *Konya* adı bu gibi hurafelere oyuncak olduktan sonra, yeni tetkikler şu hakikatı aydına çıkarmışlardır ki: bu ad Pline'de [2] *Conium*, ve eski bir yol işaret taşı üzerinde *Konion* olarak kaydedilmiş [3], Frikyada dilinde *Kavania* [4] (Grekçe karşılığı *Kooania*) şekline

[1] Xenophon, *Anabasis* 12, 19; Strabon XII, 568; Ptolemée V 6, 15; Pline V 95.

[2] Pline V 145

[3] H. Calder «*Journal of Hellenic Studies*» XXXI s. 161

[4] Aynı eser

girmiş ve, daha geriye doğru izlenerek, Eti esası *Kuvanna* olan ve Grekçe *ikon*'la hiçbir alâkası bulunmayan bir addır.

Yine meselâ *Izmir* adının Grekçe karşılığı *Smyrna*, «*Etymologicum magnum*» eserinde (721,34) *Myrna* şekline irca edilerek, «lâtif kokmak» manasına gelen grekçe *myrizo* ve *myron* kelimelerine bağlanıyor. Başka bir müellif ise [1], «lâtif koku» esasını muhafaza ederek, *Smyrna* adını aromatik fakat acı *mırrısafi* (Fransızca *Myrrhe*) nebatının Semitik esası olan *mor* veya *murr* (İbranice *mor* = *mırrısafi mar* = acı, Arapça *murr* = hem *mırrısafi nebatı* = hem acı, Grekçe *myrra* = *mırrısafi*) kelimelerinden türetiyor. Halbuki hakikatta *Smyrna*, Greklerden önceki Anadolunun Ege mıntakasında kurulmuş ve Asyanik stoklarla meskûn *Samorna* şehrinin adıdır [2] Eti metinlerinde ise *Işmirigga* şeklinde bir şehir adı da geçiyor [3].

Toponimisi hurafeye kurban giden bir şehir adı da *Trabzon*'dur. Eski Grek metinlerinde (Strabon VII 331) *Trapezus* şeklinde geçen ve Grekçe lûgat manası «masa» olan bu ismin, şehrin amfiteatr biçiminde yapılmış bulunduğu ve masaya benzediği için o şehre verilmiş olduğu bütün grek diksiyonelerinde tesadüf edilen bir izahdır [4]. Fakat son tetkiklerin verdiği netice bu adı gene Eti metinlerinde geçen *Teburzia* şehrinin adı ile idantifiye ediyor [5].

Bu üç ad gibi, şimdiye kadar Grek asıllara bağlanan daha birçok Anadolu yer adlarını dahi öz Proto-Türk Eti tabakasına kadar izlemenin imkânı vardır. Fakat asıl mevzuumuz *Fırat* adı olduğundan, Grekçeye irca edilen yer adlarımızdan bazılarının Etice asıllarını izahsız olarak sıralamakla iktifa edelim [6].

[1] J. Lewy «Die Sitmeschen Fremdwörter in Griechischen» s. 42

[2] Pauly-Wissowa: Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft 2 nci seri cilt 5 (1927) s. 732

[3] L. Delaporte. Textes Hittites. Vocabulaire, 1933. s. 29

[4] S. Vutiras: Leksikon istorias ke geografias, cilt 8 (1890) s. 1206

[5] L. A. Meyer and J. Garstang «Index of Hittite Names» 1923 s. 46 J. Garstang: The Hittite Empire, 1929 s. 40.

[6] Mehazlar: Yukardaki eserler ve:

L. Delaporte: Les Hittites, 1936

E. Forrer: Forschungen 11, 111, 1926

H. Kiepert: Lehrbuch der alten Geographie, 1878

A. Götze: Kleinasien zur Hethitherzeit 1924

F. Bilabel: Gescichte Vorderasiens 1927

F. Hommel: Ethnologie und Geographie des Alten Orients 1926

«The Cambridge Ancien History» cilt I-III-1928 - 1931

E. Cavaignac: Le Probleme Hittite 1936

R. Meyer: Geschichte des Altertums 1931

<i>Türkçe</i>	<i>Greko - Lâtin</i>	<i>Eti</i>	
<i>Efez</i>	<i>Ephesus</i>	<i>Apaşu</i>	(Pauly-Wissowa)
<i>Sinop</i>	<i>Sinope</i>	<i>Sinuva</i>	(Hrozny, Forrer, Garstang, Delaporte v. s.)
<i>Ankara</i>	<i>Ancyra</i>	<i>Ankuva</i>	(Delaporte, Cavaignac v. s.)
<i>Tarsus</i>	<i>Tarson</i>	<i>Tarsa</i>	Sayce (K. U. B. XX s, 26)
<i>Adana</i>	<i>Adana</i>	<i>Adaniya</i>	
<i>Malatya</i>	<i>Melitene</i>	<i>Maldia</i>	(Asurcası Milid) Hrozny,
<i>Halep</i>	<i>Chalybon, Aleppo</i>	<i>Halpa(ş)</i>	Forrer, Garstang, Delaporte v. s.

"Kızıllırmak,, tabiri de Greklerin *Halys* dediği ırmağa, ancak son zamanlarda Türkler tarafından verilmiş bir isim zannedilirdi. Halbuki Etiler bu nehri "*Maraşşantiya*,, şeklinde adlandırdıkları gibi onu, bugünkü Anadolunun yaptığı gibi, *nâr DIR* yani "Kırmızı nehir,, olarak da tanıyordu [1].

Menşei Arapçaya irca edilen *Seyhan* (arapça *sihun*, Grekçe *Sarus*) nehrinin adı da Eti metinlerinde *Seha* veya *Siyanta* olarak geçiyor [2]. Yine Arapça ile izah edilen *Maraş* (*Mer'aş*) adı ise Eticede geçen *Markası* [3] veya *Marasa* [4] şehir adlarına doğru izlenebiliyor.

Şu birkaç misal, Anadolu toponimisinde stratigrafiyi Grek veya Arap tabakasında durduran usul ve zihniyetin, tarihî hakikate ne kadar uymaz ve ne kadar çürük olduğunu göstermeğe kâfidir. Garstang bu ciheti şu satırlarla tebarüz ettiriyor: "Gelecek nesle geniş bir araştırma sahası mahfuzdur. Bu araştırmada birçok Eti vesikaları sırlarını bize bildirecek ve bir çok Grek ananeleri de geriye doğru izlenip kendi aslı menşelerine irca edilecektir [5],,. Buna göre Grek dünyasını iftiharlandıran Makedonyalı *Alexandre* adı, haddizatında Milâttan 13 asır evvel Etiler zamanında Anadolu topraklarında yaşamış Vilusa kralı *Alakşandu*'nun adına raci [6] ve Sinoplu büyük filozof Diyojen'le İsanın müritlerinden olup hıristiyanlığı teşkilâtlandıran Tarsuslu Pavlos da zamanlarının yayılmış kültür dili olan Grekçe ile dünyaya hitap etmiş *Sinuva* ve *Tarsa* Proto-Türk şehirlerinin yurddaşları değil mi?

[1] B. Hrozny: Hethitische Keilschrifttexte aus Boghazköi 1919 s. 225

H Kiepert «Lehrbuch der alten Geographie s. 89.

L. Delaporte: Textes Hittites. Vocabulaire, 1933, s. 68

[2] B. Hrozny, anılan eser.

[3] L. Delaporte, Garstang v. s.; E. Sturtevant and G. Bechtel: A. Hittite Chrestomathy. Vocabulary, 1935

[4] E. Cavaignac, anılan eser, s. 94

[5] Garstang, anılan eser s. 184.

[6] Bizans Jeograflarından Stephanus Byzantius'a göre, Turova prensi Paris'e Alexandre adı verilmişti. Bu zat Mısır ve Sayda'dan dönüşünde «Asur» kralı Mutulus'un (doğrusu Eti kralı Mutallis) misafiri oldu. Eti yazıtları bunların askerî ittifakından da bahseder.

Garbî Anadolu'da bu hal böyle iken, Şarkî Anadolu yer adlarında toponimik etimoloji tahrifi artık son haddine varmıştır. Çünkü orada bu adlar yalnız Grek ve lâtincenin kalp prestijiyle çarpışmakla kalmayıp, kıdem rekabetinde karşısında Asur - Babil, İbranî, Aramî, Süryanî, Arap, Ermeni, Eski Fars ve Rehkeviceye göre yapılan bir takım tefsir ve halk etimolojileri bulur. Fakat Garbî ve Orta Anadolu'da Proto - Türk Eti yazıtlarının getirdiği tarihî ve inkârî kabil olmıyan şahadet önünde Greko-lâtin âlemin sahte esaslığının sarsılıp yıkıldığı gibi Şarkî ve Cenubu - Şarkî Anadolu adlarında da yine Proto - Türk asıllı Sumer dili, İran ve Semitik, hattâ kadim Asur - Babil tabakasını dahi delip geçerek etimoloji Stratigrafisini en alt Proto - Türk temeline eriştirir.

Bu esas bize kılavuz olarak, şimdi *Fırat* nehri adının etimolojisine yanaşalım.

Araplara, İbranîlere ve Greklere göre FIRAT adının etimolojisi. Bu tefsirleri karşılayan türkçe kelimeler

Ön Asyanın en muhteşemi, ve tarihin kaydettiği ilk büyük nehir olan *Fırat*, bir zaman kıyılarında veya civarında bir çok milletler veya koloniler yaşatıyordu. Sumer, Akkad (Asur - Babil), Elâm, Kas, Urartu, Eti, Subartu (Hurri), Mitanni, Ermeni, Süryanî, Aramî, İbranî, Arap, Fars, Grek ve Lâtin dillerinde bu nehir yadigârlar bırakmış, ve manası da her birine göre izah edilmiştir.

Biz bunları şu şekilde üç gruba ayıracağız:

1. Çivi yazının çözülüşünden evvelki tefsirler: Geriye doğru giderek 18 inci, 17 inci asırlar, Orta zamanlar. Arap, İbranî ve Grek şekillerine göre etimoloji.

2. Çivi yazının çözülüşünden sonraki izahlar: Eski Fars ve Asur şekillerine göre tefsirler.

3. En eski Sumerce şeklinin tespiti ve izahı.

Birinci gruptan başlıyoruz. *Fırat* nehri, adı Tevratta geçen ve cennetin 4 nehirlerinden biri sayılan, ve bu dinî karakterinden dolayı bilhassa Hıristiyan ve Musevi âleminde etimolojisi ile de uğraşılmış bir nehirdir. Bu tefsir ve izahlar tabiğatiyle gayri ilmî olduğundan onların yalnız en tipiklerini burada kaydetmekle iktifa edeceğim.

On sekizinci asırda H. Relandus, cennetin vaktiyle yer yüzünün neresinde kurulmuş olduğunu incelerken (1), *Euphrate* adını şöyle izah etmiştir: *Eu* = farsça *ab* = su + *Phrat*, hepsi birden "Phrat suyu,".

[1] «De Situparadisi terrestris» 1726. S. 21

On yedinci asırda S. Bocharti'nin "Mukaddes coğrafya,, sında (1), S. Morinus'a göre (2) verilen izah şudur: İlk olarak Tevratın Tekvin kitabında (Bap II, ayet 14) adı geçen Fırat nehrinin İbranice şekli *Perath*, bu ayette tam kendinden evvel gelen İbranice *hu* zamirini takip ediyor. Grek mütercimleri bu zamiri aynen *Perath*'a bitiştirerek *hu + perath* ve grekçe *Euphrate* şeklini meydana çıkarmışlardır.

On üçüncü asırda ise, garpte Arap diye gösterilen jeograf Yakup ibn Abdullah - ür - Rumî (1179-1229), 1224 tarihinde Musulda ikmâl ettiği altı ciltlik "Mucam-ül-Büldan,, eserinde, bu nehrin arapça *el-Furât* şeklini aynı dilde "tatlı olmak,, (su için) manasına gelen *farut* ve *faruta* kelimelerinden çıkarıyor. Bu dilde *furat* sözü has isim olmayarak ta "tatlı su,, anlamını veriyor, nitekim bazan "ma ve miyahı furât,, aynı manada kullanılmıştır. Araplar bu nehre *Şatt-al-Fara* da demişlerdi.

Araplardan önce İbranilerin izahları da şu merkezde idi: Tevrat birçok has isimlerin etimolojisini yapmışken nehrin İbranice şekli olan *Perath*'ı izahsız bırakmış, ve buna göre de bu adın manalandırılması muahhar rabbinlerin işi olmuştur. Tevratın tefsir ve şerhi olan falmud'un ilk müellifi Rabbi Aşi (Babil 352 - 427) dördüncü asırda *Perath* adını "mahsuldar ve büyük,, manasına olan İbranice *pûrînn ûrabbin* tabirinden çıkarıyor (3). Vatikanda bulunan eski bir İbrani onomastik kitabı (4) ise *Perath*'ı aynı dilde "kaçmak, kurtulmak,, anlamındaki *pâlat* ve "hâlâs,, demek olan *peletâh*,, kelimelerine bağlıyor.

"Yahudi Antikiteleri,, ni Gerekçe yazan (5) meşhur yahudi müverrihi Flavius Josephus (Milâttan sonra 37 - 95), bu eserde (cilt I, 39) *Perath* için iki etimoloji kabul ediyor. Bunlardan birisi bu nehir adını "yayılmak, dağılmak,, demek olan İbranice *pârad* kelimesine irca ederek "yayılmış nehir,, diye tefsir eder, öbür etimoloji ise *Euphrate* şeklini Grekçe olarak *eu + phoras* kısımlarına bölüp, *eu*'i "iyi,, , *phoras*'ı ise "mahsul vermek,, olarak manalandırıyor ve bu tefsire göre de *Fırat* mahsuldarlığından kinaye olarak "iyi mahsul veren,, nehir demek oluyor.

Josephus'tan yarım asır önce, gene Grekçe yazan büyük yahudi filozofu Philon (M. E. 20 - M. S. 40) Tekvin kitabının şerhinde (6) *Perath* adını "mahsuldar,, anlamına olan Grekçe "Karpophoria,, (Lâtincesi *frugifer*) kelimesiyle terceme ediyor. Philon'un işaret ettiği veçhile İbranicede

[1] "Geographica Sacra,, , 1. Phaleg, 4. 1707

[2] "De paradiso Terr,, , s. 25

[3] "Talmud Berakhot 59 b, Midraş Bereşith,,

[4] Onomast. Vatic. s. 191, nâsiri Paul de Lagarde

[5] "Yudaiki Arkeologia,, I. 39

[6] "Nomon ieron allegoria,, I, 23

porâth "yemiş ağacı,, "pârah,, ise "doğurmak, mahsul vermek, tenebbüt etmek,, manasınadır.

Fırat nehrinin Süryani karşılığı olan *Perath* veya *Ephrath* adları da, ibrani ve grek şekillerine benzedikleri için yerine göre bu asıllara tâbi tutulurlar.

Greklere gelince, bu nehrin adını ilk olarak garp âlemine tanıtan Herodot olmuştur (kitab I, 180). Bu büyük müverrih Fıratın azamet ve feyzubereketini uzun uzadıya ve şairane bir surette anlatırken, etimolojiye asla yaklaşmamıştır. Fıratın Grekçe karşılığı *Euphrates* muahhar Grekler tarafından öz Grekçe telâkki edilmiş ve etimolojisi de ona göre yapılmıştır. Bu kanaati greklerde uyandıran âmillerden biri de *Euphrates* sözünün aynı dilde insan adı olarak da kullanılmış olmasıdır; meselâ filozof *Euphrates*'in adı. Grekçede bu adı iki kısımdan ibaret sayarlar *eu + phrates*. *Eu* "iyi,, manasına gelir ve *phrates* de "akmak, seyretmek, cereyan etmek, söz söylemek,, anlamına olan *phrazo* kelimesine irca edilir. Bu tefsire göre filozof *Euphrates* "iyi söz akıtan, fesahat ve belâgatla söz söyliyene,, nehir *Euphrates* ise "iyi su akıtan, güzel akışlı nehir,, demek olur, ve greklerin kabul ettiği etimoloji de bu merkezdedir [1]. Ermenilerin bu nehre verdikleri *Ephrat* adı da Grek aslına raci gösterilir.

Not olarak, grekçe *Euphrates* adı hakkında şu malûmatı da ilâve etmek yerinde olur. Grek mitolojisine göre *Euphrates* adı, bir eponim kahramanın (yani bir kabileye, şahsa veya yere ad veren) adından çıkmıştır. Buradaki kahraman, bir afrodit rahibesinin üç oğullarından biri ve Tigris'le Mezopotamya'nın kardeşi idi (2).

Plutark'ın eserlerinden sayılan "Nehirler ve dağlar hakkında,, adlı kitapta (3) geçen bir hurafeye göre de, vaktiyle Arandakos adlı bir zatın oğlu *Euphrates*, bir gün kendi öz oğlu Axurtas'ın sadakatinden şüphelenerek onu öldürdü. Sonra, bu katli haksız yere yapmış olduğunu anlayınca, kendini Fırat nehrine attı, ve nehir de *Euphrates* adını aldı.

Çivi yazının çözülüşüne kadar ileri sürülen bu tefsirleri şöyle hulâsa edebiliriz:

- a) Araplara göre: *Furat farut* = tatlı (su)
- b) İbranilere göre: *Perath porath* = mahsuldar (nehir)
- c) Greklere göre: *Euphrates eu + phrates* = iyi akışlı (nehir)

Gayri ilmiğ ve kontrolsüz bu gibi benzetmeler eğer etimoloji sayılabilirse o zaman biz de bu izahları Türkçedeki şu mukabilleri ile karşılayabiliriz:

[1] 'Kivotos tis ellenikis glossis,, 1819 cilt II.

[2] Lamblichos : Dram. 8

[3] Pseudo - Plutarchos: Peri potamon keoron, 20.

Furat adını Arapların *farut*'a (= tatlı) irca ettikleri veçhile onun biz de "nefis, lâtif,, anlamına olan *bur*, *bür* ve *pur* temalarımızla izahına teşebbüs edebiliriz.

Aynı veçhile İbranilerin "mahsuldar,, medlülüne bağlanan *Perath* ve *porath*'a karşılık Türk dili "mahsul,, manasına olan *bar*, *bor* (*borluk* = meyva bahçesi, *borusa* = fidan) *ver* (verim) ve *bir* temalarını, hattâ *Perath*'la aynı morfolojide bulunan *birt* (= vergi, verilen şey) kelimesini çıkarabilir.

Greklerin *ev* (= iyi) + *frazo* (= akmak) şeklinde yaptıkları etimolojiye gelince, onun da Türkçedeki mukabili şudur: Bizde *oğ*, *of*, ve *uf* temaları "iyi, âlâ ve nefis,, anlamınadırlar (*oflaz*, *uflaz* = âlâ, nefis; *oğ-lağu* = hoş); *var*, *bar* ve *vor* temalarından yapılmış *varış* ve *yarış* (*yarız* = seri) sözleri ise "seyretmek, cereyan etmek, akmak,, demek olan grekçe *frazo*'nun tam karşılığıdır. Bu tefsirler *Fırat* adının hakikî etimolojisi olmamakla beraber, burada geçen Arap, İbrani, Grek ve Türk kelimelerini Güneş - Dil disipliniyle kontrol edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)
a	<i>Arapça farut</i>	: ağ + af + ar + ut		
	Türkçe <i>bur(ut)</i>	: uğ + ub + ur + ut		

(1) ağ (uğ) : ana köktür, ve umumî medlülün "tatlı,, olduğuna göre, bu kökte parlaklık (letafet) ve sıcaklık (his) anlamıdır.

(2) af (bu): bu anlamın, üzerinde tecelli ettiği obje veya süjeyi gösterir.

(3) ar (ur) : anlamın takarrürünü ifade eder.

(4) ut (ut) : bunun olmuş olduğunu gösteren elemandır.

Şu halde, *farut* veya *bur (ut)* letafeti takarrür etmiş bir obje demek olur, nitekim *ipar*, *vıpar* Türkçede itriyat ve misk demektir.

İranca ve Asurca şekillerine göre FIRAT adının izahı: Türkçe karşılıklar

İbrani ve Grek tefsirlerine gelince:

	(1)	(2)	(3)	(4)
b	İbranice <i>perat</i>	: eğ + ep + er + at		
	Türkçe <i>birt</i>	: iğ + ib + ir + it		

(1) eğ (iğ) : medlülün "mahsul,, olduğuna göre, çoğalma anlamına ana köktür.

(2) ep (ib) : Manayı kendine temessül ettiren prensipal köktür.

(3) er (ir): Mananın, yukardaki obje veya süjede takarrürünü ifade eden elemandır.

(4) at (it): Bunun olmuş olduğunu gösteren unsurdur.

Buna göre de *Perat* veya aynı elemanlardan mürekkep Türkçe *birt* "bir obje veya süje üzerinde çoğalma anlamının takarrürü,, yani "mahsul,, demek olur. Nitekim yukarda geçtiği gibi *bar* Türkçede "mahsul,, anlamınadır.

	(1)	(2)	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
c Grekçe	ev	+ frazo	=	(eğ + ev)	+ (eğ + ef + er + az + oğ)		
Türkçe	of	+ varış	=	(oğ + of)	+ (ağ + av + ar + ış + ...)		

Birinci kısımda (1) eğ (oğ): ışık, parlaklık manasına ana köktür.

(2) ev (of): üzerinde tecelli eden obje veya süje, hepsi birden "bir obje veya süje üzerinde tecelli etmiş parlaklık,, yani iyilik, güzellik anlamını ifade eder.

İkinci kısımda (1) eğ (ağ): hareket, imtidat, mesafe anlamlarına ana köktür.

(2) ef (av): bu manayı üzerine alan elemandır.

(3) er (ar): bu mümessil eleman üzerinde mananın takarrürünü gösteren ektir.

Buraya kadar eğ+ef+er veya ağ+av+ar, son şekli ile *var* bir obje veya süje üzerinde takarrür etmiş hareket demek oluyor.

(4) az (ış): bu mananın teşmilini ve

(5) oğ: Grekçede mananın tamamlanıp ifade edildiğini gösteren unsurdur.

Bu bakımdan Grekçe *frazo* ile Türkçe *varış* "takarrür etmiş bir hareketin teşmili,, manasını ifade ediyor.

Şimdi, enteresan ve şayanı dikkat mutabakatlarına rağmen *Fırat* adının hakikî etimolojisine yaramıyacak bu karşılaştırmaları bırakıp, *Fırat* etimolojisinin ikinci devresine, yani çivi yazının çözülmesini takip eden senelere geçelim.

Bu yazının ilk olarak eski Farsça şekli okunabildiğinden, deşifrörü İngiliz H. C. Rawlinson, büyük Dara'nın Bihustan'daki üç dilde yazıtlarından *Fırat* adının eski Farsça karşılığını 1849 da bulup [1] onu şu şekilde tespit etti: *Urfratauva*. Bu kelimenin -*auva* parçası ek olarak ayrıldıktan sonra *Fırat* karşılığı yerine baştaki '*Ufrata* kısmı kalır. Rawlinson bunu da şöyle tahlil ediyor:

[1] H. C. Rawlinson: The Persian Cuneiform Inscriptions of Behistun (Journal of the Royal Asiatic Society) 1849 Cilt XI. s. 84.

'U = iyi; fra = feyiz, bereket anlamına olan esas [1]; ta tahsis edatı. Buna göre 'Ufrata "iyi ve feyizli nehir,, demek oluyordu. Çivi yazıların fonetiği daha iyi tebarüz edince, bu adın eski Farsçada *Hufrâtû* şeklinde telâffuz edildiği anlaşıldı, ve yukarıda adı geçen üç dilde yazıtlarda *Fırat*'ın Elamcası dahi *Upratu* şeklinde tespit edildi. Üçüncü dil olan Babilcedeki karşılığını ise biraz sonra göreceğiz.

Rawlinson'un buluşu *Fırat*'ın etimolojisini çok ilerletmeyip gene Grek tefsiri, yani "iyi + mahsul,, merkezinde idi. İmdi Gerekçede yaptığımız gibi:

Eski Farsça: 'u + fr + at = iyi feyiz, mahsul.

Türkçe: uğ + bir + t = eyi birt, verim karşılaştırılmasını yapabiliriz.

Rawlinson'dan bir iki sene sonra Alman âlimlerinden Th. Benfey [2] ve "Journal Asiatique,, de de Fransızlardan J. Oppert [3] *Hufratu* adına şu manayı verdiler:

hu = iyice, epeyce, çok + fra = geniş (karşılaştır: Eski Farsça *fradah* = genişlik) [4] yani "çok geniş nehir,,. Bu analize de mukabil Türk dili şu karşılığı çıkarabilir:

Farsça hu = Grekçe ev = Türkçe oğ, of, uf = iyi

Farsça *Fratu* = Türkçe *bardu* (Kırgız lehçesi) = genişlik, sia.

Güneş - Dil analizi:

(1) (2) (3) (4) (5)

Eski Farsça *Fratu*: ağ + af + ar + at + uğ

Türkçe *Barda*: ağ + ab + ar + ad + ağ, yani

"Bir mesafe ve imtidadın bir obje veya süje üzerinde takarrür olmasının ifadesi,,.

Gene, Pehlevicesi *Fırat* olan bu *Ufratu* adını Alman iranistlerinden F. Spiegel, [5], Rawlinson'dan 20 sene sonra tetkik edip şu neticeye vardı:

hu = Grekçe eu = iyi

fratu = geçit, yol (eski Farsça *fravana* = yol [6])

Hepsi birden = "iyi geçitli nehir,,.

Fırat'a verilen bu mananın dahi, öbürlerde olduğu gibi, gene Türkçede karşılığı vardır. Eski Farsçanın "yol, geçip gitmek,, manasına olan

[1] Ch. Bartholomae: *Altiranisches Wörterbuch*, 1904. s. 974: fra = ileri (ileri getirmek, husul).

[2] "Persische Keilschriften,, 1850

[3] "Journal Asiatique,, cilt IV. 1851. s. 426

[4] Ch. Bartholomae: aynı eser, s. 983.

[5] "Eranische Altertumskunde,, 1871-78 cilt I. s. 150

[6] Ch. Bartholomae: aynı eser, s. 990,

fra, *frayana* ve *fratu*'sına mukabil Türkçe *yürep* (=patika), *yürünmek*, (= geçmek), *yürümek*, *yoruk* (= seyahat), *yorga* (= rahvan) gibi kelimeleri dizilebilir. Bu anlamlarıyla analize tâbi tutularak

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Eski Farsça <i>Fratu</i> :	ağ	+ af	+ ar	+ at	+ uğ
Türkçe <i>gorit</i> :	oğ	+ oy	+ or	+ it	+ .

“Bir hareketin bir obje veya süjede takarrür etmiş olmasının ifadesi,” demek olur.

Fırat adının Farsçada buna benzer dahâ birçok izah tecrübeleri [1] varsa da biz bu kadarını yeter sayıp, onun Babilce şekline geçeceğiz.

Dara'nın Behistunda üç dilde yazdığını büyük anıtta, eski Farsça ve Elamca şekli ile birlikte, bu nehrin Babilce adı *Nâru Purattu* şeklinde geçiyor. Asur ve Akkatça karşılıkları da aynıdır. Bu tabirin *Nâru* kısmı Akkatça “nehir,” demektir ve kelimenin deteminatifi olarak kullanılmıştır. Eski Yakın Doğu coğrafyasını yazan F. Hommel [2] *Purattu*'nun daha eski şeklini *Purantu* olarak düzeltiyor. Zaten teorimize göre de aynı kategoriden iki konsonun (burada *tt*'nin) yanyana gelebileceği için biz de *Purattu* adını *Pura* (*nğ*) *tu* şekline irca ederiz.

Bu adın manalandırılmasına gelince, bugünkü ansiklopediler (meselâ büyük Brockhaus ansiklopedisinde, cilt V, s. 733), burada ekseri “çok geniş,” manasını varıyorlar. Ve hakikaten de Asur-Babil dilinde *pur* veya *par* teması bu anlamdadır [3] *parasu* = yaymak, genişletmek, kanatları açmak; bu kelimenin esası sayılan *parasu* ise “yarmak, ayırmak,” manasını ifade ediyor. [Öbür tefsirlerde de yaptığımız gibi, Asurcanın bu kelimesini dahi Türkçe ile karşılayabiliriz:

Asurca; *Paratu* = geniş, (esas mana *par* = yarılmış).

Türkçe *Yırtık* (bundan başka *yarmak* ve *barda* = genişlik gibi karşılıklar da vardır).

Güneş - Dil analizi bu sözlerin bir olduğunu şu şekilde meydana çıkarır:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Puratu</i> :	uğ	+ up	+ ur	+ at	+ uğ
<i>Yırtık</i> :	ığ	+ ıy	+ ır	+ it	+ ık

[1] Meselâ A. Fick: *Bezenbergers Beitrage*, XXIV, 310 da bu adı *hu-frahâta nazari şekline irca ediyor.

[2] F. Hommel: *Ethnologie und Geographie des Alten Orients*, 1926. s. 263

[3] C. Bezold - A. Götze: *Babylonisch - Assyrisches Glossar*, 1926, s. 227-228.

yani, "bir kuvvetin bir obje veya sūjede takarrūr etmiş olduđunun ifadesi,, [1] demek olur.

Fırat adının etimolojisini Akkat dilinde aramakla, onu epeyce kadim bir maziye doğru gerisin geri izlemiş ve Mezopotamya kŭltŭr onomas-tiğinin kurucuları olan Sumerlilerin kapısına dayanmış bulunuyoruz. O adın esasını bu ırkdaşlarımızın sahasında aramak ve orijinini Proto-Tŭrk asla bağlayıp Gŭneş-Dil teorisiyle izah ve kontrol etmek, yazımızın ũçŭncŭ kısmını teşkil edecektir. Asurcayı terketmezden ŕnce şunu da kaydedelim ki, eski Yakın Doğunun çivi yazı kullanan halkı, meselâ Etiler, Urartular ve Fıratla alâkası olan ŕbŭr milletler, yazılarında *Fıratı* asurca adı ile *Puratu*, *Purattu* olarak kaydetmişlerdir. Garp âlimlerine gŕre, İbranice *Perath* ve Arapça *Furat* dahi *Purattu*'dan mustaar, Grekçe *Euphrates* ise İbranî veya Arapça şekillerden değil doğrudan doğruya eski Farsça *Ufratu*'ya racidir, ki bu da haddizatında asur şekli ile mŭna-sebettar olsa gerek. Eski Farsçaya bağlı Elamca *Ufratu* şeklini yukarda gŕrdŭk: tabloyu tamamlamak için eski Mısırcadaki karşılığını da aşağıda gŕreceđiz.

FIRAT adının Sumerce esası ve bunun da Orta Asya mitolojisine gŕre izahı

Milâttan binlerce yıl ŕnce Orta Asya'nın Proto - Tŭrk topraklarından gŕç edip Mezopotamya'da yurt kurmuş olan Sumerliler yeni diyarlarının muhteşem nehrini "Bŭyŭk su,, tesmiye ederlerdi. Lagaş şehrinin eski kral-larından Entemena zamanına ait (takriben Milâttan 3000 yıl ŕnce) ve piktografla (resim yazı) yazılı bir tablet ũzerinde [2], Fırat'ın adı şu şekilde yazılmıştır: = *id-nun*. Birinci işaret "akar su, nehir yatağı,, ikincisi ise bŭyŭklŭk medlŭlŭnŭ sembolize eden piktograftır, ve hepsi birden "bŭyŭk su,, ifade ederler. Aynı kral zamanından kalma başka bir yazıtta da [3] Fırat için aynı *id-nun* = "bŭyŭk su,, tabiri kullanılmıştır.

Daha sonraları Fıratı adlandırmak için "bŭyŭk su,, tabiri yerine başka bir sŕz kullanılmağa başlandı. Bir Sumer-Akkat vokabŭlerinde o adın şu şekilde yazılıp manalandırıldığını gŕrŭyoruz [4]: *nâr UD-KİB-*

[1] Burada (.+t) elemanı (.+r) elemanını takip ettiği için sadece onu vasıflandırır, yani takarrŭrŭn "yapılmış olduğunu,, gŕsterir. Ondan evvel gelmiş olsa idi, ana kŕke raci olacak ve kuvvetin "dinamik,, olduğunu ifade edecekti.

[2] A. Deimel: *şumerische Grammatik*, 1924, s. 204 - 205

[3] F. Thureau - Danguin: *Die Sumerischen und akkadischen Kŕnigsinschriften* 1097, s. 40, 7.9-11

[4] 5. R. 22, 31

B/N-K/. Fakat bu işaret bir "ide yazısı," olduğundan, böyle okunmayıp fonetik karşılığı bambaşka bir sözdü. Ideogramın ilk cüzü *nâr* Sumerce "su, nehir," demek olan *id*'in karşılığını ve son kısım da *Sippar* şehrinin ideografik işaretini temsil ediyordu. Şu halde ideogramın ifade ettiği ide "Sippar suyu veya nehri olur."

Bu ideogramın Sumerce fonetik kıymeti yani okunuşu ile Akkatça tercemesi de şöyle tespit edilmiştir [1]:

<i>Sumerce</i>	<i>Akkatça</i>	} Fırat
<i>Buranuna/u</i>	= <i>Uruttu</i>	
	veya <i>Purattu</i>	

Garp âleminde ilk Sumer gramerini yazmış olan İngiliz âlimi S. Langdon [2], Fırat'a verilen *Buranun* adını şu şekilde ikiye bölüp manalandırıyor: *bura* = su kabı; *nun* = büyük; nepsi birden = büyük su kabı. Bu izahın istinat ettiği mühim nokta, Sumercede *buru* sözünün "çukur, kap," manasına gelmesidir *Buru*'nun leksikolojisi ise şu tarazda yapılabilir [3]:

Sumerce <i>Buru</i>	= Akkatça	<i>buru</i>	= derinlik
" <i>Buru</i>	= "	<i>burtu</i>	= derinlik
" <i>Buru</i>	= "	<i>hurhumatu</i>	= delik, çukur
" <i>Buru</i>	= "	<i>hararu</i>	= kazmak
" <i>Buru</i>	= "	<i>hurru</i>	= kovuk, delik, yuva
" <i>Buru</i>	= "	<i>kinnatu</i>	= çukur, hendek
" <i>Buru</i>	= "	<i>kippatu</i>	= eğrilik
" <i>Buru</i>	= "	<i>nakabu</i>	= eşmek, kazmak
" <i>Buru</i>	= "	<i>palaşu</i>	= delmek
" <i>Buru</i>	= "	<i>patahu</i>	= oymak, çukurlatmak
" <i>Buru</i>	= "	<i>pithu</i>	= oyuk
" <i>Buru</i>	= "	<i>şapalu</i>	= batmış olmak
" <i>Buru</i>	= "	<i>şuplu</i>	= derinlik, kuyu
" <i>Buru</i>	= "	<i>suppulu</i>	= alçaltmak
" <i>Buru</i>	= "	<i>şuttu</i>	= hendek, bataklık

Biribirine benzer manada Akkatça 15 karşılığı bulunan Sumerce *buru* kelimesini ifade eden çivi yazı "çukur, oyuk, hendek, derinlik," gibi mefhumların sembolü sayılabilir. Bu yazının en eski piktografı ise,

[1] A. Deimel : Sumerisches Lexikon, 1933, cilt IV, s. 1073.

[2] F. Thureau-Dangin'in «Die Sumerischen und Akkadischen Königsinschriften» adlı eserinde, 1907. s. 245.

[3] A. Deimel : Sumerisches Lexikon, cilt III, 1932, s. 810 - 827

geriye doğru izlenerek nihayet bir daire şeklinde bulunabilir [1], ki bu da "oyuk, delik,, idesinin grafi diye addolunur.

Buru kelimesinin bu şekilde yapılan etimolojisi doğru olmamakla beraber Arap, İbrani, Grek, eski Fars ve Asur tefsirlerinde de yaptığımız veçhile, bu manada alınan Sumerce *buru* sözünü yeni Türkçede arıyalım:[2].

Altay lehçesi	<i>por</i>	=	delen
Garp lehçesi	<i>burgu</i>	=	delen alet
"	"	=	kovuk silindir
"	"	=	eğrilmiş bükülmüş
"	"	=	çukur, mağara
Çağatay "	<i>obri, obru</i>	=	çukur.

Öbür dillerdeki bazı karşılıkları da şunlardır [3]: Grekçe *perao* delmek *pharynx*=hançere, yani delik, Lâtince *forare*=delmek, İngilizce *bore*, Almanca *bohren*=delmek, Arapça *far* çukur kazmak ("Kamus tercemesi,, cilt 11,62) Disiplinimizin analizinden geçirerek,

	(1)	(2)	(3)	(4)	
Sumerce <i>buru</i> (=çukur)	:	uğ	+ ub	+ ur	+ uğ
Çağatay <i>obru</i> (=çukur)	:	oğ	+ ob	+ ur	+ uğ

"Bir mesafe ve imtidadın bir obje veya suje üzerinde takarrürü,, demektir. Mot-étapé'lere gelince, *uğ + ub*, ana kökün sertleşmiş şekliyle *gub*, bizdeki *kap*, *küp* ve *kovuk*'taki *kov*'dur (latince *cavus*). Buna (v. r.) elemanı katılınca *gubur* olur ki bizde "çukur, oyuk,, anlamına olan [4] *kubur* kelimesinde yaşıyor ve Arapçanın *kabr-kubur*'u da bundan başka birşey değildir. Sumercede ise *buru*, *giburu* da okunabilir [5] ve yine "çukur,, manasındadır. Böylece teorimizdeki "her kelimenin başında bir ana kök bulunur veya bulunmuştur,, kaziyesi yine yeni Türkçe *bur - obru - kubur*, ve Sumerce *buru - giburu* kelime eşleri üzerinde bir defa daha denenmiş ve hakikati tebarüz ettirmiş bulunuyor.

Fakat bütün bu karşılaştırmaların doğru olmasına rağmen, *Fırat*'ın Sumerce mukabili olan *Buranuna*'nın hakikî izahı bu değildir. Sumerce-nin *bura* = "çukur,, + *nuna* = "büyük,, elemanlarını yeni Türkçemizdeki

[1] G. A. Barton: The origin and Development of Babylonian Writing, 1913, cilt I. s. 95

[2] Radloff; Divani - Lûgat - it - Türk; ve «Tarama» Dergisi», passim.

[3] A. Walde-J.Pokorny: Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, cilt II, 1927 s. 159 - 161.

[4] Şemseddin Sami: Kamusu Türkî, 1317, 1087

[5] A. Deimel: Sumerisches Lexikon, cilt II. 1930, s. 815

obru="çukur", +nine="büyük", sözleri karşılıyabildiği halde, *Buranuna*'yı *obru-nine*, *bur-nine* yani nine obruk veya büyük çukur, diye tefsir ve izah etmek doğru olamaz. Zaten Sumerce *buru*'nun esas manası nehir çukuru veya yatağı, olarak değil, "kulak deliği", diye izah edenler ve bunun yazı şeklinde de "kulak", sembolünü görenler vardır [1]. *Buranuna* sözünün orijinel anlamına varabilmek için Orta Asya, Sumer ve eski yakın Şark mitoloji ve ananelerine baş vurmak zaruridir.

Altay ve Yakut Türk efsanelerine göre [2], arzın ve kâinatın yaratılışından önce, derin uçsuz bucaksız primordiyal bir su kütlesi vardı. Altaylara göre ilâh Ülgen [3], Yakutlara göre [4] "Irin-ayı-toyon", (=hâlik beyaz ilâh), Yeniseylilere göre [5] de büyük şaman Doh bu okyanusun üzerinde dolaşırdı. Yine bu efsanelere göre, kâinat yarandıktan sonra da şimdi yeryüzünün ortasında büyük bir göl bulunuyor, ve ondan çıkan 4 nehir de 4 istikamete doğru akıp 7 devir yaptıktan sonra yine aynı göle dökülüyor [6]. Bu gölün ortasından bir dünya-dağı veya göl - dağı yükseliyor ki Orta Asya halkı bunu *Sumur*, *Sumer*, *Sumbur*, ve Hindliler de *Sumeru* adı ile tanıyor. Yayutlar bu dağı "gökteki süt - beyaz dağ", tabiri ile vasıflandırır ve Altaylıların baş ilâhı olan Bay-Ülgen de bu altın dağın üstünde oturur [7]. Yeniseylilere göre de "Mukaddes su veya nehir", in kaynağı göğün altıncı katındadır. Bu su, yani, Yenisey, oradan yeryüzüne aktıktan ve dolaştıktan sonra Tamuya dökülür [8].

Orta Asya'nın bu esatir, efsane ve hurafeleri aynen Tevrat'ta da mevcuttur. Tekvin kitabının ilk babına göre başlangıçta Allahın ruhu suyun üzerinde dolaşıyor, ve kâinatın kuruluşundan sonra da cennetten 4 nehir çıkıyordu: Pişon, Gihon, Hiddekel ve Perat (Fırat). Kuranda dahi "sure XI, ayet 7", yerlerle göklerin yaratılışı anlatılırken "arşı âlânın suyu kaplamasından ehemmiyetle bahsediliyor. İslâm hurafeleri keza cennetten 4 nehrin - Sihun, Cihun, Fırat, Nil - çıktığını söylerler. Sumer ananesine göre de (Gudea silindiri B 10.20) Fırat'ın suyu mukaddesti ve

[1] A. Deimel: aynı eser, s. 810.

[2] U. Holmberg: Siberian Mythology, 1927, s. 313

[3] G. N. Potanin: Oçerki severo - zapodnoy Mongolii cilt IV. s. 218.

[4] V. N. Seroşevskiy: Yakutı, 1896, s. 653

[5] V. I. Anuçin: Oçerk şamastva u yeniseykih ostyakov (Sbornik Muzeya po Antropologii i Etnografii pri Akademii Nauk, cilt II. 2. 1914, s. 14)

[6] U. Holmberg: Siberian Mythology, 1927, s. 359

[7] Aynı eser, s. 341

[8] Aynı eser, s. 307

manevi lekeleri temizlerdi. Asur dilinde bile Fırat'a "napişti mâti,, yani "memleketin ruhu,, denmişti. Sumer yurdunun hemen hemen bütün büyük şehirleri Sippar'dan başlayarak Eridu'ya kadar, Fırat kıyılarında kurulmuştu. Daha muahhar Türkler nazarında Tengis (deniz), Tengri (tanrı, gök) kadar, büyük bir ilâhtı [1].

Suya, ırmağa ve bilhassa büyük nehirlere mukaddes, kutsî ve ilâh nazarı ile bakmak ananesini Sumerliler Orta Asya'dan beraberlerinde getirdiler. Onların eski yurdunda yaşıyan birçok kabîleler primordiyal büyük okeanın üzerinde dolaşan ilâh ruhuna *Burhan* derler [2] ki "*Burhanı*,, yani "su ilâhı,, demektir [3]. Bu ad Divanı-Lûgat-it-Türk'e göre dahi "mabet sanem,, manasına geliyor. Uygurcada da ilâh, put anlamında kullanılmıştır. Türk yurtları merkezinden çok uzak bulunan İzlanda'da eski nord efsanesine göre, primordiyal cumudiyelerin erimesiyle damla damla biriken sudan bir dev-ilâh teşekkül etti. Bunun adı *Ymir* (ümir okunur) idi. Sütünü emdiği ineğin memesinden 4 nehir akardı. Bu inek kayaları yalaya yalaya eritti ve hâsıl olan sudan bir mahlûk doğdu. Adı *Buri* idi. Bunun çocuğunun adı da *Bor* oldu [4].

FIRAT adında "su,, medlûlü ve analık vasfı

Bor veya *Bur*, beşeriyetin ilkel ananesinde mukaddes suya ve su ilâhına verilen addır. B-M tebadüliyle "deniz,, ve benzer manalara olan indo-öropeen *Mare*, *Meer*, *More* ve *Moor* dahi öyledir, ve nordik *Ymir* (ümir) de bu elemanın ilâhıdır. Keltçede *bior*, ve Sanskritçede *var*, *vari* "nehir,, Farsçada *bâran* "yağmur,, anglo-saksoncada *bour* "ırmak, sel,, Macarca *forras* "çeşme,, İbranice *bar*, ve Arapça bir "kuyu,, anlamlarına gelen ve *bor*, *bur* su esasının muhtelif dil gruplarına şamil bulunduğunu gösteren misallerdir. Güneş-Dil analizi ile:

(1) (2) (3)
Bur: uğ + ub + ur

Su ve parlaklık anlamının bir obje veya süjede takarürü demek olur.

[1] Aynı eser, s. 364

[2] «Zapiski Vostočno-sibirskago otdela Ruskago geografičeskago obščestva» cilt 1, 2 1890, s. 65 - 66

[3] Bazı Garp müelliflerine göre *Burhan*, sanskritçe *Buddhâ* ve Çince *Fut* kelimelerinden yapma sayılıyorsa da, bu ad bizce, ilk önce «Su ilâhı», sonra alelittlak «Allah» ve budizm devrinde de «Budda» anlamına kullanılmıştır.

[4] F. Guirand: «Mythologie générale» 1935, s. 222.

Bur'un Türkçedeki karşılıklarına gelince, muhtelif lehçelerden şu bazı misaller getirilebilir :

Bura = çeşme (Garb lehçesi, derleme)

Pörek = çeşme (Garb lehçesi, derleme)

Bor, Por = şarap (Uygur, Çagatay)

Bart, Bert = kadeh (Çagatay - Divanü - lûgat - üt - Türk) I. 286; 3 - 5

Burkaz = sur, boru (Garp lehçesi - Derleme)

Bardak = su kabı (Garp lehçesi)

Parç = maşrapa (Azerî)

Bora, Boran, Boragan = fırtınalı yağmur (Garp lehçesi)

Purluk = akmak, sızmak, dökmek (Altay - Aladağ, Verbitzki lûgati, s. 245)

Bere = küçük göl (Yakut, Pekarski lûgati, s. 431)

Yukarda gördüğümüz işaretli Sumerce *buru* kelimesi de, "çukur,, anlamından başka "kaynak, sahrınç, küçük ırmak,, manasına gelir ve bu anlamda Asurca karşılığı da *buru* veya *burtu'*dur [1]. Fakat asıl "su,, ifade eden Sumerce çivi yazı, piktografı da akar suyu veya nehir yatağını gösteren bir işarettir ki *ur bur, pur* dahi okunur [2]. Suyu *bur'*la ifade etmek ananesi Şarkî Asyadan tâ Avrupanın öbür ucuna kadar yayılmış bir esastır. Kalmuklar akar suya *bur - bur* [3] İspanyalı Basklar da suyun akışına *burrumba* derler.

Onomastik ve toponimi sahasında da bu adı aramağa çıkarsak, şu hakikatlerle karşılaşırız :

Sumerde *Bur - nun* ve *Ur - nun* aynı zamanda ilâh adlarıdır, meselâ *Bur - nuntadia* ve babası *Burnunsiabi*. Eti diyarında *Buruşhanda* (Grekçesi *Borosa*) ve Grekler zamanında da *Barata* su şehirleri idi.

Eski Mısırda [4] *Bar*, memleketin aşağı kısmında bulunan bir ırmağın, *Per - hru* de başka bir nehirin, ve en şayanı dikkat ad olarak ta, Mezopotamyanın *Puratu'suna* çok benzeyen Mısırca *Peheret*, Deltaya yakın diğer bir ırmağın adı idiler. Asıl Fırat nehrine ise eski Mısırlılar *Peher - ur - nehren* diyorlardı ki ejiptologlara göre [5] "Nehreyn, yani iki nehir memleketinin, kavsi,, diye izah edilirse de aynı dilde *puhru* kelimesinin "su,, demek olduğuna göre [6], eski Mısırca *Peher, puhru*

[1] A. Deimel : Sumerisches Lexikon s. 814 - 817.

[2] Aynı eser : s. 1073.

[3] G. J. Ramstedt : Kalmückisches Wörterbuch, 1935, s. 61.

[4] A. Erman - H. Grapow : Wörterbuch der ägyptischen Sprache, cilt I 1926, s. 447, 530, 533.

[5] Aynı eser, s. 548.

[6] Aynı eser, s. 548.

sözleriyle Mezopotamyanın *Bur* ve *Pur* adları arasında bir münasebet hattâ akrabalık görmek lojik olur.

Türk dünyasına gelince, Yakutlarda *Bor*'lu şu nehir adlarına raslıyoruz [1].

- Pur*: Olenek nehrinin sol kolu
Boronuk: Yana nehrinin sol sahili
Borulah: Adıç nehrinin sol kolu
Borullulah: Moma nehrinin bir kolu
Börböndö: Maya nehrinin kıyısı
Bıraya: Amur nehrinin sol kolu
Börö: bir göl adı.

Anadolu yer adlarından da misal getirmek lâzımgelirse şunlar sıralanabilir [2]: *Bor* (Elâzığ), *Bor* (Muş), *Bora Boy* (Tokat), *Boralan* (Malatya), *Borçak* (Bilecik), *Borçalı* (Kars) *Bornak* (Elâzığ), *Boruk* (Samsun), *Bornak* (Diyarbakır), *Burnak* (Erzurum ve Trabzon), *Burnaz* (Seyhan, Gümüşane), *Burostan* (Malatya), *Bursa* v. s., hepsi suyu ve ırmağı bol yerler.

Avrupada dahi, bilhassa eski Kelt ülkesinde, *Bur*'lu birçok nehir ve su şehirleri adlarına tesadüf edilmektedir. Meselâ [3] *Byrrus* ve *Byrra* (bugünkü *Berre*) nehir adlarıdır, *Bordegala*, *Bourdeaux* ise su şehirleridir. Fransızca meşhur *Bourbon* adına gelince bunun Keltçe eski adı *Burbone* veya *Burbune* idi. Sayısız kaplıca ve içmeleri dolayısıyla bu eyalet, bizde "su şehri," adında olduğu gibi, bu ismi almıştır.

Gene Fıratın büyük bir kolu olan *Habur* (klâsik şekli *Chaboras*) nehrinin adında dahi *Bur*, ana kökle birlikte kendini göstermektedir:

Bur: uğ + ub + ur

Habur: ah + ab + ur (*ah* prensipal köktür.)

Zaten Sumer mitolojisinde *Hu-bur*, tamuda bir nevi nehir idi. Fıratın ilâhı olan *Ea-Sin*, aynı zamanda bütün yer altı nehirlerinin ilâhı diye tanınmış, ve bu büyük nehirin de, kaynağını mistik bir memleketten veya cennetten aldığı zannediliyordu. *Sir-bur* ise, gene Sumerde *bur* elemanlı bir yer adı idi.

Sumerce *Buranuna* veya *Buranunu* adının *Bur* kısmını en eski ananelere göre tespit ve izah ettikten sonra onun son parçasına geçelim.

[1] Pekarski; Yakut lûgati.

[2] T. C. Dahiliye Vekâleti: Köylerimiz, 1933, s. 113 - 115.

[3] A. Holder: Alt - Celtischer Sprachschatz, cilt I 1925, s. 647

Bir çok sumerologlar, meselâ Langdon [1] ile Hommel [2], bu adı şöyle bölerek manalandırıyorlar:

Bura (= kap) + *nuna* (= büyük)

Başka lengüistler ise, meselâ Delitzsch [3], Meissner [4], Schröder [5], Weissbach [6] v. s., takt'ü aynı şekilde göstermekle beraber, şu inhirafı da yapıyorlar:

Bura (= nehir) + *nuna* (büyük)

Halbuki yukarda bu ilk kısmın sadece *Bur* şeklinde su, primordiyal su, mukaddes su elemanı anlamına geldiğini gördük. Takti buna göre yapılırsa o zaman *Bur* + *anuna* kısımları meydana çıkar.

En eski Sumerde *anuna* ne ifade ederdi? Greklerden evvelki eski Anadolu dillerini tetkik eden Kretschmer [7] bütün Yakın Şarkta yayılmış şu adları buluyor: *Na, Ana, Ena, Anna, Nana, Nanna, Nenis, Nona, Nina, Nuna, Ninnis, Nonnos*, v. s., ve bunların hepsine de "ana," mefhumu veriyor. İbranice *Anna* veya *Hanna* kadın ismi dahi bu camia-dandır. *Nine* kelitemiz de bunlardan ayrılamaz.

Türkçede olduğu gibi ana kelimesinin Sumercede, Eticede ve daha birçok dillerde "valide," «mader» anlamına geldiğini biliyoruz. Yukarıdaki adlar da aynı kıymettedirler:

	(1)	(2)	(3)
<i>Ana</i>	: ağ	+ an	+ ağ
<i>Na</i>	: ağ	+ an	+ ağ
<i>Anna</i>	: ağ (n)	+ an	+ ağ
<i>Nana</i>	: ağ (n)	+ an	+ ağ
<i>Anuna</i>	: ağ (n)	+ un	+ ağ

"hayatı taşıran süje," demek olur ki "ana," mefhumu da bundan başkası değildir.

Sumer mitolojisi, gök - okyanos'u yani primordiyal su elemanını bu morfolojide kelimelerle ifade ediyordu [8]: *Nunir, Nunnir, Ninib, Nunnammir*, v. s. Bu "su anası," *Nu* ve tam kelime olarak *Anun* şek-

[1] S. Langdon: anılan eser, s. 245.

[2] F. Hommel: Ethnologie und Geographie des alten Orients, 1926, s. 266.

[3] F. Delitzsch: Wo lag das Paradies? 1881, s. 169 - 171.

[4] B. Meissner: Babylonien und Assyrien, cilt I 1920 s. 2.

[5] Eberts Reallexikon der Vorgeschichte'de cilt III, s. 150 «Euphrat» makalesi.

[6] Pauly - Wissowa'nın klâsik arkeoloji ansiklopedisinde, cilt XI, s. 1196, aynı bahis.

[7] P. Kretschmer: Einleitung in die Geschichte der griechischen Sprache 1896, s. 341 - 344.

[8] F. Hommel: aynı eser, s. 113.

linde eski Mısır mitolojisinde dahi mevcuttur [1], ve *Per-nu* (karşılaştır Sumercede *Bur-anu*) Mısır dilinde "gök-okyanosun evi," manasına gelirdi.

Sumerlilerin Fırata atfettikleri analık vasfını teyit eden vesikalar arasında, bir Akkat leksikolojik tabletinde Dicle'nin, nehir ilâhı ve Fırata'nın da onun eşi olarak zikredilmesi ve iki nehrin adı geçerken daima Dicle'nin Fırat'a takaddüm etmesi şayanı dikkattir.

Şimdi lengüistik ve mitolojik bu etraflı araştırmadan elde edilen neticeye göre Fıratın en eski adı olan Sumerce *Bura-nuna*, "büyük kap," [2], "Okyanos kabı," [3] veya "büyük su," [4] değil, *Bur-ana*, yani "*Ana su*," veya "*Su anası*," demek oluyor, ve *Bur-ana* şeklinde öz Proto-Türk bir kelimedir. İndo-öropeen mitoloji ve dillerinde de o Hindistanın *Varuna*'sında yaşıyor. *Varuna*, Hindistanın en ilkel büyük ilâhlarından biri ve daima deniz ve su ile alâkadar ve bir deniz canavarı üzerine binmiş bir şekilde temsil edilir [5]. Rig Veda'da (1,25), *Varuna*'ya üniversal hakimiyet (Sanskritçe *samrac*), okyanosları idare etmek kudreti ve *Amburaca* adı altında da alehlak su ilâhlığı atfolunur. Teorimiz bakımından da *Burana* ve *Varuna* tamamıyla birdirler; analizlerine lüzum yoktur.

Fırat adında dinamizm vasfı. Münhasıran Güneş - Dil metodu ile onun izahı

Fakat, bütün bu izahlara rağmen, biz Fırat'ı bugün *Burana*'dan farklı bir isimle tanıyoruz. Asurluların bu adı *Urutu* ve *Puratu* olarak iki şekle sokmuş olduğunu yukarda gördük. Aralarındaki farkı izah etmezden önce, bir kere daha *Bur*, *Pur* ve *Ur* kısımlarını gözden geçirelim. Birçok dillerde, Türkçe [6] *ırmak*, *irin*, *erimek*, *ürek* (Yakutça, = nehir, ırmak) kelimelerinde görülen *ır*, *ür*, *er* teması "su," anlamında kullanılır, meselâ *ur* = su.

Buna göre Asurlular Sumerce *Bur* kelimesini doğru tercüme edip, onun bir karşılığını da *Ur* olarak tespit etmişlerdir. Akkatçada *Urutu* ve *Puratu* müradif oldukları gibi bizde de *Ur* (= su) ve *Bur* (= su)

[1] A. Erman: *Aegypten*, s. 359, 363.

[2] S. Langdon: anılan eser, s. 245.

[3] F. Hommel: anılan eser, s. 266, 766.

[4] F. Delitzsch: anılan eser, s. 169, 171.

[5] F. Guirand: *Mythologie générale*, 1935, s. 305 - 306.

[6] A. Vambery: *Etymologisches Wörterbuch der Türko-tatarischen Sprachen*, 1878, S. G. 42.

sinonimdir. Böylece, Sumer dilinde Fırat nehrini adlandırmağa yarıyan eski *id-nun* (= büyük su) ve sonraki *Buraha* (= su anası) sözlerinin de müradif olduğu da meydana çıkıyor. Şayanı dikkattir ki Nilin başka bir adı da *Uri* idi.

Burana - Puratu farkını izah etmeğe gelince, beşeriyetin matriarkal devrinde analık mefhumu her şeye hakimken, ulûhiyetin en yüksek sembolü dahi dişi olarak kabul edilirdi. *Burana*, işte o devre has olan mantalitenin mahsulüdür. Zaten bütün Alpin kavimler, ziraatçı olduklarından, toprağa ve onu feyizlendiren suya taparlardı: nehirler de, yılan-kavi seyirlerinden kinaye olarak, yılan şeklinde sembolize edilirdi.

Patriarkal devre geçilince, sosyolojik hars ve teşkilâtla beraber zihniyet ve objeleri telâkki etmek usulü dahi değişti. O zaman matriarkal devrinin "su anası", "su baba", ya tahavvül ederek *Bur-ana*, *Bur-ata*, *Pur-ata*, *Puratu* şeklini aldı. Bu kelimenin analizinde görülen (*V. + t*) unsuru işte bu babalık dinamizminin lengüistik ifedesidir. Matriarkal-patriarkal sosyal sistemleri bir intikal devresi geçirirken bazı semantik iltibaslar ve anomaliler zuhûr etti, ve ana ve baba mefhumları birbirine karıştı. Meselâ bugün bile Gürcü dilinde *mama* "baba", Bulgar dilinde de *baba* "nine", demektir. İtalyancada ise yukarda geçen *ana*, *nana* analık terimi *nonno* şeklinde "dede", *nonna* biçiminde de "nine", anlamındadır. Bu misaller bize gösteriyor ki ana-baba mefhumları zihniyete göre değişebilir ve objelere atfedilen cinsiyet telâkkisi de bu değişime tâbidir. Semitik dillerde kelime sonlarında görülen ve bugün "tenis edatı", sayılan (*V. + t*) elemanı, ki *Puratu* adında da görülüyor; matriarkal-patriarkal devirlerinin bu karışıklığına başka bir misal teşkil eder. Lengüistik bakımdan patriarkal dinamizm ifade eden (*V. + t*) elemanın da matriarkal bir zihniyetle bir analık dinamizmi görülmüş ve bundan dolayı bu elemana bir "tenis edatı", fonksiyonu atfedilmiş. *Burana*'nın *-ana* kısmını Akkatçada "tenis edatı", sayılan *-atu* ile karşılayarak her ikisini de müradif bir müennes kelime addetmek âdeti işte bu patriarkal-matriarkal sistemlerinin birbirine girişiminden doğmuş bir hatadır.

Fırat adının hakikî ve orijinel manasını burada son defa olarak hulâsa etmezden önce bazılarımıza malûm olduğuna rağmen, *Fırat*'ın mühim kolu olan *Murat* nehrinin adını da bu araya katmak yerinde olur. Belck [1], Hartmann [2] ve başkalarının işaret ettiği gibi, bu kelime herhangi bir şahıs *Murad*'ın adına izafeten verilmiş bir isim değildir. O sadece *Burat*, *Purat* veya *Fırat* şekillerinin halk ağzında deforme edilmesinden husule gelmiş bir addır, ve bugün *Fırat* adı ile yan-

[1] Bei träge zur alten Geographie, 1, 45.

[2] Encyclopédie de l'Islam, cilt II. 1927, S. 125 «Al - Furat» makalesi.

yana yaşıyor. Buradaki *mur* teması, indo-öropeenlerde "deniz,, ifade eden *mare, mer* kelimelerin Proto-Türk aslı olan ve *Amur* nehrinin adındaki *mur, yağmur* sözündeki *mur* parçaları ile bir, ve bizde "su,, anlamına olan *bur* ve *pur*'la birdir. Sosyoloji ve muhit psikolojisi bunları *fur* ve *fır* şekillerine de soktuktan sonra, bu nehrin adı, Güneş-Dil bakımından aralarında hiçbir fark olmıyan *m, b, p, f,* fonem kategorisi ile başlamış bulunuyor: *Murat, Burat, Purat, Furat.*

Asırlardanberi İbrani, Grek, Arap, İran ve daha birçok dillere göre "feyizli,, "süratli,, "tatlı su,, "iyi akışlı,, "geçitli,, "geniş,, "su kabı,, ve buna benzer asılsız izahlara, efsane ve hurafelere oyuncak olduktan sonra, Sumer ve öbür Türk lehçeleri ile yapılan etimolojisi en sonu ve en doğrusu oluyor. *Fırat,* eski Türklerin *Bur ana*'sı "su ana,, sı, yeni Türklerin de *Bur-ata* veya *Fur-ata*'sı yani "su baba,, sıdır.

*
*
*

Yukardanberi takip edegeldiğim usul aynı zamanda filoloji ve kelime tarihine dayanan bir etimoloji usulüdür. Mevzu prehistuara kadar uzandığı için mitoloji kaynaklarına fazla ehemmiyet verdim. Bu, etüdün gelişimi bakımından lâzımdı. Ancak, bütün lengüistik ekollerinin sonuncusu olduğu halde hepsini tamamlayan ve doğrultan Güneş-Dil teorisi, büyük Türk dilinin bazı sıfatıyla bize kelimeleri insan hayatı içinde yaşayan basit manaları ile tetkik usullerini öğretmiş olduğu için etüdün konusunu teşkil eden *Fırat* kelimesini o orijinel usullere göre mütalea edelim.

Fırat, akmağa başladığı günden itibaren büyük, uzun, faydalı ve feyizli bir nehir olarak tanınmıştır. Büyük bir medeniyetin beşiği olan Mezopotamyayı denizlerin elinden kurtararak yeniden halkettiği için *ata,* harikulâde bir feyzü bereketinin kaynağı olduğu için de *ana* sıfatlarıyla sembolize edildiği devirler bulunmak gayet tabiidir. Fakat o, her zaman, her sosyetedede bir *su* idi.

Kelimenin morfolojisini Güneş-Dil disiplinine göre çözümlediğimiz zaman aşağıdaki elemanları elde ederiz:

(1) (2) (3) (4)
Fırat: ığ + ıf + ır + at

Ana kökün anlamı doğrudan doğruya su olmak tabiidir. Yukarda tetkik ettiğimiz mitolojik ve sembolik anlamlara göre de manalandırılmasının kabil olduğu da anlaşılmiş bulunuyor. *Su* olduğuna göre, 2 numaralı *ıf* elemanı bu primitif ve mücerret anlamı temsil eder. Kaynaşık

şekilleri (v. + f) ve *f*'nin değişebileceği bütün kategori hemen her dilde su manası verir, *ab* ve benzerleri gibi.

Üçüncü eleman *ır*, bu mananın sabit ve mukarrer olduğunu bildirir, *bur* ve yukarda göülen misallerde olduğu gibi.

Dördüncü eleman *at*'in Türk dilindeki rolü büyüktür. *At*, anlamda ve onu temsil eden kökte yapıcılık, yaptırıcılık ve yapılmış olmaklık ifade ettiği gibi aktiviteye ve dinamizme kaynak olmak dolayısıyla sahiplik dahi ifade eder.

Böylece, *Fırat* kelimesini "bir suyun mukarrer oluşu," veyahut "mukarrer olan su," şeklinde anlamlandırabiliriz. Bu kelime, tayin eden ve isimlendiren bir eleman aldığı vakit "mukarrer ve aynı zamanda muayyen ve mevsuf su," anlamı verir ki bunu "su kabı," olarak *bardak* ve bu şekli gösterir yer adlarından *Pertek* kasabasının adında görebiliriz. Vaziyeti daha açık izah edebilmek için bu üç kelimenin etimolojik analizlerini tablo haline getirelim :

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>Fırat</i> :	ığ	+ if	+ ır	+ at	+ .
<i>Bardak</i> :	ağ	+ ab	+ ar	+ at	+ ak.
<i>Pertek</i> :	eğ	+ ep	+ er	+ et	+ ek.

Her üç kelimedede birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü elemanlar yekdiğerinin aynidir. Son ikisinde ise fazla olan eleman söylediğimiz gibi mütemmim rolü yapan elemandır.

İnsanlar geçirdikleri devirlerin sosyoloji ve zihniyetine göre tabiat unsurlarına muhtelif mana ve mefhumlar verirlerdi. Fakat bütün bunların kaynağı dönüp dolaşıp ilk insanın güneşten aldığı ve güneşe has ana anlamlara racidir. Güneş-Dil teorisi bu anlamları altı kategoride tesbit etmiştir. Eski ve yeni her kelimenin ana anlamını mutlaka bu kategoriler içinde aramalıdır. Bütün mitolojik âlem dahi, hudutsuz ide şimşekleri ve tasvirî mefhumları ile beraber bu disipline tâbidir. Ve *Fırat* adının da ilmî ve lojik etimolojisi ancak böyle yapılır.

Fırat adı, etimolojisi tahrif edilmiş, ve hilkat efsanesi, Tevrat veya kadîm Grek mitolojisince de tasdik ve teyit edilen birtakım uydurma izahlara kurban gitmiş olan Anadolu yer adlarından biridir. Daha birçok Proto-Türk adlar kendi öz benliklerini boğan zulmetten kurtulup aydına kavuşmalarını bekliyorlar.

A. Dilaçar

